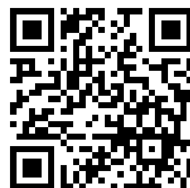
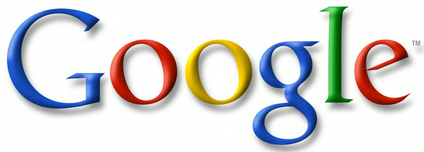

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

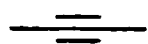
ÅRG. 10 1925

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER M. G. SCHYBERGSON
P. O. von TÖRNE.

HELSINGFORS, 1926

HELSINGFORS
MERCATORS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1 9 2 6

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Sid.

Eric Anthoni: Johan Bonsdorff, upplysningsradikalen och oppositionsmannen I—II 18, 75
Carl v. Bonsdorff: Gustav Mauritz Armfelt i finländsk statstjänst.... 1
Densamme: M. G. Schybergson † 155
Rafael Gyllenberg: Kristendomens uppkomst....................... 57
Joh. Isaksson: Bidrag till frågan om tiondeuppbörden i Finland under äldre tid 105
Karin Kyrklund: Arvid Bernhard Horn såsom Åbo akademis kansler 161

Meddelanden och aktstycken:

Eric Anthoni: Ur ett aktstycke belysande Stora Ofredens förhållanden 93
Arne Jörgensen: Studenternas språkpetition år 1821.............. 175
Hans Toll: Något om Erikskrönikans kronologiska uppställningssystem 124
P. O. v. Törne: Frågan om Finland vid mötet i Åbo 1812.......... 182

Översikter och granskningar:

Acta et processus canonizacionis beate Birgitte utg. av Isak Collijn. Av *M. Hammarström*.. 99
Carl Alex. Armfelt: Politiska brev från ofärdstidens inbrott 1898—1899. Av *P. O. v. Törne* 44
Th. Cederholm: Politiska minnen. Utg. av Arne Cederholm. Av *P. O. v. Törne* 143
B. Estlander: Elva årtionden ur Finlands historia. Av *P. O. v. Törne* 41
Densamme: Ernst Linder d. ä. Av *Hugo E. Pipping*............ 144
Densamme: Eugen Schauman. Av *P. O. v. Törne*................ 139
En planerad ordbok över medeltidslatin. Av *M. Hammarström* 101
Finlands Medeltidsurkunder, samlade och i tryck utgivna av Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen IV 1451—1480. Av *Arne Jörgensen* 32
De latinska diplomen i Finlands Medeltidsurkunder. Av *M. Hammarström* 35
Carl Hallendorff: Från Karl XV:s dagar. Av *Hugo E. Pipping* 45

Sid

K. J. Hartman: Åländska kongressen och dess förhistoria. Av *Sven Grauers* 132
Einar W. Juvelius: Sysmän pitäjän historia I. Av *Ragnar Rosén*.... 190
V. Procopé: Min verksamhet som t. f. ministerstatssekreterare för Finland 1898. Av *P. O. v. Törne*.......... 44
August Ramsay: Esbo. Esbo socken och Esbo gård på 1500-talet. Av *Ragnar Rosén*.......... 187
G. Rein: Karl Johan Adlercreutz I. Av *Eric Anthoni*.......... 192
M. G. Schybergson: Finlands politiska historia 1809—1919. Av *P. O. v. Törne* 37
Till Finlands nyaste historia I—II. Av *P. O. v. Törne*........ 37, 139

Underrättelser 49, 147, 195
Till redaktionen insända skrifter 55, 104, 154, 204

Gustav Mauritz Armfelt i finländsk statstjänst.

Av

CARL v. BONSDORFF.

Utan överdrift kunna vi säga, att Gustav Mauritz Armfelt, då han på våren 1811 kallades till Petersburg för rådplägning med kejsar Alexander och även när han senare på året inträdde som ordförande i Kommittén för finska ärenden, ägde en mycket begränsad kännedom av lagstiftningen och förvaltningen i det land, till vars främste representant invid tronen han blev utnämnd. Vid 17 års ålder hade han lämnat sin hembygd och börjat sin karriär i Stockholm, där hans liv sedan förflöt i nära tjugu år dels under tjänstgöring vid hovet, dels under en ämbetsverksamhet, som mest var egnad åt militära och diplomatiska uppgifter. Efter Gustav III:s död hade han därpå i mer än ett årtionde uppehållit sig i främmande land utan varaktig stad, hoppat, såsom han yttrade, som en fågel från gren till gren. Och när han sedan återvände till fäderneslandet, hade han ånyo använts i krigisk tjänst eller tillbragt sin tid som en disgracierad general, utan offentligt värv — procul negotiis. I det land, som nu blev hans nya fädernesland, hade han med stor bravur deltagit i fälttågen 1788—90, men för övrigt vistats där endast på korta besök.

Men om således Armfelt — såsom han själv villigt medgav — i fråga om kännedom av lagar, personer och lokala förhållanden var bristfälligt förberedd för sitt viktiga kall, så besatt han å andra sidan stora företräden, som höjde honom över hans medborgare. Av naturen begåvad med ett gott förstånd och ett rörligt intellekt, fantasi, arbetslust och snabb fattningsförmåga, hade han under sina växlande levnadsskiften — under sin första storhetstid såväl som under sina olycksår — vunnit

en erfarenhet om människorna och deras strävanden, som underhjälpte ett inträngande i nya frågor och i mycket ersatte vad som brast i kunskapernas detaljer. Den habilitet i uppträdandet, som han förvärvat sig under umgänget med olika samhällsklasser, under beröringarna med furstar och statsmän, med hovmän och ämbetsmän, med aristokrater och le tiers état — för att inte tala om den högre damvärlden — gav honom stora företräden i Petersburgs mondäna kretsar; de personliga bekantskaper han tidigare knutit med högtställda ryssar liksom den förfarenhet han vunnit i intrigernas spel — från vilket han enligt egen mening själv tog avstånd — underlättade vidare den politiska vakttjänst han kom att fullgöra, liksom de iakttagelser han haft tillfälle att göra under de långa åren i Kaluga hade gjort honom förtrogen med ryska förhållanden och rysk livsåskådning, i någon mån jämväl med ryskt språk. Och till allt detta kom ett företräde, som var av avgörande betydelse på hans svåra post bland avundsmän och hemliga fiender: det var det stora, nästan obegränsade förtroende han genom sina lojala tankesätt, sin rojalistiska grundåskådning och sin deciderade hållning under striden mot världsförtryckaren tillvann sig hos sin nye härskare — det nästan obegränsade förtroende, sade jag, ty ett fullkomligt förtroende hyste väl Alexander I för ingen, och även Armfelt, liksom andra, måste finna sig i att hans yttranden och handlingar voro underkastade observation.

Så konservativ Armfelt än var till sina politiska tänkesätt, var han i frågor rörande förvaltningen mycket böjd för vad R. H. Rehbinder kallade »innovationer och förändringar», mycket snar att inlåta sig på reformer än på det ena, än på det andra hållet. Då han själv — såsom redan framhållits — saknade den nödiga kännedomen av författningar och faktiska förhållanden, plägade han av personer, till vilka han satte sin lit, införskaffa s. k. »notioner», upplysningar och betänkanden, dem han sedermera mer eller mindre omformade efter sitt sinne, bevarande uttryck och idéer, som syntes honom lämpliga, och tillfogande andra, som utgingo ur hans egen meditation. Det var en vana från den föregående tiden, som fortsattes efter överflyttningen till Finland. Vi veta, hurusom Armfelt kunde tillgodogöra sig ett betänkande av J. A. Jägerhorn för sitt projekt till

instruktion för Kommittén för finska ärenden; huru hans på hösten 1811 inlämnade »Aperçu de la situation actuelle de la Finlande» till god del baserade sig på ett betänkande av C. Mannerheim; huru hans militära reformprojekt grundade sig på memorial av G. Fr. Stjernvall och hans förslag till omorganisation av regeringsverken på »Reflektioner» av J. A. Ehrenström, varöver han inhämtade yttranden av Tengström, Mannerheim o. a. När Armfelt nedskrev sina betraktelser och förslag rörande Gamla Finlands förening med storfurstendömet, kunde han bl. a. operera med vidlyftiga utläggningar i ämnet av den fantasirike G. Rosenkampff.

Armfelt hade inte varit med när Finlands nya statsrättsliga ställning etablerades, men han höll styvt på den autonomi landet vunnit och han var mån om att dess innevånare betraktade sig som ett folk för sig, skilt från det gamla och det nya moderlandets. Redan tidigare hade han någongång, med tanke på sin fosterbygd, kallat sig finne. Så uppgav han i en självbiografi, nedskriven mot slutet av 1790-talet, att han var »född finne», [1] och i ett brev till sin broder sommaren 1801 talade han om »vi arme finnar», som komme att lida av en förestående missväxt, synnerligen som »våra landshövdingar» voro dåliga. Men annars ansåg han nog Sverige som sitt fädernesland och sig själv som svensk. Detta betonade han även under sin landsflyktstid, så våldsamt han än eljest kunde yttra sig om de styrande i Sverige och om sin motvilja mot att åter bosätta sig i detta land, där han fått röna så mycken orättvisa och förföljelse i stället för den tacksamhet han genom sin patriotiska verksamhet gjort sig förtjänt av. »Till min sista stund — skrev han $^{22}/_{5}$ 1798 till sin mor — skall jag vara och bliva svensk och i min sphère gagna och bedja Gud för Gustav d. III:s son samt med frimodighet anse vad jag för bägge lidit.» Djupt gick det honom till sinnes, då han fann, huru ringa aktat Sverige var i Europa; hurusom dess anseende i utlandet inte stått lika lågt sedan konung Fredriks dagar. »Jag borde skratta åt alla dumheter», förklarade han (1802 $^{26}/_{5}$) för sin fru; »men då jag ser en avgrund öppen för min kung och mitt fosterland genom små och usla procedéer,

[1] Adlersparre, *Handlingar* I. 89.

där blott sunt förnuft behövdes för att göra bättre, så blir min själ upprörd, ty jag är svensk, jag känner som svensk mine plikter och den aktning vi haft i Europa — — och nu se oss så lågt, så eländigt ansedde, så obetydel., det kostar på kött och blod.» Något senare, då det var fråga om hans utnämning till generalguvernör över Finland, talade han om sin förflyttning till sitt »nya Sibirien» [1]).

I detta avseende timade en stor förändring sedan Armfelt, andra gången förjagad från sitt fädernesland, bosatt sig i Finland. Med sin vanliga vivacité uttalade han ofta, i synnerhet den första tiden, bittra omdömen om Sverige, detta land, där luften var förgiftad, där dumhet och infamier hörde till ordningen för dagen och där folket trycktes av skatter och konskription m. m. Politiska hänsyn bjödo honom emellertid att lägga band på sina enskilda känslor, att uppoffra sin hämnd för det stora arbetet på de nordiska staternas förenande mot Europas förtryckare, det korsikanska vilddjuret. Så skrev han i början av 1812 till Carl Stjernvall: »Kronprinsen av Sveriges torter emot mig kunna ej utplånas genom falska hypoteser. Men min ära och de principer jag aldrig svikit befalla mig att ej glömma, det Sverge varit mitt fädernesland, och ett fädernesland jag väl tjänat och vilket i sitt sköte hyser askan av en monark, min välgörare och vän.» Emellertid tyckes han inte upphört att med en viss misstro och grämelse tänka på det förra fäderneslandet, från vilket man i Finland borde söka att emancipera sig. »Allt vad som kan ske för att draga från Sverge finsk ungdom — skrev han engång (1813 $^{8}/_{4}$) till C. Stjernvall — skall ej försummas och har alltid ingått i min plan för det hela.» Och för sin svägerska förklarade han ($^{10}/_{1}$ 1812) rörande handeln på Stockholm: »Min idé vore att så småningom minska denna handel, som i det hela är lika skadel. för jordbruket, landets moralité, som för det politiska sambandet med Sverige, vilket i intet fall blir Finland fördelaktigt, nb. i en framtid.» [2] Önskan att avlägsna regeringsverken från de svenska traditionernas och »préjugéernas» inverkan förklarar den iver, varmed han arbetade på regeringsverkens bortflyttning från Åbo.

[1] Armfelt till sin mor $^{22}/_{6}$ 1798, till sin fru $^{26}/_{5}$ 1802, $^{3}/_{11}$ 1804.
[2] Till C. Stjernvall $^{15}/_{1}$ 1812, $^{8}/_{4}$ 1813, till svägerskan $^{10}/_{1}$ 1812.

Gentöver de högsta ryska myndigheterna, som gärna fortsatt att enligt vanan från Speranskys tid[1] utsträcka sin verksamhet till finländska ärenden, intog Armfelt en bestämt avvisande hållning. Han ådrog sig därför, liksom genom sitt ofta oförsiktiga, t. o. m. övermodiga uppträdande, stort misshag inom den högsta byråkratien. Inte lång tid efter sin bosättning i Petersburg berättade han för vännen Ehrenström, att han befann sig i öppet krig med herrar ministrar, och för Fredrik Stjernvall talade han med visst självbehag om den sanna och frimodiga ton han antagit i förlitan på det understöd, han kunde påräkna av kejsaren. »Med ryssar skall man gå sin raka väg fram, varken bry sig om bugningar el. hot», förklarade han, och till Aminoff skrev han att det var honom omöjligt att menagera dumma ministrar och andra som hade elaka avsikter mot hans land. »Du må tro — docerade han — att min oberoende och raka marche, då det rör mitt land, frapperar, men har lyckats väl hos kejsarn.»[2]

Men om Armfelt inte tillstadde någon inblandning från de ryska ministrarnas sida, ansåg han att Finlands innevånare borde söka att förtroendefullt närma sig Ryssland, att känna sig som en del av det stora ryska riket och att inse, i huru hög grad deras egen förmån var förenad med det ryska rikets välfärd under den kritiska tid man genomlevde. Politiken och hänsynen till egen fördel såväl som den tacksamhet man var skyldig kejsar Alexander för de gränslösa välgärningar, med vilka han överhopat sina nya undersåtar, bjödo att man skådade i ryssarna sina nya medborgare, att man efter förmåga stödde kejsardömet i dess förtvivlade strid mot världstyrannen, att man inom ämbetsvärlden inhämtade kunskap i dess språk o. s. v. För G. W. Ladau förklarade han på våren 1812, att han arbetade för en nära förening (amalgame) av Finlands och Rysslands interessen, men att han inte åsyftade någon blandning (amalgame) av institutioner och lagar — »och det av det goda och enkla skäl — tillade han — att de sistnämnda äro i Ryssland utan bas och av så ringa värde att varje nyck av en person i ämbets-

[1] Rauhala, *Suomen keskush. järjest. I: 448—450.*
[2] Bonsdorff, *Statsmän o. dignitärer* s. 59—60.

ställning eller gunst (homme en place ou en faveur) kan upphäva dem.»[1]

Medan Armfelt sålunda önskade ett närmande till Ryssland och fjärmande från Sverige, ville han att man i Finland skulle känna sig som ett folk för sig, och själv ville han framför allt vara en rätt finne — finne i politisk mening. Någon gång kunde han ännu återfalla i det gamla betraktelsesättet[2], men annars framhöll han vikten av att man, såsom han själv, kände sig såsom goda »finnar» och handlade därefter. »Vårt lugn, vårt väl — skrev han till Rehbinder ($^{25}/_{7}$ 1811) — beror därpå att vi de bonne foi et de bon coeur bliva finnar, ty det är nu mer för oss lika litet tillåtit i politiskt avseende att fuska med svenska idéer som det en fait d'honneur et de sentiment är oss passande att vara ryssar. Kejsarn vill hava oss till finnar, och låtom oss i Guds namn oppfylla vår bestämmelse.»[3] — Låter det inte som ett förebud till A. I. Arwidssons bekanta lystringsord ett årtionde senare, ehuru utan den språkliga begränsning, som häftade vid dessa?

Med rastlös iver, med en fart, som avvek från den vanliga ämbetsmannatakten, drev Armfelt på arbetet för sitt nya fäderneslands välfärd. Finland var hans cheval de bataille under konflikterna med de ryska ministrarna; hans själ och huvud voro fyllda av känslor och idéer, som alla rapporterahe sig till Finlands väl, förklarade han för Fr. Stjernvall ($^{25}/_{11}$ 1812), och till J. Fr. Aminoff, som företagit sig att kritisera hans ämbetsverksamhet, skrev han patetiskt: »Intet för mig och allt för mitt land, är och har varit mitt symbolum, och med detta skall jag lyckas så länge jag håller i styret.»[4] Det var som om Armfelt behärskats av känslan av att hans arbetstid inte skulle bliva lång och att tiden borde utnyttjas så länge man kunde

---

[1] Till G. W. Ladau $^{2}/_{14}$ april, $^{19}/_{5}$ 1812.

[2] Såsom då han engång på tal om att få major F. C. Rosvall emplojerad på den i Finland placerade ryska flotteskadern framhöll vikten av att »småningom få in svenskar i den korpsen.» Till Aminoff $^{22}/_{5}$, $^{25}/_{5}$ 1812; Bonsdorff, *Finl. militärfrågor* s. 58.

[3] Hist. tidskr. f. Finland 1918 s. 24.

[4] Till Ehrenström $^{21}/_{11}$ 1811, till Fr. Stjernvall $^{25}/_{11}$ 1812, till Aminoff mars 1812.

fröjda sig åt att hava en sådan ädelmodig och upphöjd monark som Alexander I. Sysslolöshet hade aldrig tilltalat honom; även under de år, då han hållits avlägsnad från sitt fädernesland och från offentlig tjänst, hade han haft fullt upp med sysselsättningar och tankespel av varjehanda slag. Ännu på sin levnadsafton förklarade han, att det var för honom en pina att vara sysslolös de stunder han inte åt eller sov. Han hade alltid någon plan i sitt huvud, ja han kunde t. o. m. samtidigt omfatta mer än en sak.[1] Tjänstetiden i Kommittén blev sålunda en tid av träget, nervöst jäktande arbete tills den sista sjukdomen bröt krafterna och den stagnation i affärerna, som inträdde med kejsarens avresa från riket nedtryckte verksamheten i Kommittén till behandlingen av obetydliga, löpande ärenden.

»Jag trälar nu med en livlig uppriktighet för Finlands väl», skrev Armfelt kort efter sin bosättning i Petersburg till sin svägerska ($^{30}/_{11}$ 1811), och för G. Fr. Stjernvall gav han i början av 1812 (8/20 febr.) följande bild av sitt liv: »Den som vill se en syndare kvävd av affärer, onyttiga besök, frågor och dumheter, bör komma i mitt förmak och se mig därifrån vandra till ett skrivbord, som dignar av papper.» Armfelt kände sig stundom som en arbetsslav, utsirad med broderier och band, hos vilken man kommenderade arbete som hos en hantverkare, så att han knappt hade tid att äta. Att få vara stilla ½ timme på förmiddagen, var inte att tänka på, och han måste stundom resa bort från staden för att sköta sin ofantliga korrespondens. »Detta är ett riktigt slaveri», utbrast han engång förtvivlad; »Gud hjälpe mig snart till Åminne». När han på hösten 1812 övertagit generalguvernörsämbetet, berättade han för sin svägerska ($^{26}/_{10}$ 1812) att han befann sig i en förfärlig activité, och sedan han lämnat detta uppdrag, på våren 1813, skrev han ($^{8}/_{5}$ 1813) till vännen Ehrenström: »Mine principer, min kärlek för mitt land och det rätta för mig liksom med våld till en activité, den jag icke finner regelmässig.»[2] Att denna framställning inte var överdriven,

---

[1] Till svägerskan $^{10}/_{1}$ 1812, till Tengström $^{10}/_{7}$ 1812 m. m.

[2] Armfelt till sin svägerska nov. 1811—febr., $^{21}/_{6}$, $^{26}/_{10}$ 1812, till G. Fr. Stjernvall $^{8}/_{20}$ febr. 1812, till C. Stjernvall $^{9}/_{21}$ apr. 1812, till Ehrenström $^{8}/_{5}$ 1813.— Ännu under sin sista sjukdom var Armfelt, medan plågorna

framgår av vad grevinnan Armfelt i en biografi över sin make berättade om hans arbetsintensitet: en berättelse, som närmast torde hänfört sig till de sista åren, men jämväl hade sin tillämpning på de föregående: »Hans själ — förtäljer grevinnan — var i en beständig activité. Aldrig kunde han vara fåfäng; han var mån om tiden; detta gjorde att han på ögonblicket expedierade dem som med honom hade affairer och lät aldrig någon vänta. — — Han uppsköt aldrig till morgondag det han kunde avgöra den löpande dagen. Detta gjorde, att han alltid hade tillräcklig tid till allt. Han arbetade med en obeskrivlig lätthet; ofta såg man honom diktera flere brev i olika ämnen på en gång, hava rummet fullt med folk och giva ut ordres tillika.»[1]

Under sitt slavarbete för Finlands väl åtnöjde sig Armfelt inte med att raskt stöka undan de löpande ärendena, hans tankar gingo ständigt till framtiden. Så länge den behagliga tiden var inne, så länge den ädelmodige och välgörande Alexander I satt på tronen borde man eftersträva förbättringar i det bestående, som tryggade landet under framtida regenter, en Konstantin o. a. »Bättre souverain än kejsaren kan aldrig Finland få», skrev han mot slutet av 1811 till sin broder, »aldrig någon som mer ömmar för dess väl, aldrig någon som livligare står på dess rätt». Om inte allt gott vederfors Finland, så berodde det inte på kejsaren, utan på regeringskonseljens dumma oklokhet och de ryska ministrarnas knep. Det gällde att komma från den försiktiga, konservativa ståndpunkt ständerna vid Borgå lantdag intagit och tänka på reformer, som tiden medgav och framtiden krävde. »Du vet att jag aldrig kan vänja mig att betrakta saker för det *närvarande*» — skrev han ($^{10}/_{1}$ 1812) till sin svägerska; »det är framtiden man är skyldig bereda, alltid taga vi oss fram»; och för Carl Stjernvall förklarade han ($^{26}/_{12}$ 1812): »En principe, som hos mig är evig, är att göra mitt land gott i den mån jag förmår och mer se på framtiden än det närvarande.» Vid Borgå lantdag, förklarade han vidare i juli 1812 för Tengström, hade man ordnat sakerna »som man det kunde och efter då varande

gåvo honom ro, sysselsatt med att för kejsarens räkning utarbeta en berättelse om de svårigheter, som dumheten och illviljan ställde i vägen vid affärernas ledning. Bonsdorff, *Statsmän* s. 33, 249.

[1] Åminne s. I.

omständigheter», men — fortsatte han — »nu då intet hindrar, då monarkens vilja och önskan är att gå nation till mötes, bör man närma sig till det bästa så långt mänsklige ofullkoml. det tillåter.»[1] Till de reformer, som främst voro av nöden, hörde regeringsverkens omorganisation, uppställandet av egen nationalmilis, finansernas stärkande och jämnkning av skatteväsendet — utom att det gällde att befordra det vetenskapliga arbetet vid akademien, att skapa en rätt nationanda o. s. v.

Armfelt var deciderad rojalist och i Gustav III:s politiska skola hade han inhämtat misstro till ständermöten. Men de reformer han planerade ville han lämna till lantdagens — eller, som det även hette, riksdagens behandling. I det nyss citerade brevet till Tengström, vari det var fråga om förslaget till konseljens nyskapelse, tillade han, att man borde »vid ständers sammankomst giva alltsammans en sanktion, som än mer stärker den grundval, på vilken hela vårt framtida väl bygges». En annan gång, då det gällde ett nytt slag av nationalarmering i st. f. det gammalmodiga indelningsverket, skrev han till biskopen: »Jag vill att intet, som är konstitutionellt, [d. v. s. av väsentlig betydelse] skall rubbas, utan på ett sätt enligt med grundlagarna, och att således opplyste ständer skola ändra det som nu mer ej är förenligt med statens interesse.»[2] I brev till sin broder och svägerska på Wiurila talade han ofta om behovet av ständernas sammankallande och om sin vilja att handla konstitutionellt. För G. Fr. Stjernvall försäkrade han, att varken kejsaren eller han skulle »bliva av dem som vilja rubba vår constitution», och på tal om en del otidsenliga författningar, som borde remplaceras av andra, yttrade han, att de inte kunde ändras »utan genom ständernas aveu och beslut». Först tänkte sig Armfelt att ständerna skulle samlas på hösten 1812, då den första oktrojen för konseljen löpte ut; när kriget med Frankrike förestod, fann han detta ogörligt, men hoppades att inom få år en »riksdag» skulle hållas, som gav »forme och solidité åt vår politiska existence». Ännu när det led mot slutet av hans dagar, gingo

[1] Armfelt till sin broder $^{29}/_{11}$ 1811, till svägerskan $^{30}/_{11}$ 1811, $^{10}/_{1}$ 1812, till C. Stjernvall $^{26}/_{12}$ 1812, Bonsdorff *Åbo akademi* I: 496, *Statsmän* s. 11.

[2] *Åbo akademi I:* 492, 496.

hans tankar till en lantdag. »Vid en lantdag, klokt förd, kunde mycket hjälpas», skrev han på våren 1814 till sin broder.[1]

Den ihärdighet, varmed Armfelt vidhöll sina lantdagsplaner, var, kunde man säga, yttring av en egenskap, varom han ofta talade: den att inte frångå sina principer och att inte giva efter för motgångar. Vad han engång skrivit och sagt ändrades inte, och när han fattat en idé, frångick han den inte. Han tvivlade aldrig, förklarade han för Ehrenström, på att vad man rätt ville, det skulle ock ske. »Av alla motgångar — skrev han till G. Fr. Stjernvall — är säkert den störst att förlora modet — — tiden, som råder på allt, skall även besegra fördomar, dumheter och små intriguer.» För Tengström förklarade han 1813: »I all befattning jag har är min högsta lycka att komma så nära det bästa möjel. som mänskl. ofullkoml. det kan tillåta, och ehuru ofta jag inser brist på medel, tror jag dock likväl, att detta är mindre hinderl. än brist på vilja och uthållighet.» Men denna fasthet i viljan hindrade inte Armfelt att giva efter för svårigheterna, när de syntes oöverstigliga, för att vid gynnsamt tillfälle återkomma till sin föresats. Om denna metod skrev han till Carl Stjernvall, som tvekade om sin förmåga att fylla platsen som landshövding i Viborgs län. »Viljan, som med fasthet leder förmågan av ett öppet huvud, går ofta längre än den djupa kunskapen, invecklad i former el. försvagad av ensidiga avsikter el. enskilte passioner. Det är således givet att Ni, min heders vän, duger till landshövding i Viborg, blott Ni sätter sourdin på en viss patriotisk häftighet, som ej är à la hauteur des hommes du siècle, och ej tror att allt är förlorat för det att ej allt går promt och väl. Detta är ej en lexa av mig, men en lexa, som erfarenheten ofta givit mig och alltid på min bekostnad. Nu söker jag dagel. praktisera det jag härigenom lärt och hoppas som havets vågor vinna på att stundom gå tillbaka, där hindren äro för glupska.»[2]

Till de principer Armfelt strävade att följa hörde vidare att vid ämbetstillsättningar förfara opartiskt, med beaktande av

[1] Till G. Fr. Stjernvall $^{26}/_{11}$ 1811, $^{8}/_{20}$ febr. 1812, till Aminoff $^{19}/_{31}$ maj 1812, till Aug. Armfelt $^{13}/_{4}$, $^{6}/_{5}$ 1814 m. m.

[2] Till Ehrenström mids. dag 1812, till G. Fr. Stjernvall $^{16}/_{1}$ 1812, till C. Stjernvall $^{15}/_{1}$ 1812; B o n s d o r f f, *Åbo akademi I:* 368, *Statsmän* s. 7, 51.

den verkliga förtjänsten, utan hänsyn till relationer. I Finlands förvaltning hade enligt hans mening egoism, väld och partiskhet inritat sig, men han för sin del var »oåtkomlig för allt vad som har skugga av nepotisme». För biskop Tengström, som var känd för sin omtanke om sina släktingar, — och även för andra — framhöll han, att han aldrig kunde »bliva personel el. influenceras av några små el. enskilte considerationer, då det rör det allmänna». Vid befordringar ville han följa regeringskonseljens förord, om de inte syntes för avvita; fanns det förtjänst, borde denna belönas, »ty — menade Armfelt — vad skall det bliva utav, om brav karlar och gökar hanteras lika?» Vid fattandet av sina beslut ville Armfelt likaledes iakttaga all nödig objektivtet, ty, skrev han engång till sin bror ($^{22}/_{4}$ 1813): »prat och skvaller admetterar jag aldrig i affairer». Rehbinder tyckes varit av något annan mening. Redan i början av deras samarbete lade han märke till att Armfelt mest plägade följa första impressionen och inte alltid tog goda rådgivare.[1] Det förefaller troligt nog, att Rehbinder hade skäl till sin anmärkning.

I fråga om statshushållningen hyste Armfelt från början den meningen, att man handskats med statskassan som »med en egendom, vilken acquis à bon marché est traité avec un laisser aller parfait». Ständigt stötte han på de »finska pretentionerna», som voro »outsläckliga». Han själv överhopades av suppliker och pretentioner, såväl av behövande, som blivit det till följd av misshushållning, som av lathundar och de utmärktaste dagdrivare. Men hans föresats var att uppträda mot den gaspillage, som tidigare förekommit. Han medgav, att han i början haft svårt att säga nej till ansökningar om hjälp, men med tiden lärde han sig att inte hasta med löften, så att han till slut blev som en gammal stiftsfröken, som blott hade nej i mund. »Jag håller ej utav att lova mer än jag kan hålla», skrev han i början av 1813 ($^{23}/_{1}$) till Rehbinder, och för sin bror uppgav han vid samma tid, att ingen hade mindre än han misshushållat med statens medel och att han var redo att framlägga för publikens

---

[1] Armfelt till brodern $^{22}/_{4}$ 1813, till G. Fr. Stjernvall $^{16}/_{1}$ 1812, till Tengström $^{10}/_{7}$ 1812, till Aminoff $^{20}/_{12}$ 1811, $^{6}/_{6}$. $^{5}/_{7}$ 1812; Bonsdorff, *Statsmän* s. 26. 105.

ögon vad under hans tid blivit gjort. Att han i början haft svårt att motstå löften, iakttogs bl. a. av C. J. Wallén, som på våren 1812 uppgav för Tengström, att Armfelts fel var att inte kunna säga nej, då han borde göra det, varav följde, att den som hade tillfälle att nalkas honom fick vad han begärde. Efter hans död yttrade sig hans förre vän Aminoff ironiskt om hans ynnest mot sina vänner och om hans misshushållning med statens medel vid utgivandet av ökade löner, pensioner m. m.[1]

Med särskild välvilja omfattade Armfelt de lägre samhällsklasserna och de behövande, medan han då och då kunde yttra sig skarpt om judiska köpmän och efter gracer hungrande tjänstemän. Mot sina talrika underhavande på Åminne stora godskomplex var han en god och hjälpsam husbonde, som dock ansåg en viss stränghet nödig för att motarbeta lättja och superi. »Skaver man bonden in på benen — docerade han engång för sin broder — och pinar ut honom, så kan man aldrig förvänta sig dess oppkomst och slutel. blir man utan all revenue, herre över en mängd tiggare.» Och en annan gång (1812) skrev han: »På allmogens väl, dess bestånd, dess medborgerliga danande och dirigerande tänker ingen el. få av våra ämbetsmän. Likväl ligger i den klassens välmåga, moralité och bildning statens välbestånd. Jag är och skall bli den fattiges, den lidandes protektor, om de ock ville därföre stena mig.» Vid arbetet på det Gamla Finlands införlivande med storfurstendömet hade han sina tankar särskilt fästa vid den förslavade och utarmade allmogen, vars »vivifierande» efter det hundraåriga barbariet var hans främsta syftemål. »Som nu allmogen i Viborgs län är till själ och kropp», skrev han till Rehbinder (1812), »kan väl fan göra något dugel. därav, men kan man få dessa olyckl. varelser till rätta begrepp om vad de kunna bliva genom arbetsamhet och ett förnuftigt levnadssätt, så är ett stort steg gjort för det landets oppkomst.» Blott gemene man kunde göras mindre olycklig, berördes han föga av några adelsmäns och köpmäns skrik. Biskop Alopaeus lade han på hjärtat att söka inverka på de snåla präster, som

---

[1] Armfelt till sin broder $^{6}/_{2}$ [$^{6}/_{3}$] 1812, $^{25}/_{1}$ 1813, till svägerskan $^{6}/_{3}$ 1813, till Ehrenström $^{10}/_{4}$ 1813, till Rehbinder $^{23}/_{1}$ 1813; *Statsmän* s. 25, 107, 279, 333.

skavade bonden in på benen.[1] — Med bedrövelse mottog han underrättelser om den nöd, vari befolkningen, i synnerhet i norra Österbotten, råkat med anledning av missväxterna 1812, och han var mycket ivrig att få nödiga undsättningsåtgärder vidtagna. Med tillfredsställelse berättade han för sin bror 1813 ($^{22}/_{4}$) att »för de fattiga och brödlösa, även för dem som saknar utsäde är allt vad möjel. göras kan gjort». »Jag har på kejsarns vägnar gjort de största oppoffringar någon regering någonsin gjort, utan att likväl encouragera oomtanka, lättja och tiggeri, vilket är mycket lätt gjort med en allmoge.» Ofta oroade han sig för fortsatta missväxter i Finland. »Måtte Gud frälsa oss från missväxt», skrev han $^{8}/_{5}$ 1813 till sin svägerska. »Jag anser den olyckan för Finland, om den oss träffade, så gruvel. så jag rymde landet. — Det som är säkert, är att jag ej ville kvarstadna i affairerne, ty mitt förstånd och mitt nit skulle échouera vid ett sådant tillfälle.» Med anledning av gynnsamma underrättelser, som han tyckes fått från Finland, skrev han en stund före sin död till Mannerheim — det var nog hans sista brev: »Åra vare Gud att vi få råg över allt i Finland. Att allt skulle för oss bliva brav, vore för mycket när det angår arma finnar, beständigt slagne till slantar.»[2]

*

Tyvärr kunde Armfelt inte mycket glädja sig åt sina landsmäns erkänsla för allt det bråk och besvär han hade för deras väl. Liksom han under den svenska tiden ideligen beskärmat sig över den otacksamhet, den orättvisa och de förföljelser han ständigt fick utstå till följd av sina fienders intriger, så klagade han efter inträdet i finländsk statstjänst ofta över den finska otacksamheten. Redan den första tiden möta vi i hans förtroliga meddelanden antydningar om ett illasinnat motparti, som i tysthet fronderade mot honom och t. o. m. lyckades framföra sina kabaler ända till kejsaren. Och under de följande åren upprepade

---

[1] Armfelt till sin broder $^{26}/_{5}$ 1802, $^{9}/_{2}$ 1812, till Rehbinder $^{24}/_{5}$ 1812, till C. Stjernvall $^{29}/_{6}$ 1812, till Alopæus $^{20}/_{4}$ 1812 (Neovius, *Ur Finl. hist.* s. 197)

[2] Till brodern $^{22}/_{4}$ 1813, till svägerskan $^{8}/_{5}$ 1813, till G. Fr. Stjernvall $^{25}/_{11}$ 1812, till Ehrenström $^{15}/_{5}$ 1813, till C. Mannerheim $^{19}/_{8}$ 1814 (Åm. s.). Rauhala. II: 46.

han titt och ofta i sina förtroliga meddelanden på det livliga sätt, som utmärkte honom, utan kappa på fraserna, huru han ständigt mötte brist på förståelse och patriotism, huru han utsattes för obefogat klander, perfida insinuationer, otacksamhet och dumhet — det sistnämnda var nog det han mest avskydde. Att Armfelt i sina temperamentfulla uttalanden ofta gick till överdrifter, att han lät sig för mycket påverkas av enskilda rapporter och sin livliga fantasi, är mycket troligt, men medgivas måste, att många omständigheter samverkade till att pröva hans tålamod. Inom Kommittén stötte han på köld och kritik av den gamle vännen Aminoff; mot de ryska ministrarna fick han ständigt vara på sin vakt. Från den lokala styrelsens, regeringskonseljens, sida tyckte han sig möta motsträvighet, brist på medkänsla och mer eller mindre skarp kritik. Generalguvernören, så ypperlig han än annars var, lät gång efter annan missleda sig till att motarbeta honom, och inom de underordnade myndigheterna florerade »ämbetsmannauselheten». Så kommo ännu underrättelser om ett smygande missnöje i Åbo, den finska otacksamhetens högkvarter, där man särskilt — och av lätt begripliga skäl — ondgjordes över påbudet om regeringsverkens förflyttning till Helsingfors. Annorstädes klagades över den ryska inkvarteringen, över militärskjutserna, över kronoutskylderna o. s. v. Och slutligen yppade sig en farlig oppositionshärd i det Gamla Finland, vars förening med det nya Armfelt ansåg för sin största bragd — en opposition, som förmådde honom engång att i brev till Carl Stjernvall ($^{29}/_{6}$ 1812) fälla de bittra orden: »Äro Era viborgenser ej nöjde, så nog kunna de hoppas återfå det förra. Ryssarne begära ej bättre än återgiva dem denne cadeau.» [1]

Allt detta jämte enskilda förhållanden — sjukdom, ekonomiska svårigheter o. s. v. — gjorde att Armfelt tid efter annan uttalade sin föresats att lämna sin besvärliga befattning och återvända från den hålan Petersburg till den rena luften på Åminne, till vilan och plogen, såsom man den tiden plägade uttrycka sig. Men huru ofta och huru otåligt han än plägade tala om sin längtan att bliva sin tröttsamma börda kvitt, blev

[1] Härom närmare i *Statsmän och dignitärer*.

det ingen reträtt från affärerna. Kejsarens önskningar höllo honom kvar och det stora förtroende han åtnjöt från monarkens sida gav honom, yttrade han till Tengström, ett mod, som han annars skulle saknat. Hänsynen till Finlands välfärd under en stormuppfylld tid manade honom att kvarstå tills den stora världstragedien hade utagerats. »Först skall världen vara lugnad och fredlig», förklarade han i slutet av 1812 för Fr. Stjernvall, »sedan ville jag kunna säga, att finska affairerne hade en given marche, som blott behöver en ordentel. urmakare, som uppdrager urverket och då och då såg efter ressortes och det mekaniska i dess sammansättning». Ett år senare skrev han till Rehbinder, att när den allmänna freden var sluten, hoppades han att kunna lämna scenen och nedstiga på parterren för att åskåda, huru de nya aktörerna slutade spelet.[1]

I lugnare stunder fann Armfelt det klokast att inte fästa sig vid opinionernas vindkast och att inte låta sig upphetsas av sina landsmäns otacksamhet och oförstånd. Så skrev han ($^6/_2$ [$^6/_3$] 1812) till sin bror att framdeles »allt skrik och alla sottiser skola ej bekomma mig mer än en bandhunds glaffs på månen». I känslan av sina goda avsikter plägade han då — såsom många andra — vädja från samtidens dom, som ofta var partisk och oförståndig, till eftervärldens. Tröstande skrev han engång ($^{10}/_{11}$ 1812) till G. Fr. Stjernvall, som på sitt håll klagade över motstånd: »Vad publiken, som är merendels en fåne, säger, bör ej oroa den som följer övertygelse och plikt. Opinionen är hos folket el. gemene man sällan oböjel., i synnerhet då man med deras egne interessen combatterar dess felaktighet, och om ett flyktigt betraktande av de hinder, som möta, ej tillåta att genast man rättvisar det förtjänstfulla och ädla — är det till framtidens domstol en man med ära och caracter vädjar.» För Carl Stjernvall medgav han, att då man full av goda intentioner gjorde allt och likväl såg sig misskänd, så kunde effekten härav inte mankera, men å andra sidan borde man med en viss överlägsenhet i begreppen taga människorna som de voro och ej som de borde vara, annars bleve man alldeles olycklig i denna världen. »Att göra människor i lag», förklarade han stoiskt, »kan varken Gud, regenter

---

[1] *Statsmän* s. 55—56.

el. vältänkte ämbetsmän, och jag börjar tro, att det är en sottise att vilja väl, efter otack och klagomål äre de enda säkra belöningar man njuter.» — — »Men gå i sitt kall och efter sin övertygelse utan alla considerationer, har varit och blir min devise till döden — följden härav är fiender och förföljelser medan man lever, men ära och rättvisa av eftervärlden. Reste à savoir vad som är bäst. Mitt val är gjort.»[1]

Eftervärldens dom! Den är ofta lika stridig och obeständig som samtidens. En ny tid har naturligtvis vissa betingelser för att bedöma den förgångna mer passionsfritt och opartiskt, t. o. m. med större sakkunskap, men även den har — för att citera ett yttrande av A. I. Arwidsson — sina husgudar, sina fördomar och stämningar, sina åskådningar och bevekelsegrunder, som inte alltid bestå inför ett följande släktes kritik. Härintills kan det emellertid sägas, att G. M. Armfelt vederfarits den justifikation, han under sin nitiska verksamhet i finländsk statstjänst hoppades vinna av framtiden. Alltsedan Elof Tegnér för ett halvt sekel tillbaka ledde den historiska forskningen in på Armfelts växlande levnadsbana, har denna forskning varit ense om att framhålla den stora betydelsen av Armfelts statsmannagärning vid konsoliderandet av vårt lands nya politiska ställning, liksom man erkänt den varma fosterlandskänsla och intuitiva framsynthet, som utmärkte hans planer och intentioner. Vi behöva blott erinra om vikten av att Armfelt genom sin »oberoende och raka marche» höll de ryska ministrarna på avstånd från Finlands affärer, och med tanke på följande tiders händelser kunna vi särskilt hänvisa till Gamla Finlands politiska och sociala förening med det nya, en förening, som syntes samtiden så äventyrlig, att en R. H. Rehbinder kunde däri skåda den klippa, varpå Finlands självständighet engång skulle stranda. Huru hade — måste man fråga — situationen gestaltat sig under de senaste skickelsedigra åren, om det sydöstra Finlands befolkning fått ännu ett århundrade kvarstå i det »barbari», varur Armfelt strävat att rädda den.

Huru opinionerna om Armfelt i en framtid komma att utfalla, veta vi inte. Måhända skall även hans bild träffas av ett stänk

[1] *Statsmän* s. 52—56.

från den våg av nationalistisk självförhävelse, som lyfter sin kam över tidens oroligt böljande hav. Men inför den historiska forskningen, som strävar att ställa historiska personer i deras rätta tidsmiljö, mot bakgrunden av deras samtid, skall Armfelt — alla sina svagheter till trots — bevara sin plats i raden av de få statsmän av större mått, som vår historia under den ryska epoken har att uppvisa.

Johan Bonsdorff, upplysningsradikalen och oppositionsmannen.

Av

ERIC ANTHONI.

I.

De första årtiondena efter den politiska omvälvningen i Finland åren 1808—1809 synas i många avseenden varit en tid av andlig död och avmattning; icke så att andliga intressen saknades, icke heller så att ej en växt i det fördolda av idéer och tankar hade försiggått, utan så att de gamla upplysningsidéerna alltmera stelnade och avtrubbades, att de politiska intressena till stor del inskränktes till de högre ämbetsmannakretsarna. — Vid universitetet i Åbo klagade man över den dåliga arbetsintensiteten i trots av universitetets förökade stat, något som väl var helt naturligt efter den porthanska tidens sjudande verksamhet. — Den politiska liberalismen, som på 1700-talet haft många framstående representanter i landet förstummades till stor del. Den gustavianska tidens adels- och officersopposition, vilken redan tidigare avmattats, upphörde, då den ej vågade rikta sig mot den allsvåldige ryske självhärskaren, och i stället skapades en byråkrati, vilken ensam styrde landet såsom en lojal verkställare av de ryska monarkernas vilja. Romantiken, som i Åbo, i motsats till vad fallet var i Sverige, framträder i politiskt oppositionell gestalt, tvingas snart att tiga med sin samhällsförbättrariver, och så bibehålles det yttre lugn, som heliga alliansens furstar så älskade. Det är nästan som om kontinuiteten mellan 1700-talets livaktighet vore alldeles avbruten, som om traditionerna varit helt glömda. Så är likväl icke fallet.

Det har framhållits, att undfallenheten år 1808 framkallades av den underkastelseanda, som av olika orsaker blivit allmän under den gustavianska tidens senare skede. Bland representanter för denna anda kunna nämnas en Tengström eller en Rehbinder. Författaren har i ett tidigare arbete sökt visa, hurusom den förre i hela sitt handlande är en exponent för underkastelseandans inflytande.[1] Blott sporadiska äro tecknen av oppositionslust, och isynnerhet efter landets definitiva förenande med Ryssland äro de yttranden av motspänstighet mot det härskande systemet, som finna en väg till offentligheten, ytterst få; så starkt var det politiska trycket och så fruktat det politiska spioneriet, att ej ens tidens brevsamlingar lämna många upplysningar om oppositionsmännens tankar. Så mycket mera värda uppmärksamhet äro de få oppositionselementen bland de högre klasserna. I det följande skall jag uppehålla mig vid en av de radikalaste och mest kända oppositionsmännen, professor Johan Bonsdorff. För att rätt värdesätta hans politiska fronderi måste jag även dröja vid hans vetenskapliga verksamhet, i vilken hans personliga egenskaper klart taga sig uttryck.

Innan jag går att tala om Bonsdorff, måste jag förutskicka något om källorna för min kunskap om honom. Den viktigaste är Bonsdorffs handskrift: »Johan Bonsdorffs academiska bana». Dess källvärde är emellertid i många avseenden tvivelaktigt. Dels är den nedskriven först på 1830-talet,[2] varför många min-

[1] *Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832. I.*

[2] Bonsdorffs handskrift. Tanken på de självbiografiska anteckningarna uppstod först efter den tvungna tjänstledigheten år 1823. Från denna tid började B. samla material till sin biografi; och han har även bifogat ett stort antal bilagor till sina anteckningar för att styrka sina uppgifter. Förf. har tyvärr ej varit i tillfälle att taga del av dessa handlingar, då de jämte originalet av mig ej kunnat anträffas. Endast en av prof. E. G. Palmén gjord och i universitetsbiblioteket förvarad avskrift, i vilka bilagorna saknas, har stått till mitt förfogande. Ett av de sista partien i anteckningarna är nedskrivet år 1831. Framställningen avbrytes med Johan Bonsdorffs slutliga avsked (16/5) år 1832. Sannolikt har författandet avslutats kort härefter. — Då annat icke uttryckligen säges, äro citaten i den följande framställningen hämtade ur Bonsdorffs anteckningar. — Tidigare ha vissa partier av anteckningarna tryckts under rubriken »*Akademiska interiörer från 1820-talet*», Finsk tidskr. X s. 161 f.

nesfel kunnat insmyga sig i framställningen; dels är den avfattad under en synnerligen bitter sinnesstämning, vilken utesluter objektivitet i omdömet om motståndare och inbillade motståndare,[1] dels bygger den på rykten och förmodanden, vilka i en del fall äro bevisligen oriktiga.[2] I den mån Bonsdorffs uppgifter låta kontrollera sig genom tryckta källor eller på annat sätt, har en granskning ej försummats, likasom bilden av Bonsdorff så vitt görligt blivit utfylld även ur andra källor. — Trots all sin subjektivitet äro Bonsdorffs anteckningar fullt vittnesgilla i ett avseende: de utgöra ett värdefullt dokument till belysande av sinnesstämningen hos en av oppositionsmännen på 1810- och 1820-talen. Ur denna synpunkt låter det försvara sig

[1] För bedömandet av anteckningarna må framhållas, att de äro tillkomna i syfte att för sonen Evert Julius (sedermera läkare, prof. i anatomi o. fysiologi) framställa skälen till Johan Bonsdorffs motgångar, ehuru de därjämte innehålla vidlyftiga utvikningar från det egentliga ämnet. Ärkebiskop Tengström och statssekreteraren Rehbinder framträda för Bonsdorff såsom hans främsta vedersakare, och mot dem, representanterna för »hierarkien och aristokratien», riktar sig särskilt udden i framställningen.

[2] Det kan här ej komma ifråga att rätta alla misstagen. Ett typiskt exempel må dock nämnas. — Bonsdorff uppger att biskop Tengström velat avgå från biskopsämbetet i syfte att senare kunna nå en plats i senaten såsom ecklesiastikchef och så vinna ökat politiskt inflytande. Han berättar vidare, att Tengström år 1817, då han fann, att ett fullständigt avsked icke kunde beviljas, hade velat kvarstå som prokansler vid universitetet, men avgå från biskopsämbetet. På högre ort hade alternativen emellertid omkastats, så att Tengström befriats från prokanslersämbetet med kvarstående som stiftschef i Åbo stift. — Vad det första påståendet angår, så hade Tengström verkligen jämförelsevis tidigt (1814) strävat att ernå fullständig tjänstledighet från alla sina befattningar och detta med bibehållande av hela lönen, såsom Bonsdorff uppger. Däremot visa biskopens alla skrivelser från denna tid, att han hoppades slippa all offentlig tjänst för att ägna sig åt litterär sysselsättning. (Jfr. förf:s tidigare cit. arbete *Jacob Tengström och stiftsstyrelsen* s. 219.) — År 1817 erhöll han sedan på egen begäran avsked från prokansleriatet med kvarstående vid biskopsämbetet. (Jfr anf. arb. och Schybergson, *Om orsakerna till Jacob Tengströms partiella avsked år 1817* Hist. ark. XIII s. 384—388.) — Då Bonsdorff hänvisar till de uppgifter, som utsipprat från de högsta ämbetsmannakretsarna, så antyder detta på sin höjd den misstänksamhet, varmed man följde Tengströms åtgöranden i dessa kretsar, också det ett tecken på den avundsjuka, som kännetecknade den tidens »statsmän och dignitärer».

att de användas såsom huvudkälla för den följande framställningen.

* * *

Johan Bonsdorff föddes revolutionsåret 1772 i en strängt ortodox familj. Hans uppväxttid infaller sålunda under det gustavianska maktstyret. Detta har emellertid lika litet kunnat göra honom till en undergivet servil undersåte, som faderns, den ortodoxe Petter Bonsdorffs [1], varningar förmådde hindra honom att vid ankomsten till akademien undvika dåvarande teol. adj. Jacob Tengströms kollegier [2], vilka av de ortodoxt sinnade ansågos »såsom ytterst vådeliga för den sannskyldiga tron.» Johan Bonsdorff utvecklade sig i själva verket snart till en utpräglad neolog, den radikalaste Finland ägt. Hans redan i Borgå gymnasium väckta intresse för det grekiska språket ledde honom till studier, vilka efter en för hans utveckling betydelsefull vistelse i Uppsala och Stockholm slutligen förde honom till professuren i orientaliska och grekiska språken. Han ägnade sig åt exegetisk bibelforskning, och hans arbeten väckte snart en stark opinion emot sig. [3]

Redan år 1803, innan han blivit professor, hade Bonsdorff rönt känning av den begynnande oppositionen mot hans radikala åsikter. Jacob Tengström, nyss bliven biskop, gav honom då »wänskapsfulla warningar att för all del» akta sig för »heterodoxa framställningar och förklaringar, emedan, såsom han sade, det icke wore utan att icke Stiftets Prästerskap» följde hans föreläsningsverksamhet »med upmärcksamhet». Häremot invände emellertid Bonsdorff, att han icke kunnat underlåta »att fästa Auditorernas upmärcksamhet wid wissa skefwa och t. o. m. omoraliska framställningar af Religionsläran, som, ehuru allmänna, dock icke hade sin grund i de heliga Skrifterna.» Väl hade han gått ytterst försiktigt till väga av respekt för folktron och med av-

---

[1] Ang. Petter Bonsdorffs ortodoxi se t. ex. N i k a n d e r, *Jacob Tengström sdsom akademisk lärare och biskop* s. 84 f.

[2] Bonsdorff inskrevs vid akademien $^{30}/_{1}$ 1788.

[3] Ang. Bonsdorffs avancemang vid universitetet och hans författarverksamhet se även H e i k e l, I, *Filologins studium vid Åbo universitet* s. 264—269.

seende å åhörarnas ringa förmåga att uppfatta ljuset i sin renhet. Dock hade han ej väntat, att han skulle behöva mottaga några reprimander av en så upplyst man som biskopen; snarare hade han hoppats stöd av denne i sina bemödanden att skingra det mörker och de fördomar, som vidlådde även eljest bildat folk. Tengström skall då ha yttrat, »att han för ingen del misskände Bonsdorffs bemödanden att befordra en liberalare Bibeltolckning.» Emellertid voro vissa dogmer, isynnerhet satisfaktionsteorien, av »den dyrd, att de såsom utgörande grundwalen för wår uppenbarade Religion, altid borde respecteras.» Bonsdorff sade sig likväl ej vara i stånd att i sina föreläsningar vara en sådan hycklare, att han mot bättre vett och övertygelse skulle underhålla den allmänt antagna, förnuftsvidriga satisfaktionsteorien. Han medgav, att han »till förekommande af de ytterst skadliga och snart sagdt omoraliska värckningarna af det crassa framställningssättet, hwarigenom den så kallade egna förtjensten fördömes såsom ytterst syndig, ofta omtalt Christi *förtjänster* in plurali, (hwilcka dock med skäl låta jemföra sig med många andra dygdelärares, isynnerhet Socratis, som ock genom sin både lefnad och död bekräftade det af honom upställda practiska Religionssystem)». Då det hade varit fråga om Kristi förtjänst in singulari, hade han alltid hänvisat till de apostoliska skrifterna och det i dem uppenbart inneliggande villkoret för imputation:[1] att man lever efter Kristi lära och föredöme. Häri hoppades Bonsdorff så mycket hellre ha förfarit riktigt, »som den *fremmande* förtjensten», om den framställdes annorlunda, helt och hållet utträngde »det egna moraliska bemödandet.» Biskopen hade då, »antagande en hierarchalisk mine», låtit Bonsdorff förstå, »att han med all sin wänskap och acktning — — icke kunde answara för följderne af så *djerfva* åsigter.» Diskussionen, som hittills förts under bibehållande av ett yttre lugn, hade nu antagit en livligare karaktär och slutligen tvärt avbrutits. Med hänvisning till sina första studier under teol. adj. Tengströms ledning hade Bonsdorff yttrat, att om i hans åsikter förefunnes något djärvt, så vore biskopen själv upphovet därtill. Samtalet hade

[1] Imputation = tillräknande, d. v. s. tillräknande av delaktighet i Kristi förtjänst.

härmed avbrutits, sedan biskopen urskuldat sina tidigare åsikter med sin ungdomliga obetänksamhet.[1]

Den första skärmytsling Bonsdorff haft att bestå för sina frisinnade åsikter, hade sålunda avlöpt med seger för honom. Men de ortodoxa teologerna, vilkas inflytande Bonsdorff trott sig kunna spåra bakom Tengströms varningar, skulle få allt flere anledningar att ingripa mot honom. Tengströms hänvändning hade föranletts av uppgifter, som sipprat ut om Bonsdorffs föreläsningsverksamhet. Då denne vid samma tid övergick till ett livligt författande av disputationer, yppade sig nya anledningar till konflikter..

Disputationen »De Christo resurrectionem suam prædicente», — tillkommen i syfte att vinna kompetens för teologisk professur, — i vilken författaren skenbart försvarade ortodoxa åsikter om Kristi förutsägelse om sin uppståndelse och gendrev heterodoxa, ehuru han i själva verket propagerade de sistnämnda, beredde honom ännu ej några svårigheter.[2] Men kort härefter råkade han i en brydsam situation. I disputationen »De Christo a Judæis male intellecto» hade han, såsom han uttrycker sig, företagit sig att bortinterpretera de flesta av argumenten för Kristi gudomlighet ur de heliga skrifterna,[3] och det var fråga om hela den

[1] I vad mån Bonsdorffs framställning av Tengströms ställning som neolog är riktig, kan i detta sammanhang ej beröras. Det må här blott framhållas, att vägande anmärkningar emot Bonsdorffs uppfattning gjorts. Se Nikander, *Jacob Tengström såsom akademisk lärare och biskop* s. 85 f. Likväl är det tydligt, att biskop Tengström, då han framförde sin varning, gjorde det i god tro och ingalunda för att dölja sin egen mening under andras opinion, såsom man möjligen kunde tro av Bonsdorffs framställning. Han ville synbarligen förekomma offentliga kätterianklagelser och uppträdde därför förmedlande emellan ortodoxien och den radikala neologen. Såsom vi senare skola se, handlade han på samma sätt även senare och till Bonsdorffs förmån, ehuru denne ej velat minnas det vid avfattandet av sina hågkomster. Jfr följ s.

[2] Jfr Heikel anf. a. s. 265. Vid behandlingen av Bonsdorffs specimen i konsistoriet hade prof. A. J. Lagus likväl anmärkt på en »bristande fullständighet i ämnets behandling, såwida det brister så wäl i uppställningen av prof. Pauli» (radikal tysk neolog) »skenbara argumenter emot möjligheten af att Frälsaren förutsagt sin uppståndelse, som isynnerhet i dessa argumenters vederläggning.» Kons. prot. $^{18}/_{11}$ 1805.

[3] Jfr Heikel anf. st.

redan utdelade disputationens indragning, då Bonsdorff lyckades förmå domprosten Cawander att avstå från en dylik åtgärd genom en erinran om sin far, domprostens ungdomsvän.[1]

Bonsdorff inskränkte nu till en tid sin författarverksamhet till förklaringar av gamla testamentet, ifråga om vilket Cawander var mera medgörlig. »De Noaco arcam ingrediente» fick också passera utan anmärkning, och även disputationen »De fabulosis Platonis philosophi natalibus et natalitiis» undföll de ortodoxes uppmärksamhet. Dels torde man ej ha läst dem, då titeln icke lät befara något ur teologisk synpunkt antastligt, dels uppfattade man icke, att Platos underbara födelse av en jungfru var ett remarkabelt *sidostycke* till Matthiæ berättelse om Kristi likaså underbara födelse trots de ord, med vilka avhandlingen avslutades: »capiat vero qui vult», säger Bonsdorff.[2]

Bonsdorff fortsatte emellertid sin författarverksamhet. Då de första delarna av arbetet »De plagis Aegyptiacis» utkommo på våren 1809, uppstod emellertid åter en stark storm emot den djärve författaren. Prosten Achrenius i Nousis[3] och kyrkoherden Ståhlberg[4] hade då enligt Bonsdorffs uppgift velat få frågan om Bonsdorffs disputationsserier upptagen till diskussion vid Borgå lantdag. Saken avstyrdes emellertid, då prästeståndets majoritet ej ansåg ärendet ankomma på lantdagen, men biskop Teng-

[1] Så framställer Bonsdorff saken i sina minnesanteckningar. Emellertid säger han i ett brev, daterat 8/VIII 1805, att »domprosten Cavander, af öfwerdrifwen känsla för en illa fattad plikt, velat ställa honom inför offentligt åtal för det B. i disputationen »undergräfwit G. Testamentets theopneustie» och borttolckat et af de dyrbaraste Dicta Classica för Christi gudom, men att domprosten »genom Biskop Tengströms intercession hade blivit calmerad till den grad at han sent omsider afstod ifrån sin föresats, at til Consistorii Protocoll anmäla samma sin ohemula angifwelse. (Bonsdorff till Jonas Wallenberg. Uppsala univ. bibl.) Att Bonsdorff i anteckningarna förtiger Tengströms ingripande får sin förklaring ur den hätskhet, som senare tyckes ha uppstått hos honom mot den höge hierarken.

[2] Jfr Heikel anf. st.

[3] Anders Achrenius, son till den kände pietisten Abraham Achrenius, andlig författare av pietistisk läggning, † 1810.

[4] Kyrkoh. Israel Ståhlberg i Itis † 1816. Varken Achrenius eller Ståhlberg voro medlemmar av Borgå lantdag. Förmodligen avser Bonsdorff, att de genom andra ville få saken upptagen vid lantdagen. Jfr Bonsdorffs uttalande om kyrkoherden Höckert.

ström skall hava åtagit sig att förebygga vidare fortsättning på den överklagade disputationsserien, uppger Bonsdorff. Genom brodern Jacob Bonsdorff hade han åter framfört sina varningar, men utan resultat; tvärtom lät Johan Bonsdorff förstå, att en fortsättning med det snaraste skulle följa.

Redan på hösten 1809 var Bonsdorff färdig med en ny del av disputationsserien, men filosofiska fakultetens dekanus, prof. Wallenius, vägrade nu att lämna sitt imprimatur utan att ens taga del av manuskriptet. Bonsdorff, som för sin del förmodade biskop Tengströms inspiration bakom Wallenii handlingssätt, lät sig likväl ej förtrötta av motståndet. Han arbetade ivrigt vidare på sitt ämne och inlämnade slutligen fortsättningen till Wallenii granskning. I en skriftlig resolution avslogs även denna gång ansökningen om tryckningstillstånd, och muntligen fick Bonsdorff höra, att han var för tidigt född. Samtidigt lovade Wallenius att framdeles giva en förteckning över de förgripliga ställena i arbetet.[1] Bonsdorff besvärade sig emellertid i konsistoriet, och filosofiska fakulteten, vars utlåtande inhämtades, ogillade Wallenii åtgärd. Ej heller i konsistoriet vann Wallenius understöd. Endast biskop Tengström förbehöll sig ett uppskov för att taga del av handlingarna,[2] såsom Bonsdorff uppger »för att förlika parterna». Han överlade först med Wallenius om de förändringar, som borde vidtagas i avhandlingen, och överlämnade sedan till Bonsdorff en promemoria på de ställen, som enligt hans tanke förtjänade att ändras.[3] Bonsdorff hade först förklarat sig villig att vidtaga smärre korrigeringar, om sådana kunde företagas, utan att avhandlingens huvudtankar fördenskull gåvos till spillo. Projektet gick emellertid ut på att nedstämma hela tonen och att omskriva hela meningar, säger Bonsdorff, och han vägrade att tillmötesgå biskopens önskningar.

Då ärendet slutligen avgjordes i konsistoriet, anslöt sig ingen till Wallenii mening, ej ens biskopen. Wallenius hotade emeller-

[1] Johan Bonsdorffs acad. bana.

[2] Kons. prot. 16/2 1810; jfr i det följande Heikels framställning anf. a. s. 267 f., vilken stöder sig på de knappt avfattade konsistorieprotokollen.

[3] Promemorian, som i avskrift vidfogats till Bonsdorffs originalanteckningar, förmodar Bonsdorff vara uppgjord av Wallenius, vilken senare aldrig framlämnade de utlovade anmärkningarna mot disputationsserien.

tid att besvära sig hos kansler, men förmåddes likväl att avstå från en slik åtgärd. Bonsdorff uppger, att Wallenius använt ett missfirmande skrivsätt i sina skrivelser till konsistoriet och att han för att undgå åtal för domkval hade varit tvungen att frångå sina avsikter. Det synes i själva verket sannolikt, att Bonsdorffs uppgift är riktig, ty konsistorieprotokollen omtala en överenskommelse mellan de båda vedersakarna, vilken innefattade, att Wallenius frångick tankarna på ett besvär.[1]

Efter denna hårda strid, som förts till ett lyckligt slut tack vare de flesta konsistoriemedlemmars frisinnade uppfattning, kunde Bonsdorff framgent fortsätta sin radikala skriftställarverksamhet utan att behöva frukta för nya censuråtgärder vid universitetet. Likväl synes han fortfarande sett sig tvungen att endast på omvägar angripa den ortodoxa föreställningsvärlden.

I en mindre disputation, »De virtute Mahumedis aquam ex arena vel petra elicienda», (Om Mohammeds förmåga att frambringa vatten ur marken eller klippan), vilken han skrev för respondenten Hjelt, som dedicerade den åt sin morbror, biskop Tengström, förklarade han sålunda de mohammedanska underverken antingen vara uppdiktade eller möjliga att förklara på naturligt sätt, härigenom upplösande tvenne dylika legender i mosaiska historien till ganska naturliga händelser. Skadeglatt utbrister Bonsdorff, att Tengström måste ha förstått, att man ej utan skäl ägnade en kristen biskop ett arbete, som angick mohammedanska legender, vilka upplöste och förringade dylika sanningar hos de kristna. Och han tillägger: »hämnden är ljuf, när hon ej är låg!»

Även senare inhöljde han gärna sina angrepp på ortodoxien

---

[1] Johan Bonsdorffs academiska bana och kons. prot. 9/3, 16/3, 3/4 1810. Heikel anf. st. förmodar, att förlikning ernåtts genom ömsesidiga jämkningar. Det synes likväl mindre sannolikt, att Bonsdorff i sina anteckningar skulle tala om sin fullständiga seger i tvisten med Wallenius, om han gått med på viktigare ändringar, då biskopens tidigare omtalade promemoria, vilken han bifogat sina anteckningar, i sådant fall väl hade jävat hans framställning. Då förf. ej kunnat anträffa originalet till Bonsdorffs anteckningar, så är det omöjligt att med full säkerhet konstatera riktigheten av hans uppgifter. Att Bonsdorff i det följande ej mera var utsatt för censuråtgärder från Wallenius sida, tyckes emellertid i sin mån tala för att han vunnit en fullständig seger.

i en för den invigde lätt genomskinlig slöja. Så behandlade han gärna grekiska och latinska myter, vilka hade sin motsvarighet i den bibliska litteraturen, t. ex. i disputationen »De Ganymede vivendo in Olympum surrepto», i vilken Ganymedes uppstigande till Olympen sammanställdes med Enochs och Eliæ himmelsfärder.

Helt fri från angrepp gick han likväl ej. Han berättar härom på sitt drastiska sätt: »Jag war dock icke utom all fara för förkättringar, då tvänne så ypperliga Seminarier för Obscurantisme och Fanatisme, som Bibelsällskapet, och det Evangeliska, här i Åbo hade sitt Residence, af hwilket det förras tendence är och warit, att genom Bibelns i sitt hela kringspridande till alla folk-Classer, fastnagla folcktron wid det underbara och obegripeliga i Religionens framställning, och det sednares, att genom fantasiens stegring på förnuftets bekostnad befrämja den blinda trons despotisme.[1]— — — Också uppträdde i sjelfwa wärcket emot mig 1818 uti Bibel-Sällskapet en i andelig måtto dyntfull Präst, Kyrckoherden Höckert från Nousis (just den Öknen, hwarifrån Achrenii herdaqwäde wid Landtdagen hade låtit höra sig) emot mig genom ett därstädes ingifwit vidlöftigt Memorial, däruti han jemmerligen qwinckar öfwer åtskilliga wid Academien utkomna Disputationer.» Särskilt hade han vänt sig mot disputationerna »De plagis Aegyptiacis», »De vita Patriarcharum longissima» [2] och »De Ganymede in Olympum surrepto». — Bibelsällskapet hade emellertid ej tagit sig an saken, utan lagt memorialet ad acta; men Bonsdorff tog sig nu anledning »att såsom en liten näpst för Herr Kyrckoherdens blinda nit» tillskicka denne sin disputation: »Deorum cum mortalibus immediate habita commercia

[1] Bonsdorff förespådde emellertid icke avsedda följder av sällskapens verksamhet. Han säger: »Folcket skall nemmeligen dels blifwa förwillade till sina moraliska begrepp genom wissa Bibliska Historier, om hwilcka den stora allmänheten härintills warit okunnig, dels förlora sig i egna, förnuftslösa speculationer och åsigter, Secter åt alla håll upstå, och förwirringen blifwa, såsom det och redan wisar sig, allmän». Bättre hade varit »att giwa Allmänheten del af Bibeln i passande utdrag af det moraliskt nyttiga däri.» Det hela skickade sig endast för lärt folk.

[2] Här hävdas sannolikheten av att hebréernas liksom övr. folks äldsta historia systematiskt blivit utsmyckad med fakta och att tidsbestämningar fåfängt sökas i dem. H e i k e l anf. a. s. 264.

ex Homero illustrata», (Om gudarnas omedelbara förbindelse med människorna enl. Homeros). Han säger sig här på ett förtäckt sätt ha velat utveckla inspirationsläran och uppenbarelsetron, »sådan den antages av fördomsfulla Christna, som wanligen betrackta de heliga Scribenterne såsom wår Herres handsecreterare», ur de gamla folkslagens tänkesätt och sålunda helt och hållet kullkasta dem. Bonsdorff framhåller emellertid, att varken Höckert eller teologieprofessorerna torde ha märkt anspelningarna på den kristna inspirationsläran, fastän han i början använt ett motto ur Phædri fabler: »non semper ea sunt quæ videntur, decipit frons prima multos» (allt är ej vad det synes, den första anblicken bedrager mången).[1]

Johan Bonsdorffs skriftställarverksamhet hade småningom utvecklat sig till en enda offensiv mot den bestående uppfattningen av den kristna läran. Samtidigt hade han satt in sitt anfall på många punkter och angripit flere av de heligaste dogmerna. Den kristna försoningsläran, satisfaktionsteorien, och den därmed i samband stående lutherska läran om rättfärdiggörelsen genom tron allena, hade varit föremål för hans kritik redan under hans verksamhet som föreläsare under de första åren av 1800-talet; dogmen om Kristi gudom och underbara avlelse och om hans uppstigande till himmeln hade direkt eller indirekt funnit en motståndare i honom; inspirationsläran och tron på underverken hade även varit föremål för upprepade anfall. För honom var Kristi liv att förlikna vid andra stora morallärares, såsom hans ovan anförda jämförelse med Sokrates visar.

Det kan synas egendomligt, att Bonsdorff under slika förhållanden kunde tänka på att övergå till prästerlig verksamhet. Då en sådan tanke flerfaldiga gånger sysselsatte honom, så är detta emellertid något för en upplysningstidens man alls ej förvånande. Bonsdorff har också uttryckligen utsagt, att hans åsikter, som stodo i strid med deras, vilka med händer och tänder höllo fast vid den bokstavliga betydelsen av de mosaiska ställena, därför ej borde anses vittna om impietet,[2] och han betygar, som vi längre fram skola se, sin vördnad för det, som han anser vara den djupaste kärnan i kristendomen.

[1] Jfr Heikel anf. a. s. 264.
[2] Heikel anf. a. s. 265.

Bonsdorff berättar om sina prästerliga planer, att han till följd av sin husliga ställning och sin knappa utkomst måste tänka på att vid tillfälle flytta till något av de större pastoraten i stiftet. »Ty, ehuru jag å ena sidan tog och borde taga i beräkning, den omständigheten, att mina öfwer alla slags fördomar uphöjde tänckesätt i Religion kunde wara mig hinderlige wid framställninningen af folck-Religion, som dock är någonting helt annat än den uplyste menniskjans, och till och med blottställa mig för förkättring af ouplyste åhörare, hos hwilcka fördomarna utgöra det hufvudsakeliga Element, hwari deras Religion har sitt lif och sin rörelse, och som, wane wid det ewiga ordkramet ifrån Predikstolarne lätteligen kunna, då de sakna de obegripeliga phraserna antingen misskänna Predikanten, eller till sitt religiösa sinne blifwa förvillade — —,» så fann Bonsdorff likväl, att folkreligionen var mottaglig för en förnuftig föredragning. Det tarvades blott, att man gav den en moralisk tendens och ej av falsk dogmatism ritade ut »emot menniskjoförståndets bruk i trons sak», att man ej fördömde den egna rättfärdigheten »såsom warande utan allt wärde wid omwändelsen inför Gud». Bonsdorff tog även i betraktande sin obekantskap med de prästerliga göromålen, men han hoppades likväl, att det ej skulle fordra lång tid att med flit och håg för arbete sätta sig in i tjänstgöringen.

Det motstånd, som han trodde skulle möta hans planer från ortodoxt och hierarkiskt håll, hoppades han kunna övervinna tack vare sina relationer i de högre ämbetsmannakretsarna. Då prosten Le Bell i Ulvsby avled år 1819, sonderade Bonsdorff stämningen hos Rehbinder och fann denne villig att gynna hans planer, och sommaren 1819 anmälde sig Bonsdorff även till erhållande av Ulvsby pastorat. Innan detta hade hunnit besättas, hade han emellertid råkat i flerfaldiga politiska konflikter, och samtidigt hade motståndet mot den radikala neologen vunnit Rehbinders öra. Därmed voro utsikterna till befordran omintetgjorda, trots det medhåll som utlovats Bonsdorff från en del ståndspersoner i pastoratet. Senare under den tvungna tjänstledigheten från universitetet, sökte en av hans vänner, dåvarande senatorn A. Falck, förmå honom att ansöka det ånyo lediga kyrkoherdeämbetet i Ulvsby, men av olika skäl drog sig Bonsdorff tillbaka. Så kom det sig, att Finlands radikalaste neolog aldrig fick

pröva sin förmåga såsom själasörjare i en finländsk församling

Troligt är att Johan Bonsdorff på ett nytt område kunnat utöva en energisk verksamhet, men säkert var han bäst skapad för vetenskaplig sysselsättning. Medan han strävade att nå befordran i ecklesiastik väg, hade Bonsdorff emellertid utan att förtröttas fortsatt sitt vetenskapliga skriftställeri; när konflikterna vid akademien slutligen ledde till hans tvungna tjänstledighet, så var det icke utan, att han ej med en viss tillfredsställelse lämnade sin lärarverksamhet. »Jag kan ej neka» säger han »at icke jag efter den erhållna ewiga tjenstledigheten befann mig i högsta måtto nöjd med min ställning.» Han gladdes över att nu i stillhet och lugn få överlämna sig åt sina studier, att »få förlösa sig ifrån de många originella åsigterna i Bibliska Litteraturen.» — Bonsdorff hade redan över 100 ark färdiga på det manuskript, som skulle betyda hans litterära storverk, då Åbo brand förhärjande hans bibliotek, förstörande hans manuskript, gjorde ett slut på all vidare vetenskaplig verksamhet och förvandlade tillfredsställelsen över den erhållna arbetsron i djupaste missstämning.

»Min Gud», utbrister Bonsdorff, då han omtalar de omständigheter, som gjorde, att han ej som vanligt hade tagit med sig sitt bibliotek och sina handskrifter till lantstället över sommaren. »Min Gud! Hwad omständigheterna ibland kunna sammansvärja sig till menniskjors förderf och den redan förut olyckliges ytterligare förkrossande!» Han förlorade ej blott »ett ypperligt bibliotek, ett freidenkerbibliotek i ordets förnuftigaste bemärkelse» och sina excerpter, frukterna av mångåriga studier; universitetets flyttning till Helsingfors efter branden, åstadkom därtill, att Bonsdorff, då ej ens universitetsbiblioteket mer stod till hans förfogande, härefter var dömd till sysslolöshet för hela sin återstående långa livstid; en sysslolöshet, som säkert måste ha verkat tryckande på hans själ och bidragit till att stegra den benägenhet för bitterhet och misstro, som synes ha hört till hans natur och som kommer till synes i de under sysslolöshetens dagar avfattade självbiografiska anteckningarna. Resultaten av Bonsdorffs trettioåriga studier hade gått upp i lågor; av hans sista arbete återstod blott askan och minnet av svikna förhoppningar.

Ett stort anlagt verk hade nu förstörts. Början var nämli-

gen gjord med en avhandling »De suprema dogmatum Religionis Christianæ origine». Här skulle den positiva religionsläran härledas »icke cœliter», utan »ur de i Christi och Apostlarnes tid rådande seder, täncke- och föreställningssätt, fördomar, det här uppå grundade språkbruk, locala förhållanden etc.» Vidare skulle »*kärnan* af Christi i och för sig sjelf sublima Lära, som utgöres af Dess Moral — — — icke allenast utbrytas ur det *skal*, hwarmed han Sjelf och Apostlarne efter tidens anda höljde den, utan ock purificeras ifrån de i särskilda tidehwarf och förhållanden af Kyrckofäder, Munckar och Prælater, — — — gjorda, mer eller mindre förnuftswidriga Dogmatiska tillskarfningar.»

Bonsdorff är själv medveten om svårigheterna av att genomföra en slik plan, men han säger sig dock ha »grundlagt den djerfwa byggnaden och sammanbragt så mycket wircke därtill», att den kunnat bli uppförd inom tre eller fyra år, om olyckan ej kommit.

Det vetenskapligt djärva program, som Bonsdorff uppställt för sig, ett religionshistoriskt program med starkt rationalistisk tendens, visar en helt annan resning än Jacob Tengströms neologiska skriftställeri på 1700-talet.[1] Delvis beror detta på författarnas olika vetenskapliga läggning, hos Tengström praktiskt-filosofiskt, hos Bonsdorff historiskt-vetenskapligt, delvis på att Bonsdorff verkade ett årtionde senare än Tengström, delvis även på att han, driven av hätskhet mot prästerskapet, ville avslöja hierarkien, vilken enligt Bonsdorffs åsikt »funnit sin uträkning wid att gifva den Lära de predikat en för dem indrägtig form.» Men djärvheten och radikalismen bottnade även i Bonsdorffs entusiastiska förnuftsdyrkan, som ej lärt sig att mäkla med åsikterna, den bottnade i en lynnesegendomlighet och i en uppfattning om plikten mot sanningen och ljuset, som hos Tengström ständigt motvägdes av den kalla överläggningen. Olikheten i lynne mellan Bonsdorff och Tengström framträder skarpt, om man jämför Tengströms rädsla för att hans anonymitet skulle bli röjd, då han skrev sina neologiskt färgade artiklar i Lindbloms »Journal för präster»[1], och då man tar i betraktande Bonsdorffs kamp för ljuset och sanningen, såsom han älskar att uttrycka sig.

[1] Se härom Nikander anf. a.

[1] Nikander anf. a. s. 77.

Översikter och granskningar.

Finlands Medeltidsurkunder.

Finlands Medeltidsurkunder, samlade och i tryck utgivna av Finlands Statsarkiv genom *Reinh. Hausen.* IV. 1451—1480. Helsingfors 1924.

Något före jul utkom, såsom i denna tidskrift redan omnämnts, fjärde delen av dr Hausens vidlyftigt planlagda sammelverk Finlands Medeltidsurkunder omfattande åren 1451—1480, och man får hoppas, att det icke skall dröja länge, förrän även de sista decenniernas urkunder utkomma. Då detta inträffat, har dr Hausen åstadkommit ett uppslagsverk av den allra största betydelse för alla forskningar i vår medeltidshistoria, ett verk, som samtidigt utgör ett ståtligt monument över utgivarens livslånga samlarnit och forskargärning.

Vår medeltidshistoria har under långa tider haft ett styvbarns lott. Under det andra perioder av vår historia nog så grundligt behandlats, har medeltiden lämnats å sido eller, då så ej kunnat ske, behandlats på gammalt vant sätt, där nya synpunkter och nyare forskningsmetoder icke fått någon tillämpning. En av den inhemska historieforskningens främsta representanter torde för c. 20 år sedan uttalat, att vår medeltid är så grundligt genomforskad, att något vidare icke finnes att tillfoga, och detta uttalande karaktäriserar kanske bättre än andra belägg en forskning, som mer än hundra år efter Porthan ännu icke avviker från hans fotspår.

Emellertid tyda många tecken på en ändring i detta avseende. Våra medeltida arkeologers arbeten, några redan utkomna stadshistorier samt några yngre vetenskapsmäns arbeten uppvisa en annan forskningsmetod, än vad tidigare hos oss tillämpats, och följaktligen stå även resultaten på ett annat plan. Vi hava, förefaller det, äntligen kommit till en vändpunkt i avseende å vår medeltidsforskning.

Den generation, som ägnar sig åt medeltidsforskningen med tillgång till dr Hausens medeltidsurkunder, står i den allra största tacksamhetsskuld till utgivaren. På grund av att dr Hausen givit ordet urkund en mycket vidlyftig betydelse, har samlingen erhållit en

omfattning, som för forskare oändligt underlättar studiet, då så talrika handlingar äro så lätt till hands.

För ett par decennier sedan hade en dylik samling varit nog. Forskaren hade här funnit allt vad han behövde och på densamma direkt grundat sin framställning. Nu är förhållandet ett annat — varje urkund, som skall tjäna till källa, bör granskas ur olika synpunkter, jämföras med andra och kritiskt prövas. Dr Hausen har någongång i sin ingress korrigerat tidigare hypoteser rörande någon urkund, så t. ex. beträffande ett avlatsbrev (nr 3198); då han påvisar att detsamma utställts till förmån för Finströms kyrka och St Görans kapell i Geta, rättas härigenom en äldre uppgift, som ännu godtages av Ruuth i Åbo Stads historia s. 21, att detsamma varit avsett för ett kapell i Åbo domkyrka. Till någon allmän granskning har dr Hausen ej gått — helt naturligt för övrigt, dels på grund av att arbetets plan ej varit en kritisk undersökning av våra urkunder, dels emedan ett sådant arbete icke varit möjligt för *en* man att utföra. Därtill fordras många arbetare, måhända t. o. m. flere generationer.

Men ett sådant arbete är nödvändigt, huru litet givande det i många fall än visar sig vara. För att med fullt förtroende kunna använda våra urkunder, utan att städse vara tvungen till en tidsödande och mödosam urkundsgranskning, behöves vid sidan av urkunderna ett kritiskt supplement. Vi behöva visserligen icke rörande våra urkunder frukta att finna dem vara medvetet förfalskade eller förvrängda vare sig av samtid eller eftervärld, vilket beträffande exempelvis tyska urkunder är så vanligt, men där originalen icke mera föreligga kunna ofta omständigheter inverka, som giva den form i vilken de komma till oss ett helt annat innehåll av urkunden än vad den ursprungligen har haft. Ett exempel från en tidigare del belyser detta. Under nr 1365 och år 1411 publicerar dr Hausen en anteckning beträffande underhållet av Nykyrko (dr Hausen benämner denna socken i föreliggande del konsekvent Nykyrka) sockens prästgårdsbyggnader enligt en avskrift från 1621; om ock avskrivaren försäkrar att avskriften gjorts »nihil addendo nihil deponendo» kan dock urkunden icke utan vidare godtagas som härstammande från år 1411; häremot talar exempelvis att i densamma nämnes Sundholm, ett namn, som emellertid härstammar från slutet av samma århundrade. Man kan om man vill gärna tro på avskrivarens ovan nämnda försäkran, men den behöver icke innebära att grundskriften varit i samma skick, som den fått år 1411 utan senare tillägg, kompletteringar, förändringar och eventuellt även uteslutningar.

En viktig omständighet, som man vid användandet av urkundsavskrifterna nödvändigt måste taga i betraktande är avskrifternas större eller mindre tillförlitlighet. I detta avseende lämnar dr Hausen i regeln ej några upplysningar i ingresserna.

Likaledes anger dr Hausen icke i allmänhet om urkunden varit

tidigare tryckt. Det kan visserligen ofta vara likgiltigt, om någon dålig version varit tidigare mer eller mindre noggrant återgiven i tryck, men tidigare tryckta versioner kunna också hava sin betydelse. Urkunder kunna anträffas t. ex. i Åbo-dissertationer tryckta efter då ännu förefintliga original eller efter bättre avskrifter än de som numera stå till buds. Så avtrycker dr Hausen under nr 3155 och 3654 tvenne privilegiebrev enligt avskrifter i Peringskölds diplomatarium, en källa om vilken Arwidsson i inledningen till sina Handlingar säger: »Afskrifterna vittna öfver allt om bristande noggrannhet och ringa förmåga att läsa äldre handstilar». Bägge urkunderna finnas i betydligt ursprungligare redaktion avtryckta i Bilmark-Mellenius: Hist. Afh. Om Sjöstaden Raumo, Åbo 1770, (en lapsus har beträffande dessa bägge urkunder inträffat — enligt Högman: Rauman Kaupungin historia I s. 30 & 31 förvaras originalen än i dag i Raumo rådstuarkiv).

En av de omständigheter som även tarva speciell undersökning är urkundernas datering. I rubrikerna till urkunderna har dr Hausen transskriberat urkundernas datering, och ehuru man endast med tvekan kan betvivla riktigheten av dr Hausens resultat, är man dock ej alltid fullt övertygad om att transskriptionen är korrekt, då någon motivering ens i tvivelaktiga fall icke gives. Nr 3288 är daterad XVI dach juull, vilket i rubriken transskriberats 10 januari, bör väl vara 9 januari. Nr 3545 är daterad 25 april, men i rubriken anges som datum 26 april. Nr 3310 är daterad in vigilia annunciacionis beate virginis Marie — i rubriken är detta angivet 24 september, bör väl vara 24 mars. Vid bestämmandet av Sta Annas dag har förfarits inkonsekvent; vid urkunderna nr 3221 och nr 2958 har meddelats alternativt ena gången 9/15 december, andra gången 15/9 december, för urkunden 3580 har datum uträknats enbart enligt den 15 december. Likaledes föreligga även inkonsekvenser vid urkunder som daterats med tillhjälp av St Henriks dag. — Transskriberingen av urkundsdateringarna är ytterst vansklig då vår medeltida datering ännu icke undersökts tillräckligt. Dr Hausens urkundssamlingar lämna härtill den bästa möjliga källa, och kommer en undersökning på grund av det förefintliga materialet säkerligen att kunna lämna viktiga bidrag icke allenast till korrigering av enskilda urkunders datering utan även till dateringssättet över huvud och möjligen till ytterligare andra i sammanhang härmed stående omständigheter. Med säkerhet är ännu ej ådagalagt när året började. Såvitt jag kunnat konstatera har dr Hausen rörande årets begynnelse städse angivit 1 januari beträffande inhemska urkunder — det är möjligt att detta är riktigt, säkert är det emellertid ej. —

Ovan har nämnts att ett noggrant granskningsarbete knappast är möjligt för en person att utföra. Ett samarbete av flere personer där olika åsikter kunna brytas och olika synpunkter göra sig gällande vore säkerligen mest fruktbringande. En så stor apparat som exempelvis i Tyskland igångsatts med särskilda sällskap, tidskrifter, redak-

tionskommittéer o. s. v. kunna vi naturligtvis ej tänka på hos oss. Men ett i viss mån metodiskt arbete borde väl dock kunna åstadkommas. Det förefaller som vore det en uppgift för Historiska Samfundet att befrämja ett sådant arbete, exempelvis genom utgivandet av en serie urkundsstudier, där icke allenast uppsatser innefattande granskning och komplettering av våra urkunder skulle ingå, utan i vilken även skulle intagas sådana notiser rörande våra urkunder som ingått i tidskrifter och arbeten, där i förbigående, i annat sammanhang, ofta i lätt förbisedda noter viktiga iakttagelser kunna finnas. Värdet av att alla dylika uppgifter finnas samlade lätt tillgängliga inses på samma gång utgivandet av en dylik serie säkerligen skulle sporra intresset för sådana undersökningar. Ett gott resultat kunde säkerligen även ernås, om någon av våra universitetslärare toge urkundsforskning som uppgift i seminarieövningar för längre hunna studenter.

Tack vare dr Hausens urkundssamlingar är det möjligt att planlägga det framtida arbetet i våra medeltida hävder. Dr Hausens verk har varit det mödosamma och arbetsdryga samlandet och man behöver icke bläddra många blad i de utkomna delarna för att finna huru oändligt mycket dr Hausens forskarmöda lyckats tillföra vad som tidigare varit känt. Det stora tillmötesgående varmed dr Hausen städse ställt sina avskrifter till forskares begagnande gör, att de viktigaste av de nya urkunder som meddelas, i huvudsak varit kända, om ock desamma först nu i sin helhet publiceras. Av verket återstår numera blott några decennier och om ock urkunderna för varje år bliva allt talrikare måste man livligt hoppas att det ej skall dröja länge förrän den sista eller de sista delarna utkomma och dr Hausens ståtliga arbete föreligger komplett.

Arne Jörgensen.

De latinska diplomen i Finlands Medeltidsurkunder IV.

Blott tre år efter tredje bandet av Finlands Medeltidsurkunder har utgivaren med outtröttlig flit redan fjärde bandet färdigt, en även till det yttre imponerande diger volym. Till tiden sträcka sig de 981 urkunderna i denna del från 1451—1480. Såsom man på grund härav kan vänta sig, äro de latinska urkunderna icke talrika. Största intresset tilldraga sig bland dem de här i stort sett för första gången publicerade avskrifter från vatikanarkivet, vilka visa oss den blivande biskopen i Åbo Magnus Nilsson (Stjernkors) såsom en ivrig och framgångsrik ämbets- och prebendejägare vid påvestolen (nr 3267, 3273, 3276, 3279—81, 3304—08). Dessa urkunder ha behandlats redan 1912

i Kyrkohistorisk Årsskrift av professor von Törne, som haft tillgång till de av den bekante svenske paleografen K. H. Karlsson gjorda avskrifterna från vatikanarkivet. Ett närmare ingående på denna sida av Magnus Nilssons verksamhet är därför här överflödigt. Sympatisk är icke den dager, i vilken han framstår. Till hans ursäkt kan måhända tjäna, att han icke var sämre än många andra på denna tid.

Att i ett så omfångsrikt verk som det föreliggande, behärskat av en berömlig strävan att snabbt skänka forskningen ett omfångsrikt material, misstag kunna insmyga sig, är icke alltför överraskande. Sålunda har en som nr 1668 i andra bandet avtryckt urkund ur Codex 6 Benzel. i Uppsala ånyo avtryckts som nr. 3000 i det nyss utkomna bandet ur en gammal bok från 1790-talet. På förra stället heter det i referatet: »Vadstenamunken Johannes (Hildebrandi) till en onämnd, sannolikt domprosten i Åbo Fredrik Trast, med begäran om inneslutande af två ynglingar, som skulle inskrifvas i Åbo skola, i adressatens ynnest och omvårdnad». Som datum uppges »omkring 1420».

I fjärde bandet säges om samma urkund: »En Vadstenamunk rekommenderar hos en Åboprelat, tvifvelsutan biskop Olof Magnusson, svenska ynglingar, hvilka önska upptagas som elever i Åbo skola.» Tid: »omkring 1455». Enligt vad utgivaren på förfrågan beredvilligast meddelat, håller han den tidigare uppfattningen för den riktiga. Dock torde saken ännu behöva efterprövas. Att adressaten i Paris varit en betydande person, därför talar i synnerhet att brevskrivaren i slutet kallar sig *quondam commensalem vestrum Parisius* »eder f. d. tjänare i Paris». Något avgörande med tillhjälp av Kustavi Grotenfelts förteckning över finska studerande vid Paris' universitet i Hist. Arkisto 17 s. 284 har jag icke lyckats komma till, då det av utgivaren under nr 1668 anförda talar emot Olaus Magni, på vilken man eljes strax är böjd att tänka.

Nr 3211 har tryckts efter en eländig text i Scriptores Rerum Danicarum. Kanhända hade handskriften, visserligen blott en kopia i Köpenhamns universitetsbibliotek, varit åtminstone något bättre. Såsom också utgivaren observerat, är texten på tok i mitten av urkunden. S. 212 rad 5 nerifrån bör i st. f. *negantes* uppenbarligen stå *degentes*, men därmed är stället ännu långt ifrån hulpet.

Som orättade tryckfel har jag observerat: *equiatem* (läs *equitatem*) s. 18 rad 5; *vanerandi* (läs *ven-*) s. 45 rad 14 nerifrån; *comptere* (läs *competere*) s. 50 rad 12; *postetate* (läs *potestate*) s. 50 rad 17 nerifrån; *quieti* (läs *quiete*) s. 52 rad 8, *deciderio* (läs *des-*) rad 14, *repiretur* (läs *reperiretur*) rad 19; *liberaliti* (läs *liberalitati*) s. 82 rad 11. Allt detta är riktigt i de som källor uppgivna verken. Däremot är *momentote* s. 18 rad 13 i st. f. *mem-* felaktigt redan hos Arwidsson. Tryckfel är säkert också *puod* i st. f. *quod* s. 391 rad 14.

M. Hammarström.

Till Finlands nyare historia.

I.

M. G. Schybergson: *Finlands politiska historia 1809—1919.* Söderström & Co:s förlag, 442 sid., Helsingfors 1923.

Bernh. Estlander: *Elva årtionden ur Finlands historia.* Söderström & Co:s förlag, Helsingfors. Del I, 260 sid. 1919; II, 312 sid., 1921; III, 448 sid., 1923.

V. Procopé: *Min verksamhet som t. f. ministerstatssekreterare för Finland 1898, 1899.* Söderström & Co:s förlag, 104 sid., ill., Helsingfors 1923.

Carl Alex. Armfelt: *Politiska brev från »ofärdstidens» inbrott 1898—1899.* Söderström & Co:s förlag, 385 sid., portr., Helsingfors 1923.

Under de sist förflutna åren har vår kännedom om Finlands adertonhundratal och om den ryska förtrycksperioden och den fosterländska kampen vid århundradets slut samt det följande seklets början riktats genom en glädjande mängd märkliga arbeten. Dels har det varit sammanhängande, på kritisk forskning och ingående studium grundade skildringar, rena historieverk alltså, såsom de två vilka ovan nämnts främst, som sett dagen, dels publikationer av urkunder och personliga hågkomster, av vilka de två volymer, vilkas rubriker ock nämnts här ovan, direkte ha egenskapen att hänföra sig till samma begränsade tidsskede. I det följande skall ett försök till granskning i korthet av dessa arbeten och det nya de bringa göras, och i en fortsättning skall såväl deras innehåll delvis åter skärskådas som en serie andra publikationer, likaså hänförande sig till vår nyare och nyaste historia, egnas beaktande.

Mer än någon kan prof. M. G. Schybergson i detta nu gälla som kännare av 1800-talets historia i Finland. Den enda forskare vilken kunde göra honom denna rang stridig, är väl J. R. Danielson-Kalmari. Långt tidigare än denne — vars stora arbete »Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää» senare skall göras till föremål för behandling i denna översikt — har dock Schybergson fördjupat sig i detta tidsskede, och isynnerhet har han ju längre det lidit utsträckt sitt intresse till utvecklingen från århundradets mitt framåt. »Fin-

lands politiska historia 1809—1919» dokumenterar på ett förträffligt sätt hans utmärkta kännedom om vårt lands yttre öden och inre utveckling under sist förflutna sekel. Sitt material har han sovrat med säker blick för det väsentliga, framställningen är hållen inom behärskade proportioner utan ojämna växlingar mellan knapphändighet på en del punkter och omotiverad bredd på andra, och den berättande stilen är flytande och samtidigt på ett välgörande sätt ordkarg. Arbetet lämpar sig väl som läsning och handbok för den bildade medborgaren, som önskar få en pålitlig orientering om forskningens nyaste ståndpunkt; och som kursbok vid universitetsstudierna bör den med fördel kunna användas. Här har sedan länge saknaden av något i denna stil varit kännbar, synnerligast som Schybergsons eget stora arbete — i andra upplagan utkommet redan för över tjugu år tillbaka — i framställningen icke sträckt sig längre än till 1894 och därtill på slutet givetvis varit rätt knapphändigt.

För sin skildring har förf. haft förmånen att kunna anlita åtskilliga helt nya specialarbeten och detaljundersökningar, som för en större allmänhet förblivit mer eller mindre obekanta, och det bör framhållas, att han på ett samvetsgrant och för arbetet synnerligen givande sätt tillgodogjort sig dem. Det är märkligt, att han i stöd härav och på grund av den förskjutning i perspektivet, som förändrade förhållanden — åtminstone där dylika orsaker få verka fritt — pläga medföra, justerat sin ståndpunkt i ett och annat mot vad han tidigare själv hyllat eller vad som ända hittills varit det gängse åskådningssättet. Om än en dylik förskjutning av synpunkten ofta framträder blott som en skiftning i tanken, sätter den dock sin prägel på det hela och ger sig främst tillkänna däri, att det slags omtänksamma betonande av de konstitutionella grundvalarna för Finlands autonomi, som genomgått de äldre historieverkens framställningar, nu fått ge rum för en mera kritisk syn på vådorna i ställningen och det betänkliga i vad som skedde och vad man från rysk sida tid efter annan kunde tillåta sig. Borgå lantdag skildras i huvudsak ur denna synvinkel, och som motiv för Alexander I:s välvilliga politik mot landet anges en beräknande hänsyn att vinna landets invånares tillgivenhet och förtroende framom hans kända människovänliga och liberala tänkesätt. I överensstämmelse härmed står att Gamla Finlands förening med storfurstendömet benämnes »Viborgs läns förening med Finland», icke »Viborgs läns återförening med det övriga Finland», som det ju tidigare hette, oberoende av att hälften av det ryska guvernementet såsom utgörande södra hälften av det ännu äldre Kexholms län förr aldrig tillhört storfurstendömet Finland! En liknande om än på ett alldeles annat sätt frigjord syn på företeelserna framträder vid skildringen av språkfrågan vid 1877—1878 års lantdag, därvid förf. om de finska skolpetitionerna fäller omdömet: »Dessa petitioner, som gingo ut på en omkastning av

skolornas undervisningsspråk, hade sitt berättigande» (s. 214). Ett så kategoriskt omdöme från svenskt håll om det framträngande förfinskningssträvandet på skolans område ger onekligen vid handen, att mycket sedan den tiden utjämnats, som då ännu tog sig ut som oöverkomliga motsatser.

Beträffande den nationella grunden för ett eget finländskt statsväsende efter 1809 är det märkligt, att Schybergson anser, det anjalaförbundet och självständighetssträvandena jämte det de »voro ett utslag av partiförhållandena på Gustav III:s tid», dock stodo »i samband med den vaknande idén om en finländsk nationalitet» (s. 44). Och detta »finländska självmedvetande ... blev under de nya förhållandena en kraft, som låg till grund för den följande utvecklingen.» En sådan karakteristik måste väl numera betecknas som fullt riktig, och lika rätt karakteriserar förf. i det följande den byråkratiska tidens styrelse, L. G. v. Haartmans verksamhet, censurpåbuden mot finskheten, J. V. Snellmans verksamhet o. s. v. Att strypningsåtgärderna mot den finska litteraturen hade sitt upphov i generalguvernören Menschikoff personligen bör f. ö. numera ingen kunna sätta ifråga. Framställningen utmärker sig som redan antytts genom en fullständighet i stoffvalet trots all nödvändig inknappning, som vid behandlingen av händelserna — och för övrigt snart sagt nationens hela inre och offentliga liv — efter 1863 är värd särskilt erkännande. Detta gäller språkstriden och de enskilda, mera framträdande personligheternas verk, även de faktiskt i vårt lands liv djupt ingripande ryska generalguvernörernas verksamhet.

Till intrycket av fullständighet bidrar, att förf. intagit tvenne ekonomiska översikter för tiden från omkr. 1870 framåt (sid. 192—196 och 252—257), vilka författats av dr. T. S. Dillner. I den förra egnas uppmärksamhet även åt jordbrukets uppsving, och det framhålles, att den långsamma men tydliga tillbakagången i råg- och kornodlingen motverkats av att havreskörden pr år mer än tredubblats (icke »nästan fördubblats», som förf. säger). Vallväxtodlingens väldiga uppsving blir dock knappast tillbörligen beaktat, om än den tänkande läsaren av uppgifterna om smörexportens uppåtgående och mejerihanteringens utveckling som grundval härför måste säga sig, att någonting därtill svarande på foderväxtodlingens område måtte ha inträffat. Vilseledande blir i alla fall, då förf. (sid. 193) säger: »Beträffande höskördarna framgår ej någon tydligt förnimbar tendens vare sig till ökning eller minskning».

Ur prof. Schybergsons egen framställning må några felaktigheter och misstag här omnämnas. Det är som att vänta varit i bokens senare kapitel dylika förekomma. Det bekanta slagfältet på Balkan hette Gorny-Dubniak (icke »Gordny-D.» s. 205); lord Beaconsfield hade hellre kunnat kallas »engelska premierministern» (icke »engelska ministern», s. 205). Dragonregementet i Villmanstrand uppsattes

1889—1892 (s. 211). Att påstå (s. 251), att vid 1897 års lantdag i borgarståndet det svenska partiets övervikt ej var lika säkerställd som förr, går väl icke, då 42 medlemmar räknades till den svenska meningsgruppen och 23 till den finska och vid föregående lantdag ställningen varit 39 svenska mot 22 finska medlemmar; men 1891 hade visserligen förhållandet ännu varit 39 mot 19. I 1899 års urtima lantdag var äntligen förskjutningen märkbarare: 40 svensksinnade mot 26 finsksinnade (uppgifterna enligt S. Nordenstreng. »Borgarståndets historia», del I o. II). Till redogörelsen för tillkomsten av massadressen 1899 må här det tillägget få göras, att bland initiativtagarna till medborgarmötet i Ateneum d. 17 febr. var prof. Schybergson (Armfelt, »Politiska brev», s. 61). Antalet underskrifter under adressen är dock oriktigt uppgivet till 520,931. Kuriöst nog varierar denna siffra i tillgängliga tryckta publikationer på följande egendomliga sätt:

52*0*,931
52*2*,931
52*4*,931.

Det är som synes den tredje siffran från början som växlar, och i överensstämmelse därmed tala författare, som hålla sig till mera summariska uppgifter, om femhundratjugutretusen, femhundratjugufyratusen och femhundratjugufemtusen, namn (stundom »inemot» etc.). Den riktiga siffran var 522,931 (Armfelt s. 89). Misstaget är tydligen psykologiskt, beroende på att vederbörande stundom höjt tusentalssiffran men därvid blivit konfunderade!

Då Schybergson (s. 271) på tal om förslaget om démarchen vid 1899 års lantdag redan nämner om det passiva motståndet och säger att L. Mechelin »var» bland dess ledare, är detta något för tidigt. Det passiva motståndet framträder faktiskt först så sent som tidigast mot slutet av året 1900, och Mechelin förhöll sig länge nog tveksam. Kulturadressens upphov på våren 1899 stod icke att söka inom universitetskretsar i Helsingfors (s. 273), utan tanken på en sådan framsprang hos en del vänner till vårt land i utlandet [1]). Däremot var den redan i mars igångsatta tidningspropagandan, som av förf. förbigås, ett verk av våra egna akademiker.

Namnet Eigenbrodt skrives med d i slutstavelsen (s. 273). Ett tyskt namn som Plehwe borde väl skrivas med dubbelt w, icke Plehve. — Om Turholms-mötet hade gärna kunnat sägas, att det ägde rum i augusti 1901; varav som en följd givit sig, att »kagalens»

[1] Jfr det synnerligen intressanta brevet härom från K. Zilliacus till C. A. Armfelt i dennes arbete s. 120—124. Se även Z:s skildring i hans bok *Från ofärdstider och oroliga år*, s. 14 ff. (1919), däri hans egen betydande andel i arbetet ock kommer till synes. Yttermera: W. Söderhjelm, *Utlandet och vi* i »Från Brytningstider» II, s. 220 ff., samt E. Westermarck, *In memoriam*, samma st. s. 121 ff.

bildande inföll i sept. samma år (ej i början av 1901, jfr. A. Cederholm, »Kagalens uppkomst och andra episoder», s. 25). Sid. 315, rad 3 nedifrån bör stå 1906 i st. f. 1905; s. 337 r. 15 uppifr. bör stå 1899 i st. f. 1904. På tal om 1917 års lantdags försök till sammanträde den 29 aug. bör det väl heta, att detta hindrades av rysk militärmakt (ej »polismakt»?). Åtskilliga mindre felaktigheter ha av förf. själv rättats i ett senare utdelat tilläggsblad.

Överhuvud iakttager man, att framställningen tunnas ut, då förf. kommer till världskrigets tid och den sista ryska förtrycksperioden. Svårigheterna att behärska materialet ha givetvis här ock varit större, och misstag ha lättare kunnat insmyga sig. Skildringen av befrielsekriget är likväl gjord med en anmärkningsvärd fart och förmåga att sammanfatta och överblicka händelserna. Bokens sista sidor äro svaga. Kommateringen i arbetet är säregen, och den ständiga användningen av imperfektum för predikatet i satsen gör, att händelsernas tidsföljd icke alltid blir klar. Pluskvamperfektum hade emellanåt behöfts. Hur som helst äger arbetet obestridliga förtjänster, och det fogar sig som en vacker slutsten i det monument prof. Schybergson rest sig som skildrare av vårt lands historia. —

B. Estlanders märkliga och med rätta mycket uppmärksammade arbete »Elva årtionden ur Finlands historia» har för sig uppställt målet att levandegöra det förgångna genom livfulla, målande skildringar, träffande personkarakteristiker, talande fakta och smådrag, och som underlag härtill ett på djupet gående forskningsarbete. Det är obestridligt, att Estlander väl lyckats i sina föresatser, och den utvidgning av den ursprungliga ramen, som tydligen ägt rum, har säkerligen länt verket till fromma. Dess 1923 utkomna tredje del är icke blott till volymen betydligt omfångsrikare än de föregående, den ter sig även till innehållet som ett självständigt, delvis på nytt källmaterial och såväl egna som andras upptecknade hågkomster med stark personlig ingivelse författat verk om de upprörda tio år i Finlands liv, som lågo mellan åren 1898 och 1908. Var redan den närmast tidigare delen i många partier förträfflig — man tänker närmast på kapitlen om C. v. Kothen och skolfrågan, om striderna i skolfrågan, om Alexander Armfelt, L. Mechelin och R. Lagerborg och slutligen det om »arbetarrörelsens brytningstid» — så finnas i denna saker, som helt enkelt äro briljanta. Denna tredje del ligger kort sagt på ett högre plan än de två föregående, i vilka den populariserande, något didaktiska prägel, som vilar över skildringen, stundom kunde göra sig tröttande. Den säregna, på en gång kärva, pittoreska och lätt retoriska stil författaren gjort till sin, verkar här redan fullt naturlig, nära nog frigjord från den nyans av uppstyltning, som tidigare i viss mån tyngde den. Hängivenheten för ämnet uppbär hela skildringen och meddelar sig åt läsaren som en omedelbar, stark stämning. Man tvekar om vilket av de sju kapitlen man helst

ville framhålla; måhända äro dock de fyra första (åren 1899—1904) de starkaste. Här finnes dessutom i dessa kapitel åtskilligt nytt som riktar vår kunskap om händelsesammanhanget och som förf. fått fram ur tidigare otillgängliga källor. Ytterligare länder det honom till förtjänst att ha fortsatt den redan i andra delen påbörjade uppmärksamma och ingående behandlingen av arbetarrörelsens öden. Vi ha tack vare honom en med synbar sakkunskap och vederhäftighet utförd överblick av socialismens historia i vårt land, varav behovet ju varit påtagligt.

Det kan ej komma ifråga att här ingå på en detaljerad granskning av ett arbete av den art, som Estlanders »Elva årtionden». Endast några anmärkningar må här göras, några fel rättas, ett par kritiska synpunkter ännu framläggas.

Givet är ju, att arbetet på ett helt annat sätt strävar till fullständighet, än Schybergsons. Å andra sidan må även förf. gärna medges en viss frihet att välja ur stoffet — så, rikt som han för övrigt får detta att te sig! Men det finnes dock saker som man här och där tror sig med rätta sakna. Så söker man förgäves ens en antydan om 1894 och 1897 års lantdagar; språkstriden vid den senare med svenskans framtida existensrätt i landet skjuten i förgrunden var dock en av de märkligaste tilldragelserna i våra ståndslantdagars historia. Om det första svenska partimötet 1896 får man heller icke veta något. Men sant är visserligen, att svenska folkpartiets organisation 1906 omtalas utförligt.

Så några rättelser. Först i del II till vilken förf. emellertid själv fogat några rättelser i del III: Allmänna besvärsutskottets betänkande vid 1872 års lantdag godkändes i tre stånd, ej i alla stånd (s. 22). »Vikingen» yrkade speciellt på upprättandet av en svensk professur och ett sällskap för svensk litteratur och svenskt språk, vilket kunde tilläggas till redogörelsen å sid. 48. — Bobrikoff utnämndes den 29 aug. 1898 till generalguvernör på föredragning av krigsministern Kuropatkin (P r o c o p é, »Min verksamhet», s. 40); uppgiften å sid. 3 är sålunda icke exakt.[1] På tal om februarimanifestet saknar man något utdrag därur, någonting som gåve läsaren en uppfattning om dess innehåll. Medborgarmötet i Ateneum (s. 23) beslöt tillställa senatorerna en uppmaning att över huvud icke promulgera utan att göra hemställan[2]. Massadressens underskrifter voro som sagt 522,931 icke 524,931 (s. 36). Stora deputationens styrelse bestod av 16 personer, ej 10 (s. 41). Mommsen kan ej gärna kallas det romerska »kejsardömets» skildrare! (s. 51). Att ge överste Seyn namnet von Seyn är omotiverat (s. 122). Om värnpliktsadressen 1901 kunde tilläggas, att den faktiskt föredrogs för kejsaren (s. 134). R. A. Wredes lantgods benämnes oriktigt Rabbelugn i stället för Wredeby (s. 137). Det sagda må vara nog.

[1] Jfr även C. A. A r m f e l t, *Vid finska statssekretariatet*, s. 92.
[2] *Ur Finlands nyaste historia*, I, s. 89—90.

Men en generell anmärkning må tilläggas, som gäller alla delar i hela arbetet. Förf:s citat äro med några undantag alldeles påfallande fritt återgivna. Gäller det en mera refererande framställningsform, må ju detta vara tillåtet. Men då yttranden, tal och utdrag ur brev m. m. engång återges inom citationstecken eller inom mellanslag med annan stilsort och sålunda med all den apparat som bringar läsaren att tro, att han fått originaltexten absolut ordagrant återgiven, så frågar man sig ovillkorligen, varför icke förf. i dylika fall verkligen reproducerar originalets ordalag, utan esomoftast tillåter sig förkortningar, som icke antydas, omställningar av ord och strykningar av enskilda uttryck samt av hela eller halva satser. Man kan knappast värja sig för intrycket att han därmed avser att uppnå stilistiska verkningar, kanske rentav vissa som behövliga uppfattade »förbättringar» av originalen. Äro än dylika ingrepp merendels oskyldiga, resulterande blott i att de främmande citaten mjukare inpassas i den övriga berättelsens retoriska stil, kunna dock fall inträffa, då en dylik omstuvning av utdrag ur autentiska dokument kommer det betänkligas gräns rätt nära. — I R. o. A. yttrade för att taga några exempel V. M. v. Born om lagutskottets betänkande i värnpliktsfrågan vid 1899 års lantdag: »I detta betänkande om 144 sidor ha endast fyra rader icke kunnat av mig underskrivas.» Estlander återger orden inom citationstecken i denna lydelse: »I hela detta betänkande om 144 sidor finnas blott fyra rader, som jag ej skulle underskriva» (s. 85). Varför denna lilla retuschering? Liknande omstiliseringar förekomma i återgivandet av Procopés och Armfelts samtal med Kuropatkin och Bobrikoff i Moskva 1898 (s. 5), av den sistnämndes tal i Helsingfors 12 okt. 1898 (s. 7), av trontalet vid urtima lantdagens öppnande (s. 15), av Procopés berättelse om sin föredragning av stora deputationens audiensansökan 1899 (s. 29), av Bobrikoffs rapport å sid. 40, av kejsarens »svar» till stora deputationen (s. 42 och 44); och konsul Wolffs berömda tal är starkt beskuret, utan att man får veta därom (s. 42—43), ehuru det gärna må medges, att det just är dess starkaste partier som någorlunda in extenso medtagits. I arbetets första del händer det f. ö. att omstiliseringarna av citaten stundom nära nog tangera det groteska. Så får läsaren ett extrakt av kejsar Alexanders tal vid Borgå lantdags avslutning i följande stilisering: »Finland» (!), sade han i sitt avskedstal, »är nu upphöjt bland nationernas antal». — Ville man i förbigående sagt uppgöra en lista över felaktigheter i arbetets första del, bleve denna nog rätt lång, men det går ju an att för en ny upplaga utföra nödiga korrigeringar.

Tydligt är ju, att Estlander icke lagt sig särskilt vinn om den vetenskapliga exaktheten i enskildheter; han har mera fäst vikt vid själva berättelsens halt och vad han ansett vara dess inre sanningsvärde, mera hållit sig till lagens anda än dess bokstav för att använda

ett uttryckssätt, som väl torde passa ihop med hans eget berättarmanér. En något större respekt för urkundernas detaljuppgifter och särskilt för deras originala ordalag är vad man i alla fall tycker sig berättigad önska att förf. iakttagit sitt arbete till fromma. Sådant det är förtjänar det i alla fall väl allt det erkännande det vunnit, och vi kunna lyckönska oss till att äga ett historieverk av den fängslande beskaffenhet och den möjlighet till vidsträckt spridning som Estlanders »Elva årtionden» äga. —

Av det allra största värde för kännedomen om de händelser som inträffade under de ödesdigra åren 1898—1899 är greve C. A. Armfelts bok »Politiska brev». De mera framträdande personernas tänkesätt och motiven för deras handlingar framstå i belysningen av alla dessa från olika, väl initierade skribenter härrörande brev klarare än förr, och detsamma är fallet med själva det så ofta förvirrade händelsesammanhanget. Det är en verklig gruva för forskningen vi fått i denna brevpublikation, och vi få livligt hoppas, att dess utgivare skall finna anledning fortsätta vidare framåt. De reflexioner och kommentarer han här och där anknyter till breven bidraga också de till ökande av vår kunskap om »wie es eigentlich gewesen» och göra ett fördelaktigt intryck av klokt, lugnt och upplyst omdöme och varmt fosterländskt sinnelag.

I detta sammanhang må blott framhävas, att händelseförloppet vid massdeputationens ankomst till Petersburg tydligen varit det, att t. f. ministerstatssekreteraren Procopé lovat personligen föredraga adressen, utan att dock, som inom deputationen efteråt påstods, ha avgivit någon förbindelse att utverka audiens för deputationen. I sådant avseende har han alltså knappast förfarit bedrägligt, men ett dyrbart dygn förhalade han säkerligen med flit, under vilket kejsaren från annat håll fick kännedom om vad som stod på och hann bereda sig på audiensansökan, och alldeles tydligt är, att Procopé alls icke ville bemöda sig att skaffa vare sig enskild audiens för sin person eller den stora och upprörda hop, som under dessa dagar fyllde honom med en stigande vedervilja, företräde för monarken. Däri låg hans förbrytelse. Detta framgår med all klarhet vid en jämförelse mellan Armfelts brev av den 16, 17 och 18 mars (s. 79—89) och Procopés redogörelse i hans skrift (s. 72—81).

V. Procopé har sålunda på denna punkt i sin något år efter tilldragelserna nedskrivna redogörelse »Min verksamhet» etc. icke förmått rentvå sig själv, om än hans fel av allt att döma varit ett något annat, än samtiden ansåg[1]. Däremot är det väl obestridligt,

[1] K. Zilliacus ger, *Ur Finlands nyaste historia*, I s. 151, uttryck åt den inom deputationen rådande uppfattningen om vad Procopé först lovat (likaså s. 161, noten). — Av intresse är, att Armfelt första gången publicerar såväl Procopés föredragningsnot, som kejsarens tidigare blott delvis av P. bekantgjorda, famösa anteckning på denna.

att hans försök att under de månader som föregingo februarimanifestet och för vilka han utförligt gör reda, ändock förtjäna ett visst erkännande. Kejsarens redan fattade beslut att i juli på krigsministerns föredragning genom en ukas sammankalla en ordinarie lantdag lyckades han rentav göra omintet (se därom ock Armfelt, breven, s. 20—21 samt Procopé s. 17 ff.). Men inför de allt intensivare förberedelserna till rikslagstiftningsmanifestets utfärdande kände han sig snart förlamad. Påfallande är, att han icke hade några som helst förtrogna bland våra ledande politiker och statsmän.

P. O. von Törne.

Från Karl XV:s dagar.

Carl Hallendorff: *Från Karl XV:s dagar,* P. A. Norstedt & Söners Förlag. Stockholm 1924. Pris 9 kr.

Professor Carl Hallendorff har som känt efter ett mångsidigt och betydande författarskap rörande Sveriges historia under Oskar I:s och Karl XV:s regeringar givit en samlad bild av tidevarvet i tolvte delen av »Sveriges historia till våra dagar», tryckt 1923. Han har nu publicerat en efterskörd under titeln »Från Karl XV:s dagar», avsedd att ge en fylligare karakteristik av vissa händelser och stämningar, och framförallt av vissa mera framträdande politiska personligheter.

En god del av boken är ägnad Karl XV själv. Det vore synd att säga, att denna karakteristik, fastän gjord *sine ira et studio* skulle utfalla till konungens förmån. Milt uttryckt kunde vi säga, att han bedömes fördomsfritt, men fakta tala ett sådant språk att läsarens dom måste bliva förkrossande, även där Hallendorff avhåller sig från alla värdeomdömen. Man ser nu, huru smått detta animerade sällskapsliv i hovkretsarna var, om vilket von Dardel så älskvärt kåserar, och huru litet av genomtänkt allvar och medveten ansvarskänsla, som ägnades regeringsgöromålen på bekostnad av de ystra nöjena. Och dock avhåller sig Hallendorff konsekvent från att ösa ur skandalkrönikans flödande källor.

Hallendorff har redan i sin bok, »Oscar I, Napoleon och Nikolaus» (anmäld av Carl von Bonsdorff i denna tidskrift, årg. 3, 1918) berövat Oskar I en del av glorian för dennes beprisade utrikespolitik. Men om också konung Oskar försatt fataljer och kom i samma situation som så många andra politiker, att det icke var han, som styrde händelserna, utan händelserna, som styrde honom, så visste han dock, huru ett diplomatiskt spel skulle bedrivas, och han kände korten, fastän han inte hade Napoleon III:s förmåga att göra konster med dem.

Steget från Oskar I till Karl XV blev långt. Och dock fanns det vissa avundsvärda förutsättningar för att efterträdaren skulle lyckas. Konung Oskar hade jämte sin familj, däribland kronprins Karl med sin nyss hemförda unga maka, år 1850, således kort efter revolutionsåret, gjort en särdeles lyckad eriksgata genom Sverige, och överallt hade de kungliga mötts av så hjärtligt menade hyllningar, som knappast något annat furstehus i Europa vid denna tid kunde räkna på. Redan detta kunde ju tyckas vara ett gott omen för den blivande konungen, och det kan väl också sägas, att Karl XV mindre än mången annan behövde klaga över brist på folkets gunst. Tragiken var, att han vann sin popularitet närmast på grund av sina fel, i vilka allmänheten igenkände sina egna svagheter, men då är det också naturligt, om eftervärlden nödgas revidera samtidens överseende dom.

Men eriksgatan skedde även under ett annat auspicium, som tyckes mera talande. Samtidigt lät Sverige sina trupper avtåga från Nordslesvig, där de gjort vakthållning. Karl XV fick aldrig någon plats vid den europeiska politikens spelbord; han kunde mera på ren hasard göra en insats från sidan, men tog aldrig hem någon vinst. Med honom avträdde Sverige som politisk maktfaktor från den europeiska skådebanan.

Hallendorffs karakteristik visar helt enkelt otvetydigt, att Karl XV saknade de flesta förutsättningar för ett framgångsrikt regerande. Han var icke obegåvad, men saknade kunskaper, allvar, uthållighet, självbehärskning, och bakom den folkliga öppenheten dolde sig en obeständighet, som hade starkt släkttycke med opålitlighet. Det värsta var, att han icke själv hade en mogen insikt om sina brister, förrän på allra sista slutet; det självbedrägeri, som talar ur en ungdomlig uppsats med titeln »Det är svårast att känna sig själv», gjorde han sig skyldig till livet igenom. Karl XV:s gestalt är och förblir en »anakronism» och vare sig han företedde likheter med Gustav III i teatralisk kunglighet eller han drömde om Karl XII som sitt ideal, så hade han och hela hans omgivning, som Hallendorff säger, »bra mycket mera sina förebilder i Bellmans burlesker än i Oxenstiernas och Leopolds gratie eller Kellgrens odlade vett». Och av Karl XII:s bussar syntes icke ett spår, vore vi frestade att tillägga.

Så som händelserna utvecklade sig, behövdes inga krigare. Beträffande Sveriges ställning till den dansk-tyska konflikten ställer Hallendorff frågan klart och koncist: »Var Danmarks egen sjävständiga tillvaro hotad? Och om så var, utgjorde denna en oundgänglig betingelse för vår fria existens?» Det i eftervärldens ljus rätt klara och nekande svaret på den första frågan, befriar oss egentligen från att alls besvara den senare. Hallendorff gör det visserligen och gör det nyktert och kallt. Många samtida sågo naturligtvis saken alldeles annorlunda; för dem var den skandinaviska tanken, för vilken Sverige så djupt engagerat sig, en moralisk förpliktelse, men därmed är ju inte

bevisat att tanken var riktig. Huru de styrande politikerna handlade, veta vi. Men t. o. m. Henning Hamilton, som väl måste betecknas som danskvänlig och som kände förpliktelsen av de löften han i sin egenskap av sändebud i Köpenhamn hade förmedlat, uttalade sig kätterskt om skandinavismen med några ord, som påminna om en berömd sats av Arwidsson. Han skrev: »Jag måste bekänna, att jag ej kan inse skälet, varför Danmark, om det ej vill bli tyskt — vilket jag finner ganska naturligt och i sin ordning — nödvändigt måste bli svenskt. Jag skulle tro, att det *kunde* och *borde* bliva danskt».

Mindre omskriven än Sveriges ställning till dansk-tyska kriget är den politiska situationen i norden under fransk-tyska kriget, då helt naturligt på många håll i Danmark en förhoppningsfull revanchestämning var rådande. Frågan blev aldrig aktuell för Sveriges vidkommande tack vare den neutralitetspolitik, som Danmarks utrikesledning beslöt sig för, men den antityska och därmed franskvänliga opinionen i Sverige var så gott som enstämmig. Någon direkt konflikt med Tyskland skulle dessa stämningar icke ha kunnat medföra, om icke Karl XV själv skulle ha begått den oförsiktigheten, för att icke säga någonting annat, att personligen skriva ett brev till en fransk krigsfånge i Tyskland och bl. a. uttrycka sig på följande vis: »Vi väpna oss här sent, tyvärr, men med kraft för att hava en fri politik, och jag hoppas att hämndens dag skall komma för eder en dag.» Andra följder än en diplomatisk konversation hade episoden visserligen icke, men den har sitt intresse som ett bidrag till Karl XV:s karakteristik och är av så pass betänklig art, att Hallendorff nöjer sig med omdömet: »reflexionerna göra sig själva».

På inrikespolitikens område hade Karl XV knappast mera framgång. Hans försök att påverka avgörandena i riksdagen voro än farsmässigt obetänksamma, än osympatiskt köpslagande. De stärkte misstroendet till ett personligt regemente från hans sida och voro ägnade att undergräva konungamaktens auktoritet. För sina statsråd, som han ursprungligen tänkt sig att kunna dirigera, fick han också helt vackert ge efter i de stora, avgörande frågorna; de köpte till billigt pris hans medgörlighet genom att ge honom fria händer i befordringsfrågor o. dyl.

Vi ha ägnat många ord åt Karl XV, som är den centrala figuren i Hallendorffs bok, men kring honom grupperar sig ett antal vältecknade gestalter i brokiga situationer. Det är alla de, som verkligen hade och kände ansvaret av att styra Sverige, och som därför dessutom hade den ännu besvärligare uppgiften att styra konungen själv. Där synes gestalten av sedermera konung Oskar II, med den otacksamma rollen av att vara Karl XV:s jämnåriga och andligen överlägsna tronföljare, och där framträder Henning Hamilton, en imponerande personlighet förvisso, men med »passionerad känsla och nyktert beräknande förstånd i en lätt omskiftad balans.» Louis de Geer, en torr ämbetsman i

jämnbredd med den rörliga Hamilton, hade spensligare mått; genom att släppa initiativet ur sina händer efter representationsreformen, synes han ofrivilligt ha främjat partiväsendet och parlamentarismen. Slutligen skymtar en hel rad av Sveriges representanter i utlandet, vilkas korrespondens Hallendorff har utnyttjat, och han tecknar en serie välgjorda porträtt av dem. Sist skildrar Hallendorff framtidsmännen, som vid riksdagen 1867—68 stiftade lantmannapartiet; han stöder sig därvid på brukspatronen K. G. Indebetous anteckningar och på en karakteristisk brevväxling mellan hövdingarna från det gamla bondeståndet, Eric Ersson, Jan Andersson och Carl Ifvarsson.

Boken avslutas med en uttömmande och som det vill synas definitiv framställning av mysteriet kring Helga de la Brache. Figuren inställes i sammanhang med andra pretendenttyper under 1800-talet, och det bör även ihågkommas, att Karl XV:s tid mera än mången annan var ägnad att stimulera intresset för kungliga bastarder. Den sannskyldiga detektivhistorien är gjord med verklig fart och spänning.

Detta som några korta antydningar om en bok, som har mycket nytt och just i trängre mening, i fråga om personskildringarna, karakteristiskt att berätta. Den är dessutom skriven i en livlig och målande stil, som gör den i bästa mening populär. Hallendorff kallar den själv i företalet en »biprodukt», men vissa kapitel, närmast de som beröra lantmannapartiets uppkomst synas mig peka framåt på nya uppgifter för den historiska forskningen, vilka förtjäna en utförligare behandling. Det är kanske icke en fåfäng förhoppning, att professor Hallendorff skall gå vidare på denna väg, som han här utstakat, och skänka oss en framställning av det svenska partiväsendets uppkomst och den svenska riksdagens inre utveckling kring tiden för representationsreformen.

Hugo E. Pipping.

Underrättelser.

Stadshistoriska Institutet. Såsom särtryck ur *Svenska Stadsförbundets Tidskrift* har Stadshistoriska Institutet utgivit tvenne kortare artiklar av historiskt intresse. Ur redogörelsen för *Stadshistoriska institutets verksamhet 1924* kunna uppgifterna om det registreringsarbete, vilket av institutet bedrivits beträffande de svenska städernas historia, framhållas. Under året ha *registren över resolutioner på städernas besvär 1636—1772* i huvudsak fullbordats, varjämte därtill hörande sakregister uppgjorts. Ett *register över kungl. brev i riksregistraturet fr. o. m. 1611* är under utarbetande; för tiden intill 1720 är största delen med undantag av 1680- och 1690-talen snart färdig. I en snar framtid hoppas institutet få till stånd en *publikation av de svenska städernas privilegier.* — Redogörelsen åtföljes även av en summarisk översikt av Stadshistoriska institutets registerverk, vilket å svenska riksarkivet står till allmänhetens förfogande. Det omfattar bl. a. riksarkivets pergamentsbrev 1421—1520, kungl. brev från äldsta tider till 1636; kungl. brev rörande städernas byggnadsväsen, 1521—1560, tryckta i *Gustaf I:s registratur;* stadsvis ordnade m. m. Registerverket, som hänför sig till samtliga städer i Sverige och Finland, måste synbarligen erbjuda den stadshistoriska forskaren mycken hjälp. — Docenten Nils Herlitz redogör i en *Stadshistorisk* revy 1923—1924 (16 s.) översiktligt för de under sagda tid utkomna arbeten, vilka ur stadshistorisk synpunkt förtjäna uppmärksamhet. Ehuru artikeln blott behandlar svenska städer, har översikten, särskilt för äldre tid, sitt intresse även för Finland.

(Norsk) Historisk Tidsskrift. I tredje häftet av norsk *Historisk Tidsskrift* för år 1924 publiceras under rubriken *Eyktarstad-problemet och Vinlandsreisene* en posthum undersökning av norska pressattachén i London M. M. Mjelde, däri denne med tillhjälp av *Flatey-bokens* berättelse om Leif Eirikssons Vinlandsresa och däri ingående astronomiska uppgifter söker utreda läget för den ort, där Leif Eirikssons övervintring skedde. Förf. tror sig kunna bevisa, att tidigare tolkningar av de astronomiska uppgifterna äro ohållbara och att de slutledningar beträffande Vinlands läge, vilka på grund därav gjorts, därför måste förkastas. Vinland vore att söka

ej vid St Lawrencefloden eller i närheten av New York, utan vid Chesapeak-viken på 37° nordlig bredd, alltså i södra Virginien; något som förf. även anser väl sammangå med meddelandena om klimatet och de topografiska förhållandena i Vinland. — I en artikel benämnd *Til Jemtlands historie* behandlar prof. Edv. Bull en del vittnesbörd om Jämtlands särställning inom det norska riket, såsom dess gränsprovins mot Sverige. — Samme författare anmäler de senaste undersökningarna beträffande Grönlands skandinaviska bebyggelse under medeltiden. Dessa synas visa, att nordmannakolonien, vilkens förbindelser med europeisk kultur tyckas ha fortbestått längre än man tidigare av de historiska källorna haft skäl att antaga, synbarligen gått under ej till följd av anfall från eskimåernas sida, ej heller till följd av rasförsämring genom uppblandning med eskimåer, utan genom en stark klimatförsämring, vilken helt omöjliggjort allt jordbruk och hänvisat nordmännen till det knappa utbytet av jakt och fiske, slutligen medförande rasens degeneration och undergång på grund av näringsbrist. Dessa slutledningar ha dragits med stöd av utgrävningar på en gammal grönländsk begravningsplats. — Prof. Paul Knapland påvisar i *Nye oplysninger om novembertraktatens förhistorie* den roll Englands fruktan för Rysslands makttillväxt i nordväst haft för traktatens tillkomst. Han betonar särskilt starkt lord Palmerstons verksamhet i detta avseende under den tid han som utrikesminister och senare såsom premierminister ledde Englands utrikespolitik. Den engelske konsuln Crowes rapport av år 1836 hade först fäst hans uppmärksamhet vid faran av det ryska rikets expansion till norska Finnmarken. Under åren 1838—41 och 1851 hade han sålunda upprepade gånger varnat den svensk-norska regeringen för ryska intentioner på Finnmarken och krävt uttryckliga utfästelser om att inga gränsförskjutningar skulle vidtagas. Under renbetesförhandlingarna i slutet av 1830- och början av 1840-talen visade den engelska regeringen stor misstänksamhet gentemot de ryska anspråken. Än större blev oron, då Karl XIV Johan år 1840 för det ryska sändebudet uttalade en önskan om utbyte av ett landområde, som svenska staten ägde i Konstantinopel, mot den mellan Sverige och Norge inskjutande armen av finländska lappmarken. Ryska sändebudet gjorde nämligen då ett motförslag om ett byte av nämnda finländska område mot en kuststräcka vid Varangerfjorden. Då norrmän och svenskar emellertid ej kunde enas om besittningen av det ifrågavarande lappmarksområdet, förföll förslaget, men Palmerston hade därförinnan under år 1841 hunnit uttala sina protester mot alla avträdelser vid Varangerfjorden. Vid renbetesförhandlingarna år 1851 varnade engelska regeringen den svensk-norska för att ge de finländska lapparna rätt till ett jordområde, på vilket de hade kunnat uppföra hus och bodar för sina fiskeredskap och där de även kunnat vistas över vintern. Den engelska regeringen gjorde en föreställning om att den ryska regeringen i en framtid kunde

begagna sig av en sådan rätt till att grunda en krigshamn vid Varangerfjorden. Det ryska kravet, vars godkännande varit av stor betydelse för de finländska lapparna, avslogs, och engelska ministern i Stockholm trodde, att Englands varningar »haft ett mycket nyttigt inflytande». — Under förhandlingarna om Sverige-Norges indragande i orientaliska kriget på västmakternas sida hade England till en början hållit sig mycket tillbaka; förf. belyser detta förut kända faktum medels utdrag ur engelska ministerns rapporter. Häri bragte emellertid lord Palmerstons tillträde till premierministerposten en viss förändring till stånd. Tidigare hade England vägrat att garantera Sverige-Norges territorium, då ett sådant förslag hade gjorts från de skandinaviska makternas sida; nu framkom Palmerston själv med ett liknande projekt. Crowes rapporter om förhandlingarna mellan Norge och Ryssland och om förhållandena vid Ishavskusten hade tillvunnit sig premierministerns öra. Denne lät nu föreslå de skandinaviska makterna, att de skulle lova att inga avträdelser vare sig av landområden, betes- eller fiskerättigheter skulle göras utan Stor-Brittaniens medgivande. Vore man beredd att göra en dylik utfästelse, så skulle Stor-Brittanien med sina marina styrkor hjälpa till att omintetgöra alla ryska försök att med våld tilltvinga sig några fördelar. I detta förslag från Englands sida låg upphovet till november-traktaten, säger förf., ej i något initiativ av Napoleon såsom Hallendorff förmodat. England förstod att skaffa sig Frankrikes understöd, och då svenska regeringen ville få fördraget formulerat så, att det ej blott skulle gälla Finnmarkskusten, såsom först var avsett, utan hela de förenade rikenas område — särskilt Gottlands utsatta läge togs härvid i betraktande —, så visade sig den engelska regeringen tillmötesgående. Den förmådde även Napoleon att frångå sin ursprungliga avsikt att begagna garantitraktaten till Sverige-Norges intvingande i kriget mot Ryssland. Så framstår november-traktaten såsom ett led i den engelska politikens strävan att hålla Ryssland tillbaka från de isfria hamnarna i nordväst.

Tredje allmänna historikermötet. Tredje allmänna historikermötet i Helsingfors den 7—10 januari tillvann sig ett livligt deltagande bland våra historiker. Mötet arbetade på tvenne sektioner, av vilka den ena omfattade det rent historiska forskningsarbetet, medan det andra dryftade historieundervisningen. — I det första historiskt-vetenskapliga föredraget redogjorde biskop J. Gummerus för *Den finska ars-moriendi-litteraturen på 1500-talet* (på finska). Han påvisade, hurusom 1500-talets ars-moriendi-litteratur bär vittne om den protestantiska, på den personliga tron byggda livsåskådningens seger över den medeltida uppfattningen med dess vädjan till helgonens och jungfru Marias hjälp, dess förlitan till signerier och yttre medel. Han påpekade även den ur vår tids synpunkt ända till hårdhet kärva uppfattning, som framträder i denna litteratur, vars

främste representant i Finland är Mikael Agricola. I polemik med Troels-Lund, som betonat, att medeltida, papistisk uppfattning länge fortbestått i det nordiska gudstjänstbruket, framhöll föredragaren, att detta i den praktiska prästtjänsten länge kunnat vara fallet, men att reformationens livsåskådning likväl förhärskade redan i 1500-talets ars-moriendi litteratur. — Dr J. Rinne höll härefter (på finska) ett föredrag *Om Åbo domkyrka* och dess byggnadshistoria, sådan denna framträder i belysningen av de senaste årens undersökningar. Föredragaren påvisade spåren av de olika byggnadsperioderna i den nuvarande domkyrkobyggnaden och illustrerade tillbyggnaderna medels skisser, vilka återgåvo kyrkans grundplaner och yttre konturer i olika tid, samt medels ljusbilder av kvarlevorna från äldre byggnadsskeden. — Prof. Carl von Bonsdorff tecknade en bild av *Gustaf Mauritz Armfelt i finländsk statstjänst*. Föredraget ingår på annat ställe i detta häfte. — Genealogiska samfundets sekreterare, kamrer O. Durchman, behandlade *Huvudpunkterna i den vetenskapliga genealogiens metoder samt den finländska släktforskningens resultat och uppgifter* (på finska). — Andra mötesdagen inleddes av prof. V. Voionmaa med ett föredrag, benämnt *Suomen heimotutkimusta* (Forskning beträffande finländska stammar). Föredragaren skärskådade de uppgifter, som erbjödo sig för framtida undersökning av de finländska stammarnas äldsta förhållanden. Staminstitutionen hade i själva verket lämnat många spår efter sig, t. ex. i språket, samäganderätten till vissa områden o. s. v. Stammens betydelse i äldsta tid hade varit stor. Men redan vid tiden för den svenska erövringen hade staminstitutionen börjat förfalla. Den grundade sig ej mera på blodsförvantskap; stammarna begynte utveckla sig till landskapsgemenskaper. I kusttrakterna bestämdes stammens liv i ekonomiskt avseende av åkerbruket, medan längre inåt landet svedjebruket ännu förhärskade. Skillnaden i avseende å ekonomisk utveckling sammanföll med motsättningen mellan tavasternas och karelarnas stammar. Lapparna slutligen kvarlevde på ett ännu äldre stadium av ekonomisk utveckling, jägar- och fiskarstadiet. — På naturstadiet stod det materiella och det religiösa livet i närmaste samband med varandra. De gamla stammarna voro därför kanske framför allt religiösa enheter, vilka samlades i dyrkan kring sina stamgudar och stamhelgedomar. När kristendomen trängde in, ersattes de hedniska gudarna av kristna helgon och de hedniska riterna omskapades nödtorftigt av katolska kyrkan. Minnen härav kvarlevde på många håll i Finland. Tavasternas hedniska dyrkan övergick till ett helighållande av det heliga korset, »Pyhä risti», vilket även återfanns i Tavastlands äldsta vapen, liksom den svenska kustbefolkningens stamhelgon Sankt Olof fanns i Nylands vapen. Tavasternas dyrkan av det heliga korset visar sig vara en agrarkult, vilken ansågs befrämja boskapslycka, vårsådden o. s. v. Liknande förhållanden på det religiösa området synas ha rått bland karelarna, varav föredraga-

ren drog slutsatsen, att skillnaden mellan tavaster och karelare kanske trots allt ej var så skarp. — Ortnamnsforskningen kunde i framtiden giva många upplysningar om stammarnas bosättningsförhållanden, en omständighet, som belystes med flere belägg, särskilt i anslutning till prof. J. W. Ruuths och Ojansuus teorier. Föredragaren framkastade även en hypotes, att den finska befolkning i Nyland, varav han trodde sig ha funnit spår i området från Esbo österut, hade utgjorts av en västkarelsk stam. — Slutligen berörde föredragaren helt kort de svenska kuststammarna, deras bosättningsförhållanden, deras ekonomiska organisation, de säregna svenska storsocknarna, landskapssjälvstyrelsen, ledungslame o. s. v. Han uttalade förmodandet, att en närmare undersökning av dessa stammar skulle visa, att de voro mera inhemska (kotimaisempia) än man tidigare antagit. — Prof. G. Nikander talade om *Folklivsforskningens möjligheter.* Han framhöll, att arbetet på samlandet av minnena av den materiella kulturen i Sverige var långt bättre ordnat än hos oss. Prof. Sirelius arbeten vore väl i många avseenden enastående, men flere omständigheter försvårade deras utnyttjande för forskningen. Föredragaren ville inskränka sig till att beröra de uppgifter för folklivsforskningen, som erbjöde sig inom det svenska bosättningsområdet. Speciellt dröjde han vid Österbotten, vars av den moderna tiden relativt länge oberörda förhållanden erbjödo forskningen ett lockande material. Med stöd av domböckernas uppgifter och gamla handlingar, vilka bevarats i sockenkistorna, skildrades allmogens självstyrelse i Österbotten. Landskapets bönder hade bl. a. ända till 1600-talet rättigheten att beskatta sig själva. En märklig ställning intogo även länge det svenska Österbottens sockenskrivare. Egendomliga former för gemensamt arbete iakttogos, och i bolagskap drevos kvarnar, sågar, jakt och fiske, bondeseglation m. m. Föredragaren uttalade som ett önskemål, att domböckernas förstklassiga material genom ett ordnat registreringsarbete måtte göras bättre tillgängligt för forskningen. Medels ljusbilder åskådliggjordes slutligen flere ställen av föredraget; bl. a. det gemensamma arbetets praktiska ordnande. — Tredje mötesdagen redogjorde prof. A. R. Cederberg i ett föredrag, *Suomalaisia mielialoja vapaudenajan alkupuolella,* för finländska opinioner under förra hälften av frihetstiden. Föredragaren gjorde gällande, att freden i Nystad visserligen mottagits med glädje, men att tillfredsställelsen snart blivit uppblandad med bitterhet över vad landet lidit och förlorat genom kriget. Karl XII:s likgiltighet för Finland hade mycket bidragit därtill. Sålunda uppväxte småningom en opinion mot Sverige och dess regering i allt vidare kretsar. Denna opinion hade särskilt framträtt bland tjänstemännen, men även hos borgerskapet, som stöttes av den alltför litet tillmötesgående ekonomiska politik, som bedrevs gentemot Finland, speciellt i fråga om frihetsår åt de finländska städerna. Särskilt hade oppositionen visat sig vid riksdagarna, och ingen fråga hade så upprört de

finländska representanterna som regeringens hållning i utnämningsfrågor. Kravet på finsk språkkunskap hos tjänstemännen restes allt kraftigare, tydligast vid 1738 års riksdag. Föredragaren visade, att oppositionen hela tiden följde ett fast program, om än en skillnad mellan mer och mindre radikala element tydligt skönjdes. — Sist talade dr R. Gyllenberg om *Kristendomens uppkomst i den nyaste forskningens ljus.* Föredraget skall senare publiceras i denna tidskrift. — Av föredragen av pedagogiskt innehåll må nämnas prof. W. Ruins föredrag *Från krönikan till Oswald Spengler,* i vilket en formellt glänsande framställning gavs av, hurusom skiftande historisk uppfattning gett upphov till ett skiftande behandlingssätt av historien vid skolundervisningen, och däri den Spenglerska historieuppfattningens betydelse för historieundervisningens framtida gestaltning skärskådades. I ett med ljusbilder belyst andragande om *Edelfelt och Gallén-Kallela såsom exponenter för vår nationalkaraktär* fullföljde rektor B. Estlander samma synpunkter på ämnet som han gjort sig till tolk för i sitt arbete *Elva årtionden ur Finlands historia.* — I anslutning till diskussioner bland Tysklands evangeliska teologer refererade prof. Hj. Crohns i ett föredrag *Tro och vetande* frågan om Gamla Testamentets ställning i skolundervisningen. Övriga föredrag hade ett speciellt pedagogiskt intresse.

Till redaktionen insända skrifter:

Från Söderström & Co:s förlag, Helsingfors:

Herrgårdar i Finland, h. 13.

Från brytningstider, ny serie, h. 5.

S. Nordenstreng, *Borgarståndets historia*, del III. o. IV (sid. 653—1345) Helsingfors 1924.

Från Svenska litteratursällskapet i Finland:

Studier i nordisk filologi utgivna genom Hugo Pipping, femtonde bandet, skrifter 76, Helsingfors 1924.

Greta Hausen, *Nylands ortnamn*, (till år 1600) III, skrifter 77, Helsingfors 1924.

Ekenäs stads dombok 1661—1675 utgiven av Emmy Hultman (Ekenässamfundets skrifter I. 2.) Helsingfors 1924 (Akad. bokh. i distrib.). Pris 60 Fmk.

Statistisk årsbok för Finland 1924. Helsingfors 1924.

Bruno Lesch, *Palmstruchska bankens Åbokontor*, 61 sid., särtryck ur Ekonomiska samfundets tidskrift, ny serie, h. 3, Helsingfors 1925.

Kustavi Grotenfelt—Kaarlo Blomstedt, *Finlands politiska historia 1899—1923*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1925.

Meddelanden från Svenska riksarkivet. Ny följd I: 60—62, Stockholm 1925.

Nils Herlitz, *Stadshistorisk revy 1923—1924*, särtryck ur Svenska Stadsförbundets Tidskrift, h. 1, 1925. Stockholm 1925.

Stadshistoriska institutets verksamhet 1924, särtryck ur Svenska Stadsförbundets Tidskrift, h. 8, 1924.

Finsk Tidskrift, t. 98, h. 1 och 2.

Historisk Tidskrift (Stholm) h. 4, 1924.

Historisk Tidsskrift (Oslo) 3 levering 1924.

Det nya Sverige, h. 1, 2, 1925.

Finnländischer Merkur, h. 1, 2, 3, 4, 1925.

Allsvensk samling, h. 1, 2, 3, 4, 1925.

Nordan, h. 1—2 1925.

Kristendomens uppkomst.

Av

RAFAEL GYLLENBERG.

Efterföljande uppsats utgör en bearbetning av det föredrag författaren höll vid tredje allmänna historikermötet i Helsingfors den 7—10 januari detta år[1]. Den närmaste anledningen till valet av just detta ämne var, att under de senaste åren utkommit tvenne stora arbeten av icke-teologer behandlande kristendomens ursprung och uppkomst. Det ena är historikern Eduard Meyers i det närmaste 1500 sidor starka »Ursprung und Anfänge des Christentums», 1921—1923. Det andra är filosofen Arthur Drews' »Die Entstehung des Christentums aus dem Gnostizismus», 1924, vilket tillsammans med de två förberedande arbetena »Das Markusevangelium als Zeugnis gegen die Geschichtlichkeit Jesu», 1921, och »Der Sternhimmel in der Dichtung und Religion der alten Völker und des Christentums», 1923, till omfånget icke stannar långt efter Meyers redan nämnda verk.

I trenne olika avseenden kunna dessa arbeten påräkna intresse. Först naturligtvis för sin egen skull. Både Meyer och Drews äro kända forskare, och bägge vilja i här berörda arbeten ge en vetenskaplig framställning av föremålet för sin forskning.

För det andra väntar åtminstone teologen att i dessa arbeten, där icke-teologer behandla ett centralt teologiskt problem, finna en jämförelsepunkt med vars tillhjälp det blir möjligt att åtminstone i någon mån kontrollera den teologiska, här speciellt den nytestamentliga, vetenskapens arbetsmetoder och arbetsresul-

[1] Föredraget har blivit skarpt angripet i den kyrkliga tidningspressen. Dess ordagranna återgivande hade bäst visat att angreppen i väsentlig mån berott på missförstånd. Då föredraget emellertid, då det hölls, icke var i tryckfärdigt skick, har jag varit tvungen att underkasta det en viss bearbetning. Betraktat som helhet är det dock fortfarande vad det varit.

tat. Icke sällan gör sig den uppfattningen gällande att teologin icke är vetenskap i samma grad som andra vetenskaper[1]. Även bland teologerna själva finnes det många som mena att den icke ens får vara det.[2] Denna ovisshet om teologins väsen som vetenskap härrör ur den dubbla uppgift som den evangeliska teologin under sin historiska utveckling erhållit. Å ena sidan är teologin »troskunskap» med uppgift »att så noggrant som möjligt, med alla till buds stående medel, giva en klarläggande tolkning av den kristna trons innehåll och mening».[3] Såsom troskunskap förutsätter den, att dess företrädare har blick för den gudomliga uppenbarelsen genom personlig delaktighet i den kristna tron.[4] Men å andra sidan finner tron uppenbarelsen i historien. Historien åter är föremål icke blott för trons tolkning, utan också för kritisk forskning. Såvitt denna gäller den historia inom vilken uppenbarelsen mest koncentrerat framträder[5], är den sedan gammalt överlåten åt teologerna[6]. Det betyder att den friktion mellan tro och forskning som alltid funnits och alltid kommer att finnas[7] förlagts inom den teologiska forskningens egna gränser. Men frågan är om teologin, som i sitt arbete ständigt är utsatt för denna starka spänning, kunnat ge icke blott tron vad tron tillhörer, utan också vetenskapen vad vetenskapen tillhörer.[8]

---

[1] Jfr bl. a. Ernst Troeltsch, *Die Trennung von Staat und Kirche, der staatliche Religionsunterricht und die theologischen Fakultäten*, 1907, sid. 3 ff., 66 ff.

[2] Så med synnerlig skärpa den norska teologieprofessorn O. Hallesby, senast i *Huvudskillnaden mellan positiv och liberal teologi*, 1925, t. ex. sid. 28: »Även den mänskliga sidan hos dessa heliga skrifter (d. v. s. bibeln) önskar teologien undersöka... Men även dessa undersökningar måste teologien utföra från sin grundläggande trossyn på skriften och med hjälp av sin nya, andefödda kunskap.»

[3] G. Aulén, *Den allmänneliga kristna tron*, 2 uppl., 1924, sid. 82.

[4] Jfr Aulén o. a. a. sid. 15: »Det är endast tron som upptäcker en Guds uppenbarelse. Utan tro se vi intet av uppenbarelsen.»

[5] Jfr Aulén, o. a. a. § 3, sid. 27 ff.

[6] Hallesby vill överlåta den åt den icke-teologiska forskningen. O. a. a. sid. 26 f.

[7] Jfr Aulén, o. a. a. § 4, sid. 40 ff.

[8] En borgen för den nytestamentliga forskningens vetenskaplighet har man visserligen i den redan långvariga arbetsgemenskapen med den klassiska

Den tredje frågan är den konkreta, vad som kan rent historiskt fastställas angående kristendomens uppkomst. För troskunskapen är det av största vikt att framhålla vad kristendomens födelse och de krafter som framkallade den *betyda* för mänskligheten. [1] För historien gäller det att försöka komma till möjligast stor säkerhet angående enskilda nakna data. Det är företrädesvis denna tredje fråga som i det följande behandlas, en fråga som visserligen från trons synpunkt kan synas torftig och överflödig, men dock från historiens synpunkt är lika berättigad som varje annan fråga i historien [2], och just i vår tid föremål för ett större intresse än på länge.

* * *

Frågan om kristendomens uppkomst är till största delen en fråga om de källor som stå till buds, alltså i främsta rummet evangelierna. Över huvud torde man kunna säga, att den teologiska forskningen på detta område under de senaste årtiondena utvecklats i allt mer kritisk och gentemot traditionen skeptisk riktning.

Först uteslöts Johannesevangeliet ur de historiskt trovärdiga källornas antal. Man menade att den bild av Jesus som i detta evangelium tecknats icke på något sätt kunde bringas i överens-

---

filologins och religionshistoriens företrädare. Usener, Dieterich, Rohde, Ed. Schwartz, Cumont, Blass, P. Wendland, Geffcken, Reitzenstein, Norden o. a. ha betytt mycket för den nyare teologin.

[1] Jfr Aulén o. a. a. sid. 51: »Trons avgörande fråga är icke frågan om det tidshistoriska sammanhanget, utan om den gudomliga *meningen*.»

[2] Angående den metod som därvid kommer och bör komma till användning säger Aulén, o. a. a. sid. 43: »Vid dessa försök att klarlägga de tidshistoriska sammanhangen räknar den historiska forskningen slutligen endast med mänskliga och inomvärldsliga faktorer, anlägger alltså blott relativa synpunkter — den söker icke och finner icke något av det överhistoriska, varom tron talar.» Den historiska forskningen kan icke »räkna med uppenbarelsen såsom förklaringsgrund vid sidan om andra förklaringsgrunder» (sid. 46). — Härav följer att teologin endast i den mån den är historisk-kritisk forskning har något att göra på ett allmänt historikermöte. I denna övertygelse har jag i föreliggande föredrag behandlat ämnet från rent »empiriska och relativa synpunkter.» (Aulén, sid. 47).

stämmelse med de synoptiska evangeliernas Jesusbild. I valet mellan dessa två teckningar måste man ge företräde åt den synoptiska. Johannesevangeliet kunde då icke mera anses som ett vittnesbörd om den historiska personen Jesus av Nasaret, utan måste betraktas som ett uttryck för det som den troende med trons ögon såg i honom och hade av honom. Detta evangelium betraktades alltså i motsats till de tre första som en subjektiv Kristusbekännelse, icke som ett objektivt historiskt dokument. I den mån historiskt stoff finns i det, är det upptaget ur de synoptiska evangelierna [1]. Kort och klart formulerade Adolf Harnach i »Das Wesen des Christentums» sekelskiftets genomsnittsuppfattning i orden: »Alles übrige, was wir unabhängig von diesen Evangelien (de synoptiska) über die Geschichte und Predigt Jesu wissen, lässt sich bequem auf eine Quartseite schreiben, so gering an Umfang ist es. Insonderheit darf das vierte Evangelium, welches nicht von dem Apostel Johannes herrührt und herrühren will, als eine geschichtliche Quelle im gemeinen Sinn des Wortes nicht benutzt werden.»

Då sålunda Johannesevangeliet blivit uteslutet ur de källors antal vilka vetenskapen måste rådfråga, då den vill komma till klarhet angående Jesu livs historia, värderades de tre övriga evangelierna så mycket högre. Visserligen kunde de icke användas i deras nuvarande gestalt. Men man kunde genom dem tränga tillbaka till tvenne jämförelsevis gamla och som man då ännu allmänt menade, mycket trovärdiga källskrifter, nämligen Markus-evangeliet och en samling yttranden av Jesus. Ur dessa och några andra, mindre viktiga, källor ansåg man att Matteus och Lukas hämtat sitt material. Men då »talkällan» icke bidrog till belysningen av själva händelseförloppet i Jesu liv, så blev det sist och slutligen endast Markusevangeliet som den historiska forskningen hade att hålla sig till. Naturligtvis koncentrerades kritiken nu på utrönandet av detta evangeliums tillförlitlighet. Ännu vid sekelskiftet var man allmänt övertygad om dess stora värde och ansåg att åtminstone grunddragen av Jesu offentliga verksamhet voro riktigt återgivna.[2]

Redan 1901 utkom emellertid W. Wredes »Das Messiasge-

---

[1] Jfr Paul Wernle, *Die synoptische Frage*, 1899 sid. 234 ff.
[2] Jfr t. ex. Wernle o. a. a., Harnack o. a. a.

heimnis in den Evangelien», som ställde Markusevangeliet i ny belysning. Wrede gjorde gällande, att icke blott Johannes, utan jämväl Markus, helt och hållet behärskas av en bestämd dogmatisk tendens, i det att han vill skildra Jesus som ett övernaturligt väsen, som Guds son, vilken besitter en övernaturlig kunskap och en övernaturlig kraft och i allt sitt handlande följer ett övernaturligt gudomligt rådsslut, men emedan detta skall uppenbaras först genom uppståndelsen, hela tiden försöker dölja sitt väsens hemlighet för människorna. Detta är messiashemligheten, och den är fullkomligt ohistorisk. Stryker man den ur Markusevangeliet, så finner man, att evangelisten icke mera har någon verklig uppfattning om Jesu livs historia. Även detta evangelium är, några tillfälliga historiska notiser frånräknade, ett med Johannesevangeliet jämförbart vittnesbörd om den urkristna kristus*tron.*[1]

Riktigheten av Wredes teser blev naturligtvis bestridd, men icke med synnerlig framgång. J. Weiss[2] försökte visa, att Markus förfogat över en rad värdefulla källor, av vilka en härstammar direkt från Petrus. Till olycka för J. Weiss kom E. Wendling[3] till resultatet, att Markusevangeliet icke är en bearbetning av olika källor, utan består av trenne skikt, det äldsta skrivet i knapp och kärv stil, det andra med novellistisk åskådlighet. Till detta sekundära skikt hör enligt Wendlings analys just de delar av evangeliet som J. Weiss härledde ur Petruskällan. Det tredje skiktet består mest av redaktionella anmärkningar och tillägg.

Härvid har kritiken naturligtvis icke stannat. Varje enskilt arbete kan här icke nämnas, men i allmänhet torde kunna sägas, att Wrede behållit rätt däri att även Markusevangeliet i främsta rummet både vill vara och är ett vittnesbörd om den urkristna kristustron, men icke en objektiv historisk framställning. Följden härav är, att det knappast finnes ett enda stycke i den evan-

---

[1] »Markus hat keine wirkliche Anschauung mehr vom geschichtlichen Leben Jesu». (W r e d e o. a. a. sid. 129). »Man betrachte Markus durch ein starkes Vergrösserungsglas, und man hat etwa eine Schriftstellerei, wie sie Johannes zeigt» (sid. 145).

[2] *Das älteste Evangelium,* 1903.

[3] *Ur-Marcus,* 1905, och *Die Entstehung des Marcus-Evangeliums,* 1908.

geliska traditionen vars autenticitet icke betvivlats. Naturligtvis medger man, att t. ex. ett eller annat uttalande av Jesus *kan* föreligga i autentisk form, men det finns inga kriterier med vilkas tillhjälp det kunde säkert konstateras. Som representanter för denna skepsis kan nämnas W. Haupt[1] och Rudolf Bultmann.[2]

Wrede, Haupt, Bultmann och andra radikala kritiker äro dock övertygade om, att Jesus är en historisk person och att man kan komma till en relativ visshet angående några grunddrag av hans livs yttre förlopp och den väsentliga innebörden av hans budskap. Men med tanke på källkritikens just skildrade utvecklingstendens[3], förvånar det en icke, att en del forskare ställt sig på en ännu radikalare ståndpunkt, visserligen företrädd redan på 1700-talet, förklarande att Jesus av Nasaret är en uppdiktad eller mytisk person och den nytestamentliga litteraturen i sin helhet en frukt av det andra århundradets kristna skriftställeri.

Den ivrigaste förfäktaren av denna åsikt är Arthur Drews. Redan 1909 väckte han sensation med »Die Christusmythe». Hans intresse var icke historiskt, utan filosofiskt (monist och lärjunge till Hartmann). Synpunkterna och bevismaterialet hämtade han ur flera i de tiderna publicerade böcker av tvivel-

---

[1] *Worte Jesu und Gemeindeüberlieferung*, Leipzig 1913: »... dürfte es nach Einblick in die Quellenlage sehr gewagt sein, die genaue Authentie auch nur eines einzigen Jesuswortes zu versichern.» Sid. 2.

[2] *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, 1921: »So sind die Evangelien Kultlegenden. Mk hat diesen Typus geschaffen; der Christusmythos gibt seinem Buch, dem Buch der geheimen Epiphanien, eine zwar nicht biographische, aber eine im Mythos begründete Einheit.» Sid. 227.

[3] Man har invänt att denna karakteristik är ensidig, och att även inom den historisk-kritiska riktningen finnas forskare som kommit till positivare resultat. I den mån dessa äro av betydelse, nämnas de i det följande. Karakteristiken som helhet sammangår med Aulén (o. a. a. sid. 42): »... den senaste evangeliiforskningen ... har visat, huru alla våra evangelier, icke bara Johannesevangeliet utan också de synoptiska, bära trosvittnesbördets karaktär samt huru svårt — för att icke säga omöjligt — det kan vara att i de enskilda fallen med bestämdhet säga vad som härrör från Jesus själv och vad som härrör från annat håll.»

aktigt värde.[1] »Die Christusmythe» framkallade en häftig diskussion, som visserligen snart tystnade. Drews' och hans meningsfränders bevisföring var alltför dilettantisk för att tagas på allvar av forskningen. Sedan dess har Drews energiskt arbetat vidare. Frukterna har han framlagt i de ovan nämnda tre arbetena.[2] I sak har Drews inte ändrat åsikt. »Wir wissen tatsächlich nichts von Jesus», dekreterar han i början av »Die Entstehung des Christentums» (sid. 3). Att en person som man intet vet om existerat, kan inte bevisas. Och det åligger nu, menar Drews, dem som anse att Jesus är en historisk person att visa, att de verkligen veta något om honom.

Om Jesus är en mytisk gestalt, så har kristendomens födelse naturligtvis skett på ett alldeles annat sätt än vad som hittills allmänt antagits. Drews anser dock att den kan tillfredsställande förklaras. Den nyare religionshistoriska forskningen (Reitzenstein, Wetter, Norden, Bousset o. a.) har påvisat en räcka djuptgående likheter mellan kristendomen och den hedniska s. k. hellenistiska fromheten. Denna likhet är icke endast en överensstämmelse i uttryckssätt. Det är fråga om identiska eller åtminstone analoga gudstjänstbruk, sakrament och teologiska åskådningar. Världsåskådningen och livsåskådningen är densamma, uppfattningen om religionens gåva, frälsningen, är densamma, fromhetslivet företer på alla håll påfallande överensstämmelser. Som en förmedlande religionsbildning, om vilken det ofta är svårt att säga, om den är hedendom eller kristendom, står gnosticismen. Denna mäktiga strömning, som begynt redan i förkristen tid, betraktar Drews som en övergångsform mellan hedendom och kristendom. Ur den har

[1] John M. Robertson, Peter Jensen, Andrzej Niemojewski, Ch. P. Fuhrmann, W. B. Smith. Angående dessa se A. Schweitzer, *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, 1913, sid. 444 ff. — Av Drews' Christusmythe utkom andra delen 1911.

[2] Man har ansett det överflödigt att efter det Drews redan för mer än tio år sedan blivit av teologerna avfärdad, nu spilla ord på hans arbeten. Emellertid har Drews i sina nya verk faktiskt bemödat sig om en vetenskaplig bevisföring och för detta ändamål i vidsträcktaste mån gjort sig förtrogen med den nyare religionshistoriska litteraturen. Jfr Martin Dibelius' recension i Theologische Literaturzeitung 1925 n:o 1 sp. 10 ff.

kristendomen utvecklats. Drews tankegång är i korthet följande.

I förkristen tid har denna religiösa spekulation med sin tro på den övernaturliga frälsande kunskapen och med sina magiskt verkande sakrament, genom vilka människan renas från sinnevärldens befläckelse, vunnit insteg även i judendomen. Den judiska gnosticismen, med dess sammanblandning av gammaltestamentliga åskådningar och astrala spekulationer, är kristendomens moderjord. Den hade ompräglat den officiella judendomens väntade jordiska framtidskonung till en övervärldslig gestalt som skulle uppträda med av Gud förlänad maktfullkomlighet som en herre över himmel och jord. Ju längre tiden led, dess noggrannare och färgrikare blev den bild man med ledning av utsagorna i G. T. tecknade av honom. Samtidigt upptog man drag ur den över hela Orienten utbredda tron på den döende och åter uppstående frälsarguden, Tammuz-Adonis-Attis. Då detta orientaliska skema fylldes med liv från Jesaja-bokens bild av Herrens lidande tjänare, blev den judisk-gnostiska frälsarguden någonting vida förmer än alla andra. Denna gud var dock inte en nyskapelse i strängaste mening, utan en urgammal israelitisk gud, Josua-Messias (= Jesus Kristus), vars förekomst Robertson redan tidigare försökt »bevisa». Ur denna »förkristna kristendom» uppstod den verkliga kristendomen i den stund man i någon av de judisk-gnostiska församlingarna gjorde den omstörtande »upptäckten», att denna Kristus icke skulle endast komma i framtiden, utan redan kommit under den närmast föregående tiden och levat som människa på jorden. Myten hade omdiktats till historia.

Större delen av Drews bok är sedan ägnad beviset att de nytestamentliga skrifterna icke förutsätta någon historisk Jesus. De största svårigheterna för en sådan tolkning erbjuda naturligtvis evangelierna. Men här finner Drews hjälp i Fuhrmanns och Niemojewskis uppslag, att tyda berättelsen om Jesus astralmytiskt. I sin Markuskommentar utlägger han hela evangeliet som en med tillhjälp av gammaltestamentligt material gjord skildring av solens lopp genom djurkretsen, d. ä. frälsargudens eller Messias levnadshistoria. Den oinvigde skall säkert förgäves leta efter astrologiska antydningar i evangeliet. Enligt

Drews finnes åtminstone hos Markus icke en enda berättelse som icke är direkt avläst från stjärnorna, alltså bokstavligen gripen ur luften.

Ett utförligare referat av denna rätt underhållande kommentar kan här icke ges. Då Jesus kommer till Johannes för att döpas, är det solen som före sitt nya årslopp kommer till Vattumannens stjärnbild för att renas i himmelens vattenregion. Då han kallar brödraparet Petrus och Andreas (till yrket fiskare) till sina lärjungar, är det solen som inträder i Fiskarnas stjärnbild. Ordet »Följen mig» (Mk. 1, 17) är taget ur G. T. (2 Kon. 6, 19). Till och med en berättelse som den om botandet av Petrus' svärmoder härstammar från himlavalvet: I närheten av den ena fisken ligger Andromeda som på en bädd. Då solen inträder i Vädurens stjärnbild, kommer Andromeda att stå i upprätt ställning — botad av Jesus! o. s. v.

I och för sig behöver det icke vara ett fel att försöka uppspåra astrala inslag i den urkristna litteraturen. Ett faktum är att astrologin spelat en stor roll på den tiden. I Uppenbarelseboken finnas flera bilder som knappast kunna fullständigt förklaras, om man icke tar stjärnhimmeln till hjälp vid uttolkningen.[1] De solara gudomligheterna ha under alla tider spelat en stor roll i de orientaliska religionerna. Spår av solkulten finnas t. o. m. inom G. T. (t. ex. i Ps. 19, 2—7), och även senjudendomen har hängett sig åt astrologiska spekulationer, i det att rabbinerna försökt med deras tillhjälp beräkna tidpunkten för Messias' ankomst.[2] Men huru oförbehållsamt man än medger de astrala synpunkternas berättigande, kan man icke värja sig för intrycket att Drews' Markuskommentar både som helhet och i detaljer är ren fantasi. Samma stjärnbild betyder ibland ett, ibland ett annat o. s. v. Och då det gäller att finna belägg för de djärva fantasierna, samlar Drews lösryckta yttranden från olika håll, och ofta från fullkomligt värdelösa källor. Ett exempel på de »fel» han till följd härav gör sig skyldig till är förklaringen av Josef från Arimatea. Niemojewski förmodar att i detta namn (= Ra-

[1] Speciellt ryttarna i kap. 6. Jfr t. ex. Wetter, *Johannes' uppenbarelse*, 1924, kap. II, samt Heitmüller i *Die Schriften des N. T:s* IV,[3] 1918.

[2] Jfr O. Gerhardt, *Der Stern des Messias*, 1922.

mataim 1 Mack. 11, 34) döljer sig roten *rem* (assyr. *rîmu*) = vildoxe, och hänvisar till att då Jakobs söner »fördelades på de tolv djurkretsbilderna», Josef hamnade i Tjurens (Gen. 49, 22: »En vildoxe är Josef»). Drews fortsätter: »Demnach hätten wir den Josef von Arimathäa im Tierkreisbild des Stieres zu erblicken . . . Und wirklich konnte auch das Bild des oberhalb des Orion befindlichen, mit den Hörnern gegen den »Pfahl» der Milchstrasse gerichteten Stieres die Vorstellung erwecken, als ob jener den Leichnam vom Holz herabnähme» (sid. 313 f.). Olyckan vill emellertid att om man slår upp Gen. 49, 22, så läser man där: »ett ungt fruktträd är Josef». Texten är visserligen skadad och den text som Niemojewski och Drews använda är en av Zimmern föreslagen och bl. a. av Gunkel upptagen förbättring, som dock ingalunda kunnat glädja sig åt fackmännens odelade bifall[1]. Då icke håller Septuagintaöversättningen känner läsarten »vildoxe», måste man verkligen förvåna sig över skarpsinnet hos den mytberättare som hundra år efter vår tideräknings början anteciperat den nyaste forskningens resultat och använt dem för sina behov.

Det vore icke svårt att genom fortsatt detaljkritik påvisa ohållbarheten av det »vetenskapliga» fundament på vilket Drews' konstruktioner vila. Betydelse för vetenskapen har Drews dock så till vida som han konsekvent genomfört ett bestämt betraktelsesätt och därmed visat vilken massa av osannolikheter det behövs för att komma tillrätta med den urkristna litteraturen, om man utgår ifrån att Jesus icke existerat och att kristendomen därför måste betraktas uteslutande som en produkt av den hellenistiska synkretismen.[2]

---

[1] T. ex. O. Procksch översätter: »junger Fruchtbaum am Quell», *Die Genesis*, 1913, sid. 263, 273.

[2] Även Hermann Raschke, *Die Werkstadt des Markusevangelisten*, 1924, anser att kristendomens ursprung bör sökas i den »både äldre och ädlare» gnosticismen. Markusevangeliet är gnostiskt och dess om inte författare så dock andliga upphovsman Marcion. Evangeliets Kristus är i grunden endast »ein geschichtlich gekleideter paulinischer Christus», denna åter »ein katholisch frisierter gnostischer Christus». Gnosticismens Kristus är en metafysisk verklighet, icke en i nutida bemärkelse historisk. För den skull är den icke mindre verklig. Men då de första kristna icke kände det nutida begreppet av ett historiskt faktum, så är frågan om Jesu Kristi

Försöket att härleda kristendomen från gnosticismen måste alltså betraktas som misslyckat. Huru litet man än med säkerhet vet om Jesu livs förlopp och huru osäkert det än är om ett enskilt yttrande föreligger i autentisk form eller alls fällts av honom — sådant kan ju historien blott sällan fastställa —, så måste man dock på tvingande grunder hålla fast vid att kristendomens uppkomst står i förbindelse med hans person och att åtminstone konturerna av denna kunna med en viss säkerhet tecknas.

I sin strävan att nå den äldsta och ursprungligaste traditionen begagnar sig den nyaste forskningen med förkärlek av den s. k. formhistoriska, eller traditionshistoriska, metoden. Enligt denna har det synoptiska stoffet genomgått en lång utvecklingshistoria som börjat i den muntliga traditionen och kontinuerligt fortsatt ännu efter det dess skriftliga fixering börjat. En del av denna historia kan klarläggas genom en undersökning av evangelisternas arbetsmetoder. Det äldre och viktigare avsnittet undandrar sig däremot direkt iakttagelse och måste rekonstrueras på grundvalen av antagandet att den evangeliska traditionens muntliga fortplantning underlytt samma lagar som gälla för ett givet stoffs muntliga tradering i allmänhet.[1]

---

historiska existens oberättigad. »Hinter den evangelischen Jesusberichten *kann* eine singuläre Person Jesus stehen, *muss* es aber nicht.» Evangelierna vilja vittna om den metafysiska realiteten Kristus, icke om den historiska. (Sid. 22 ff., 26 ff.). Själva kommentaren, sid. 117 ff., intresserar i detta sammanhang mindre. — Fullkomligt värdelös är Max Wertheimers skrift *Das Mysterienjudentum und der Heidenapostel Saulus-Paulus*, 1923. Den är ett utdrag ur tvenne ännu (lyckligtvis) opublicerade arbeten i vilka Wertheimer gör gällande att det under första århundradet ännu icke fanns någon kristendom, utan endast en »mysteriejudendom», som dyrkade den gamla kaldeiska frälsarguden Jesus, som i »religionsdogmatiskt» avseende sammanhänger med den nationaljudiska guden Jahu (= Jahwe). Uppenbarelseboken visar att rörelsen ännu o. år 100 var väsentligen judisk. Först under judeförföljelserna på Hadrianus' tid har den »nydogmatiska» omgestaltningen av mysterieläran ägt rum och därmed kristendomen uppstått. Inte ens Paulus är en historisk personlighet, utan den idealiserade typen för andra århundradets missionärer. — George Brandes' lilla oskickligt sammansatta florilegium *Sagnet om Jesus* (1925), med 39 småbetraktelser innehållande hugskott av Drews, Robertson o. a., erbjuder ingenting av intresse.

[1] Jfr härtill Erich Fascher, *Die Formgeschichtliche Methode*, Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft 2, 1924,

Banbrytande för denna metod är K. L. Schmidts undersökning »Der Rahmen der Geschichte Jesu» (1919), vars resultat vunnit ett ovanligt enstämmigt bifall. Schmidt har bindande bevisat, att Markusevangeliet icke är ett ursprungligt helt, utan en mängd fristående stycken som medels en yttre inramning sammanfogats. Inramningen är alltså sekundär i förhållande till stoffet, och den kronologiska och lokala helhetsbilden icke allenast hos Matteus och Lukas, utan även hos Markus, ett verk av evangelisten. Därmed är icke sagt att den helt och hållet är av evangelisten uppdiktad. Den kan tvärtom i enskildheter bygga på äldre tradition. Men huvudsaken är dock de enskilda styckena. Det är deras ursprungligaste gestalt som vetenskapen måste försöka tränga tillbaka till för att få en bild av den äldsta traditionen om Jesus.

Försök i denna riktning ha samtidigt och delvis oberoende av varandra gjorts av flera forskare.[1] Till en början såg det ut som om äkthetsfrågan bleve alltför nära förknippad med formfrågan, vilket ledde till den ytterligt gående skepticismen hos Bultmann (jfr ovan). Gentemot detta förfaringssätt har dock metodens egna företrädare betonat, att man icke får sammanblanda utforskandet av traditionens »former» med prövningen av stoffets historiska tillförlitlighet.[2] Detta hindrar icke att den formhistoriska metoden redan nu också spritt ljus över frågan om den evangeliska traditionens äkthet och tillförlitlighet. Att ingå på enskildheter är här icke möjligt. Det måste vara nog med

speciellt sid. 37 ff. och av där nämnd litteratur Axel Olrik, *Die epischen Gesetze der Volksdichtung* (Zeitschrift f. dtsch. Altertum 1909).

[1] Martin Dibelius, *Die Formgeschichte des Evangeliums*, 1919. Martin Albertz, *Die synoptischen Streitgespräche*, 1921, Rudolf Bultmann, *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, 1921, Georg Bertram, *Die Leidensgeschichte Jesu und der Christuskult*, 1922, samt M. Dibelius, *Stilkritisches zur Apostelgeschichte*, K. L. Schmidt, *Die Stellung der Evangelien in der allgemeinen Literaturgeschichte* och H. Windisch, *Der Johanneische Erzählungsstil* i *Eucharisterion*, festskrift för Hermann Gunkel (Forschungen zur Rel. u. Lit. des Alten u. d. Neuen Testaments, Neue Folge 19,2), 1923. — Kritik av metoden i ovannämnda arbete av Erich Fascher.

[2] Dibelius och Schmidt i *Eucharisterion*. Jfr Fascher o. a. a sid. 212 ff.

några antydningar om huvudpunkterna. Med tillhjälp av ett stort jämförelsematerial visar Schmidt[1], att evangelierna icke äro litteratur i ordets egentliga bemärkelse, utan »folkböcker», uppkomna genom medverkan av de breda lagren, d. v. s. de kristna som fortplantat de enskilda berättelserna och Jesus-orden. Detta förringar icke evangeliernas historiska värde, hellre tvärtom. Dåtidens historieskrivning var nämligen allt annat än objektiv, man gjorde ingen sträng åtskillnad mellan historieskrivning och retorik, och handskades därför rätt godtyckligt med stoffet. Även den folkliga berättelsen följer sina lagar, mestadels gällande formen och stilen, tager ifrån och lägger till, men den bevarar också med utomordentlig trohet enskilda drag och händelseförlopp. Både Dibelius, K. L. Schmidt och ännu mera Albertz se därför rätt ljust på möjligheten att i den evangeliska traditionen finna material som belyser Jesu person och liv.[2]

I synnerhet jämförelsen med folkböcker eller annan »Kleinliteratur» från nyare tid[3] är ägnad att varna för den bland teologer icke sällsynta benägenheten att vid minsta anledning förklara en berättelse för uppdiktad, såsom då olika varandra motsägande varianter av samma berättelse förekomma, då berättelsen innehåller annars okända ortsnamn eller är daterad till en tidpunkt i den omtalade personens liv, då han veterligen icke kunnat vistas på den angivna orten. På dessa och liknande grunder ha nyligen framför allt katolska författare försökt förklara berättelserna om Sadhû Sundar Singh för ren svindel. De efterforskningar som Fridrich Heiler i anledning härav anställt[4] äro i många avseenden lärorika för all historisk källkritik, men speciellt den bibliska, och visa huru försiktigt kritiken måste gå fram, även där till synes stora ostämmigheter finnas.

Vänder man sig från de nyaste teologiska arbetena till

---

[1] *Die Stellung der Evangelien*, se not 1 på föreg. sida.

[2] Angående enskildheterna se i synnerhet Schmidts *Der Rahmen der Geschichte Jesu*. Jfr även Fascher s. 226 ff.

[3] Schmidt i *Eucharisterion*, sid. 90 ff.

[4] *Die Christliche Welt* 1924, spalt 947 ff. 1072 ff. 1925, spalt 78 ff., 118 ff. 155 ff. — Enligt K. L. Schmidt i *Eucharisterion*, sid. 73 f., har Wilhelm Michaelis redan 1922 framhållit Sadhu-traditionen som en analogi till den evangeliska Jesus-traditionen.

Eduard Meyer, så märker man genast att greppet på uppgiften är ett annat. Meyer har envist lämnat den nyaste teologiska litteraturen oanvänd. Han citerar helst Harnack och Wellhausen och anlägger sin analys av källorna ungefär så, som dessa vid början av århundradet. Speciellt Lukas, historikern (!), åtnjuter hans livligaste sympati. Men även Markusevangeliet ställer han högt. Stora delar därav äro enligt hans uppfattning Petrustradition. Markus har arbetat med skriftligt fixerade källor, av vilka en, 6,30—8,26, redan förelåg i tvenne olika avfattningar och alltså själv måste vara betydligt äldre och följaktligen synnerligen värdefull. — I ljuset av Schmidts undersökningar är hans uppfattning föråldrad. Icke historikern Lukas' framställning, utan det av honom *obearbetat* meddelade materialet äger värde o. s. v.[1] Meyers arbete lider därför av stora brister och motsvarar icke förväntningarna.[2] Men trots detta måste denna historikers förtroende för källorna uppskattas som en påminnelse om att de icke *behöva* vara så otillförlitliga som från teologiskt håll ofta göres gällande. Den teologiska, oändligt minutiösa detaljkritiken är ständigt utsatt för faran att förlora blicken för proportionerna och bli ofruktbar hyperkritik.[3]

Av det sagda torde framgå att evangelii-problemet fortfarande är olöst. I flera avseenden synes det mer förvirrat än någonsin, och någon allmänt omfattad uppfattning är det icke tal om. Till och med tvåkällorshypotesen,[4] som sedan sekelskiftet gällt nästan som ett axiom, har utsatts för en kritik som med sannolikhet kommer att leda till en mer eller mindre genomgripande revision av den.[5] Med tanke på dessa svårigheter

---

[1] Jfr även Dibelius' analys av Apg. i *Eucharisterion.*

[2] En skoningslös kritik därav av K. L. Schmidt i *Die Christliche Welt* 1921 sp. 114 *ff.*, och Dibelius i Deutsche Literaturzeitung 1921 n:o 16 o. 17. Något mildare är Jülicher i Theologische Literaturzeitung.

[3] Jfr ovan om Sadhu-kritiken.

[4] Markus och en samling Jesusord källor för Matteus och Lukas. Jfr ovan.

[5] Jfr Fascher o. a. a. sid. 232 ff. F. Spitta *Die synoptische Grundschrift,* 1912, och O. Procksch, *Petrus und Johannes bei Marcus und Matthäus,* 1920, försöka ersätta den med nya teorier om källorna. Båda överensstämma däri att de i det synoptiska materialet finna en med den johanneiska nära besläktad tradition. Att den synoptiska traditionen innehåller

förefaller det som om forskningen för ögonblicket icke kunde säga annat om kristendomens uppkomst, än att Jesus verkligen är en historisk person och att den nya religionens födelse står i samband med hans livsgärning. Men något längre kan man dock, även med vår nuvarande kunskap om källorna, gå.

Under sin verksamhet i Galiléen hade Jesus samlat omkring sig en skara lärjungar. Dessa följde honom även på hans sista vandring, som slutade med avrättningen i Jerusalem. Året för denna kan icke med säkerhet fastställas, men räknar man med de pauliuska huvudbrevens äkthet, så måste den ha inträffat omkring 29 eller 30. Enskildheterna i den oerhört betydelsefulla process som utspelades under de närmast följande veckorna och månaderna undandraga sig historikernas blick. Enligt den tidigare allmänna uppfattningen ha lärjungarna stannat i Jerusalem [1], nyare forskare mena, att de flytt till Galileen och där bildat den första församlingen, vars medlemmar dock snart flyttade till Jerusalem. [2] Här har i varje händelse en kristustroende församling mycket tidigt funnits.

Inom denna har man ock från första stund i Jesus sett Messias, icke i den populära uppfattningen av en jordisk konung, utan i den andra, i judendomen jämväl förekommande, bemärkelsen av en övernaturlig idealgestalt, Människosonen, som skall komma i framtiden. Den Jesus som vandrat ibland dem och lidit och dött i Jerusalem har Gud upphöjt och gjort till Messias (= Människosonen). I denna egenskap skall han återkomma för att bringa det messianska riket och verkställa den stora domen. [3]

Emellertid bereder frågan om motiven till denna utveckling betydande svårigheter. Visserligen meddelar Paulus en mycket gammal och värdefull bekännelse: »Kristus dog för våra synder,

»johanneiska» element, torde få anses riktigt. I övrigt äro Spittas och Procksch försök att rekonstruera de synoptiska källskrifterna vederlagda genom de nyaste formhistoriska undersökningarna. Sannolikt komma dessa att inverka även på uppfattningen om förhållandet mellan synoptikerna och Johannesevangeliet.

[1] Så även J. Weiss, *Das Urchristentum*, 1917, sid. 10 ff.

[2] Detta enligt berättelserna hos Markus och Matteus. Jfr t. ex. Meyer o. a. a. III 209 ff. H. Achelis, *Das Christentum i. d. ersten drei Jahrh.*[2], 1925, sid. 1 f. och Karl Müller, *Kirchengeschichte I*[2], 1924, sid. 64 f.

[3] Wilhelm Bousset, *Kyrios Christos*[2] 1921, kap. I.

enligt skrifterna, och han blev begraven, och han har uppstått på tredje dagen, enligt skrifterna, och han visade sig för Cefas och sedan för de tolv» (1 Kor. 15, 3 ff.).[1]

Men visionerna räcka icke till att förklara det nya, icke heller antagandet att man kommit till det genom studium av skriften.[2] Den uppfattning om Jesus som i dagarna efter hans död bröt igenom måste därför vara förankrad i det intryck som lärjungarna genom umgänget med honom mottagit. Jesu person måste ha verkat »numinöst» på hans omgivning.[3] Tydliga spår därav finnas i evangelierna, och åtminstone en gång, i Petrus' bekännelse vid Caesarea Filippi, har denna känsla kommit till genombrott.[4] Den övertygelse, ofta kanske blott aning, som tidigare funnits hos lärjungarna, har genom påskupplevelserna återkommit och klarnat till en allt behärskande entusiastisk visshet, att Jesus var Messias.

Men å andra sidan förutsätter denna psykiska utveckling, att Jesus själv mottagit lärjungarnes messianska hyllning och själv betraktat sin gärning såsom messiansk. Detta har mången forskare, framför allt Wrede i sitt tidigare nämnda arbete, uttryckligen förnekat. Wrede kommer till sitt resultat genom en litterär analys av Markusevangeliet. Andra mena att ett sådant självmedvetande, som Jesus måste ha behärskats av, om han ville gälla för Messias, är en psykisk abnormitet. Dock har t. ex. Weinel[5] bevisat icke endast nödvändigheten utan även möjligheten, att erkänna förekomsten av dessa för oss främmande, kanske rent av förmätna, tankar hos Jesus utan att hans själsliv kan anses ha varit onormalt. Han har på ett underbart sätt i sin person förenat en svindlande hög tanke om sin uppgift, sin gär-

[1] Meyer III 209; jfr även E. Norden, *Agnostos theos*, 1913, sid. 269 ff.

[2] Först senare upptäcker man att Messias' lidanden blivit förutsagda i G. T. se Bousset, o. a. a. sid. 16.

[3] Jfr Rudolf Otto, *Das Heilige*[8] sid. 192 ff.

[4] Betydelsen av det intryck Jesu person gjort på lärjungarna erkännes av de flesta forskare. Jfr Meyer III 219, K. Müller o. a. a. sid. 64, H. Weinel, Bibl. Theologie des N. T.[3], 1921, sid. 233 ff. Bousset, o. a. a. sid. 17.

[5] o. a. a. sid. 199 ff. Jfr även P. Wernle, Jesus[2] 1916, kap. V. samt R. Otto o. a. a. sid. 190 ff.

ning och sin befogenhet att handla på Guds vägnar, och dock bevarat en lugn ödmjukhet och saklighet, som bl. a. visade sig däri att han alltid förkunnade Gud, icke sig själv.

De svårigheter som denna punkt berett och ännu bereder vetenskapen bottna ytterst i svårigheten för nutida västerlänningar att fatta orientalernas själsliv. I den mån det lyckas oss att intränga i dess egenart, skall säkert också messiasproblemet bliva lättare att lösa. Sålunda faller, för att taga ett nära liggande exempel, rikt ljus över evangelierna och speciellt messiasfrågan, om man som jämförelsepunkt använder den under senaste tid så mycket omtalade indiska sâdhun Sundar Singh. Redan förrän han uppnått trettio års ålder (född 1889), har han blivit omgiven av skaror som ansett honom för helgon. Till och med i det kristna Europa har han blivit föremål för religiös dyrkan och nästan gudomlig vördnad.[1] Tillägga vi att Orienten på Jesu tid översvämmades av allehanda helgon och gudsuppenbarare och att messianska rörelser där hört och höra till ordningen för dagen, så blir Jesu gestalt, sedd från dess formella och typiska sida, ingalunda *så* ovanlig, eller onormal, att det beredde svårigheter att rent vetenskapligt antaga, att en man sådan som Markusevangeliet skildrar honom stått såsom kristendomens skapare och begynnare.[2]

Detta betyder visserligen att man från den bild som på senare tid ofta tecknats, Jesus den ideala människan efter våra västerländska mått, efter förmåga strävar till att se och fatta den »orientaliska» Jesus. En tendens i denna riktning kan också förspörjas i den nyare forskningen. Denna nya Jesusbild kommer säkert betydligt närmare evangeliernas, d. v. s.

---

[1] Jfr Friedrich Heiler, *Sâdhu Sundar Singh*, 1924, sid. 5 ff. 56 ff.

[2] Nämnandet av Sadhu Sundar Singh i detta sammanhang liksom hänvisningen till de messianska rörelserna har väckt häftiga protester och kriticerats bl. a. av dr E. Kaila i Kirkko ja Kansa 1925 n:o 2. Emellertid finner jag nu, att redan Otto hänvisat till företeelser i den nutida indiska och mohammedanska världen (*Das Heilige* sid. 192 f.). K. L. Schmidt (*Eucharisterion* sid. 120 f.) finner slående paralleller i chassidismen (»der Zaddik ... ist eine kultische Persönlichkeit schon zu seinen Lebzeiten», sid. 121). Jfr härtill min avhandling *Pistis I* 1922, sid. 42 ff. 61 f., och av där citerad litteratur, bl. a. Horodezky, *Der Zaddik*, Archiv f. Religionswissenschaft XVI 1913.

den urkristna traditionens Jesus, och skall vara ägnad att göra den stora frågan om kristendomens uppkomst så begriplig som en sådan företeelse över huvud kan bli, då den göres till föremål för en rent historisk undersökning, oberoende av varje som helst religiös tolkning.

Härmed är visserligen endast en detalj i frågan om kristendomens uppkomst behandlad, den allra första begynnelsen. Den mångskiftande utveckling som den urkristna församlingen genomgick, då den under inflytanden från olika håll kämpade för att utveckla och bevara sin kristustro och förkunna frälsningens budskap för människorna, hör icke mera inom ramen för detta föredrag.

Johan Bonsdorff, upplysningsradikalen och oppositionsmannen.

Av

ERIC ANTHONI.

II.

Den lynnesolikhet, som tog sig uttryck i Tengströms och Bonsdorffs olika förhållande till neologien, måste även röja sig i politiskt avseende.

I sina anteckningar om Tengströmska släkten hade Jacob Tengström helt lugnt talat om den förändring, som inträffade i Finlands politiska läge då de kejserliga ryska trupperna under generalen greve Buxhövdens befäl oförmodat intogo landet.[1] Bonsdorff skriver däremot med förtrytelse om, hurusom »Bonapartes nedriga politik gaf tillfälle till den nedriga ryska invasionen»; han apostroferar Borgå lantdag, som pågick under påstående krig, han talar om den överdrivna beskäftighet, som utmärkte det stora flertalet av akademiens professorer, då de efter G. E. Haartmans föredöme anlade något slags uniform för att hedra kejsar Alexander vid hans besök i Åbo i samband med lantdagen i Borgå. Calonius, Gabriel och Johan Bonsdorff hade »warit för mycket fästade wid det Swänska Moderlandets stadgar, för att låta öfwertala sig att antaga Rysk dräkt, så länge Landet, ehuru öfwerswämmat af Ryska trupper war Swänskt». De hade presenterat sig i svarta frackar, obekymrade om huru det ansågs. »På sin höjd kunde Kejsaren, den populaire Alexander, täncka, att wi swänskt klädde, ej woro af det slags folck, som likt solrosen, wänder sig efter solen».[2]

[1] Förf. arb. *Jacob Tengström* bil. 2.

[2] Jfr W r e d e, *Matthias Calonius* s. 330 noten.

Förbittringen mot undfallenhetsmännen riktar sig framför allt mot biskop Tengström. Han beskylles bl. a. för att genom en hänvändning till kejsar Alexander ha framkallat det bekanta reskriptet av den $^{4}/_{16}$ juni 1808, varigenom akademien några månader efter krigsutbrottet ålades att framställa sina förslag till förbättring av dess ställning.[1]

Bonsdorff använder för hans person synnerligen fördelaktiga uttryck om kejsar Alexander, kallande honom än den upplyste, än den populäre,[2] eller den religiöse. Däremot sjuder det av harm och satirisk ironi, när han talar om »den asiatiska despoten, wår allernådigste nuwarande kejsare Nikolai», när han talar om hans besök i Åbo 1820 eller om hans sista »donation» såsom universitetets kansler.

Nikolais nyss omnämnda besök i Åbo framkallade den första politiska konflikt efter föreningen med Ryssland, i vilken Bonsdorff tog en mer aktiv del. Nikolai hade befallt dåvarande rektorn, E. G. Melartin att icke tillåta studerande att företaga resor till Sverige. »Denn es herrschen nicht gute Grundsätze, weder bei dem Hofe, noch bey der Nation.» Vid det kort härpå inträffade rektorsskiftet meddelade Melartin Bonsdorff, som nu tillträdde rektoratet, den erhållna befallningen. »Men som min warma känsla för rättwisa och borgerlig frihet icke tilläto mig att tillerkänna ett för många studerande, som ännu hade sina närmaste liaisoner i det fordna Moderlandet och därifrån hämtade sina resourcer för möjelig subsistence wid Universitetet, så menligt och därjemte så Constitutionswidrigt förordnande någon förbindande kraft», säger Bonsdorff, så ansåg han det orätt att handla efter den lagstridiga befallningen. Tvärtom föredrog han kort efter sitt tillträde till rektorsämbetet ansökningen om ett promotorial för överresa till Sverige inför konsistoriet utan att nämna någonting om den erhållna befallningen och utfärdade sedermera själv resetillståndet. Bonsdorff förmodar, synbarligen med rätta, att denna hans åtgärd gjort honom illa anskriven på högsta ort.

---

[1] Se härom förf:s meddelande *»Till frågan om reskriptet av den 4/16 juni 1808»* i Hist. tidskr. för Finland 1924 s. 127—133.

[2] Populäre här = folklig, nedlåtande, icke högdragen.

Bonsdorffs ställning i fråga om den ryska språkkunskapen vid universitetet var ytterligare ägnad att framhäva hans oppositionella sinnelag.

Såväl från ryskt som ledande finländskt håll hade man redan tidigt fäst stort avseende vid att kunskap i ryska språket skulle vinna insteg i Finland. På ryskt håll synes man ha betraktat kunskapen i riksspråket såsom ett band, vilket fastare borde sammanknyta den nyvunna landsdelen med riket såväl politiskt som kulturellt. De finländska främjarna av den ryska språkkunskapen hade fullföljt olika syften. Dels hade man velat ställa sig kejsarens vilja till efterrättelse och stärka dennes förtroende till finländarnas lojalitet mot sin nya härskare, dels hade man betraktat kunskapen i ryska som särskilt nödvändig, då Finlands intressen skulle bevakas i kejsardömet, dels hade rent egoistiskt-opportunistiska skäl bestämt de enskildes hållning. Redan år 1811 hade lärare i ryska språket anställts vid Åbo akademi, och under 1813 hade landets trivialskolor och gymnasier blivit försedda med lärare i detta språk. Den 24 mars 1813 hade även en förordning utfärdats i vilken det bestämdes, att alla de, som efter den 1 maj 1818 önskade erhålla civila, militära eller ecklesiastika tjänster, borde avlägga ryskt språkprov, innan de avgingo från universitetet. [1]

De ryska språkstudierna i landets skolor ville emellertid av olika anledning icke taga riktig fart. Länge utövades ej heller någon kontroll över de ernådda kunskaperna i riksspråket. Då det akademiska konsistoriet slutligen på biskop Tengströms förslag i januari 1817 förordnade om prövning i ryska språket vid studentexamen, befanns det, att många av abiturienterna icke ens kände de ryska bokstäverna. [2] Den ryska språkläraren vid universitetet, E. G. Ehrström, vilken energiskt arbetade för de ryska studiernas befrämjande, förmådde universitetets rektorer att småningom höja fordringarna i ryska språket vid studentexamen. Under professorerna A. J. Lagus och E. G. Melartins

[1] Danielson-Kalmari, *Aleksanteri I:sen aika* II1. s. 504 f.; Bonsdorff, C. von, *Åbo akademi och dess män* s. 384 f.; förf:s arb. *Jacob Tengström m. m.* s. 130—178.

[2] Kons. prot. $^{3}/_{1}$ 1817; E. G. Ehrströms handskrivna uppsats: »Allmän Öfversigt af Ryska Språkets studium vid Finlands Läroverk från år 1812, till år 1820 samt Reflexioner öfver några närmare Bestämningar för fortgången af samma studium i en framtid» bland statutkommitténs handlingar.

rektorat, höstterminen 1818—vårterminen 1820, infördes slutligen en verklig prövning i ryska språket, och mången såg sig nu tvungen att under flere månader förkovra sina insikter i ryska, innan de alls kunde bli inskrivna vid universitetet.[1] Den förkovran i ryskan, som med rektorernas benägna bistånd hade kunnat förmärkas, uppmuntrade Ehrström att uppgöra ett vidlyftigt förslag för de ryska språkstudiernas ytterligare pådrivande. I detta förslag hade han utvecklat ett stort program, som i sin ytterliga ensidighet och entusiasm för den ryska språkkunskapens spridande måste ha verkat synnerligen utmanande på dem, som med misstro betraktade allt ryskt. De fordringar han uppställde för de ryska språkstudierna i en framtid voro ganska friskt tilltagna. För studentexamen skulle sålunda bl. a. läsas 800 sidor rysk text; tillsvidare så länge tillräcklig litteratur saknades borde läsningen likväl inskränkas till 450 sidor. För utträde ur universitetet skulle i en framtid ett pensum av 100 ark eller 800 blad anses såsom ett minimum.[2]

Det är i själva verket troligt, att Ehrströms högt drivna fordringar för framtiden mer än allt annat bidrogo till att framkalla den opposition mot de ryska språkstudierna som tolk för vilken Johan Bonsdorff nu framträdde. — En formell anledning till sitt uppträdande fick han av den praxis, som under de föregående rektoraten utbildat sig ifråga om det ryska språkprovet vid studentexamen. För att ge den ryska språklärarens examen större effektivitet, eller som man uttryckte sig, »emedan det wore mera öfverensstämmande med det anseende som en Facultets organ bör äga, att biexaminatorn först anställer sitt förhör och Decanus, då omständigheterna sådant tillåta, därefter sitt,»[3] hade rektorerna A. J. Lagus och E. G. Melartin fordrat ryskt språkintyg av studentkandidaterna, innan de remitterat dem till filosofiska fakultetens dekanus för att undergå studentexamen.[4]

[1] Kons. prot $^{30}/_{10}$ 1820; E. G. Ehrströms ovancit. uppsats.

[2] E. G. Ehrström anf. upps.

[3] Kons. prot. $^{27}/_{10}$ 1820 § 9 A. J. Lagus yttrande.

[4] Kons. prot. $^{27}/_{10}$ 1820; Joh. Bonsdorffs acad. bana; jfr dock Ehrströms anf. uppsats § 17, där det uppges att först E. G. Melartin infört denna praxis i sin fulla utsträckning. I förf:ns tidigare anförda arbete s. 134 har ett misstag såtillvida insmugit sig som prof. G. G. Hällström nämnes i st. för E. G. Melartin.

När Johan Bonsdorff hösten 1820 tillträdde rektoratet, bröt han bestämt med sina företrädares praxis. I sina självbiografiska anteckningar klandrar han Lagus och Melartin därför att de »långt ifrån att besinna, det en Nations Språk utgör den wäsendteliga föreningspunckten för dess både Nationalitet och Cultur, och att i följe däraf, ett inkräcktadt Land då först lider det högsta wåld, när inkräcktaren will utplåna dess Språk och i stället påtruga sitt eget, samt att, då man ur denna synpunckt betracktar Kejs. Förf. angående så wäl Ryska Språkets lärande wid högre och lägre Underwisningswärck som blifwande tjenstemäns åliggande att däruti wara verserade, hwarje infödd Finne, som ej önskar se den Slavonska esprit'n jemte det Slavonska Språket här i Landet i förtid introducerade, borde skämmas att drifwa sitt nit längre än Författningen i sin bokstaf synes fordra», hade tillmötesgått Ehrströms oberättigade krav. Det av rektorerna inslagna tillvägagångssättet ifråga om det ryska språkprovet hade, såsom Bonsdorff säger, haft till följd, att Ehrström, vilken jämte rektorerna ville göra sig förtjänt av ryska språkets flor i Finland, varit ytterst sträng i sina fordringar och således även frikostig med repulser. En stor mängd ynglingar hade sett sig tvungna att i flere månader t. o. m. terminer uppehålla sig i Åbo, »endast sysselsättande sig med det barbariska Språket för att kunna genomgå examen».[1]

Bliven rektor, sände Bonsdorff studentkandidaterna i och för undergående av examen till filosofiska fakultetens dekanus för att först därefter remittera dem till ryska språkläraren. A. J. Lagus, filosofiska fakultetens dekanus, ville emellertid ej foga sig i de av rektor vidtagna anstalterna. Han anmälde saken inför det akademiska konsistoriet för att få den under föregående rektorat införda examensordningen återinförd. Tillsvidare underlät Lagus därjämte att anställa förhör med de av rektor remitterade ynglingarna, för den händelse de ej kunde förete bevis över

[1] Bonsdorffs uppgift om repulserna bekräftas av E. G. Melartins mem. till domkapitlen i Borgå och Åbo $^{18}/_{7}$—$^{19}/_{7}$ 1820. Kons. prot. $^{30}/_{10}$ 1820 § 1. Två abiturienter, vilka blivit dimitterade $^{21}/_{4}$ 1819, hade först $^{24}/_{2}$ 1820 kunnat inskrivas vid universitetet, varjämte de flestas inskrivning fördröjts någon tid till följd av bristande kunskap i ryska.

nödiga kunskaper i ryska språket.[1] Det akademiska konsistoriet gav emellertid rektor rätt och förklarade filosofiska fakultetens dekanus ovägerligen skyldig att utan dröjsmål anställa examen med de av rektor remitterade ynglingarna. Därjämte förklarade konsistoriet, att den akademiska konstitutionens stadgande, att ynglingar, som önskade inträda vid universitetet, borde förhöras i alla de ämnen, vilka lärdes i de offentliga skolorna, icke kunde anses tillämpliga å ryska språket. Detta stadgande hade hittills gemenligen tillämpats sålunda, att omdömet över de examinerades insikter blivit bestämd icke efter deras större eller mindre färdighet i ett visst lärostycke utan efter totalsumman av deras kunskaper. Med hänsyn till H. K. M. uttalade avsikter skulle förhör i ryska språket fortfarande försiggå, men rektors tillvägagångssätt godkändes i huvudsak.[2] Stödd på konsistoriets beslut, fortsatte Bonsdorff det av honom inslagna tillvägagångssättet och beviljade med avseende å summan av ådagalagda kunskaper inskrivning även åt sådana, som erhållit repuls av ryska språkläraren.

Lagus och Melartin, upphovsmännen till det av Bonsdorff ogillade förfaringssättet, läto emellertid ej nöja sig med konsistoriets beslut. De vände sig i besvärsskrifter till kansler, och ännu sysselsattes konsistoriet länge med det segslitna ärendet. Ingen ändring i konsistoriets beslut erhölls emellertid,[3] och saken drog ut på längden, såsom det plägade i ärenden av ömtålig politisk natur.

Under ett besök i Åbo sökte Rehbinder förmå Bonsdorff att återgå till sina företrädares praxis. Denne vägrade likväl och påyrkade t. o. m., enligt vad han berättar, att Rehbinder vid något lämpligt tillfälle skulle fästa kejsarens uppmärksamhet vid det obilliga i själva författningen om ryska språkets införande i Finland och vid de många svårigheter, som uppstode vid dess realiserande. Rehbinder skall då ha medgivit, att Bonsdorff hade rätt, men han hade tillagt, att Bonsdorffs åsikter voro alltför

[1] Kons. prot $^{27}/_{10}$ 1820. Lagus skrivelse av $^{7}/_{10}$ 1820; jfr dock kons. prot. $^{18}/_{11}$ 1820.

[2]) Kons. prot. $^{30}/_{10}$ 1820. Förhör skulle likväl framdeles föranstaltas även med privatister, vilket Bonsdorff velat underlåta.

[3] Kons. prot. $^{14}/_{12}$ 1820, $^{23}/_{1}$, $^{17}/_{2}$, $^{24}/_{3}$, $^{4}/_{8}$, $^{25}/_{8}$, $^{12}/_{9}$, $^{16}/_{12}$, $^{22}/_{12}$ 1821 o. flerst.

djärva att framställas inför monarken, av vilken Rehbinder fått mottaga så många gunstbevis. Bonsdorff säger sig då ha brusat upp. Han hade sagt, att »han häldre ville falla med ära, än ega bestånd med wanära, då det gällde Fäderneslandets förswar och kommande slägters wäl eller we».

Omedelbart hade Bonsdorffs uppträdande i fråga om den ryska språkundervisningen ej medfört menliga följder för honom, men frågans hänskjutande till kansler, Rehbinders misslyckade övertalningsförsök och icke minst Bonsdorffs bryska uppträdande i samband därmed hade säkert fäst uppmärksamheten vid honom såsom en besvärlig oppositionsman.

Bonsdorffs uppträdande synes till sina medelbara följder varit mer betydelsefull än det till en början kunde synas. En påstöt gavs åt den opposition mot det ryska språkstudiet, som tidigare tagit sig uttryck i motsträvighet att lära sig ryska. Nu begynte man yrka på befrielse från den i 1813 års förordning påbjudna examen i ryska språket för alla dem, som ej omedelbart voro i behov av kännedom i ryska. I »Åbo Morgonblad» och »Mnemosyne» tog sig denna opposition uttryck i tidningsartiklar, som drogo allmänhetens uppmärksamhet till den nationella betydelsen av saken.[1] Då Bonsdorff gjorde sitt ovanomtalade förslag till Rehbinder, skedde det säkert just i samband med den pågående polemiken i tidningspressen. Oppositionen blev ej heller resultatlös. Någon tid senare ernåddes befrielse för präster från undergående av den examen i ryska språket, vilken dittills fordrats av alla, som ville inträda i statens tjänst;[2] och härefter beviljades inskription vid universitetet åt blivande studenter utan examen i ryska, blott de uppgåvo, att de ämnade bliva präster.[3] Och den dispens,

[1] Se polemiken i Åbo Morgonblad 1821, N:o 7, 11, 21, och Mnemosyne 1821, april, juni, juli samt bihangen för 1822 och 1823.

[2] K. br. $^{9}/_{2}$ 1824. Bonsdorffs uppgift, att det skedde i slutet av hans rektorat, är oriktig.

[3] Uppgift hos Bonsdorff. Denna uppgift synes ej behöva stå i strid med Wallenii yttrande i statutkommittén $^{22}/_{4}$ 1825, däri det heter: »De långa och dryga tvisterna om huruvida hans (ryske spr. lärarens) Examineringsåtgärd borde antingen föregå eller efterfölja, eller kanske rättast, åtfölja det öfriga förhöret, och hvad verkan hans möjliga improbation eller återförvisning medföra, höra numera desto mindre hit som Herr Grefven och Ordföranden samt den Kejserliga Commissionen redan antagit dels att man

som givits åt prästerna, utsträcktes senare att omfatta allt flere ämbetsmän, varigenom förordningen av den $^{24}/_{4}$ 1813 blev illusorisk.[1] Det första försöket att införa ryska språket i Finland hade misslyckats.

Bonsdorff inveckIades såsom bekant i den konflikt, som uppstod i anledning av Arwidssons relegation.[2] Det gällde nu närmast den formella frågan om sättet för Arwidssons relegerande. Melartin, understödd särskilt av Johan Bonsdorff, hade, då påbudet om relegationen upplästes, frågat var den däri omtalade undersökningen om Arwidssons brottslighet försiggått, då konsistoriet ej varit med om någon sådan. Och vid ett besök av Rehbinder i Åbo hade Bonsdorff, vilken av gammalt var bekant med denne, uppvaktat statssekreteraren. Han hade härvid framhållit vådan av att en docent utan laga dom och rannsakning avlägsnades från sin post och hurusom även professorerna måste känna sin ställning otrygg på grund härav. Rehbinder, som hade tagit saken personligt, hade då antytt, att den professor, som vore missnöjd med sin post, blott hade att anhålla om avsked för att få detta beviljat. I en plötslig uppbrusning hade Bonsdorff under samtalets fortgång anhållit om tjänstledighet mot full lön, och därmed hade Bonsdorffs bana vid akademien i själva verket blivit avbruten, ty snart beviljades den sökta tjänstledigheten.[3]

Det är av intresse att söka utröna orsakerna till att Bonsdorff i motsats till det stora flertalet kom att intaga en så starkt oppositionell hållning. — Han talar själv om sin varma känsla för det forna moderlandet. I själva verket synas hans förbindelser

---

utan all slags Examen kan blifva student af *andra* eller lägre classen dels att uti det förhör som är ämnadt att föregå uppflyttningen till eller directe inskrifningen uti den första och högre classen af studentcorpsen, Ryska Språket ej ovilkorligt behöfver ingrediera.» Statutkommitténs protokoll, band 5.

1 Förf:s arb. *Jacob Tengström* s. 146—147 ävensom förordning av $^{30}/_{5}$ 1831.

2 Se härom närmare *Akademiska interiörer från 1820-talet* Finsk tidskr. XII s. 161 f.

3 Den eviga tjänstledigheten beviljades $^{19}/_{3}$ 1823.

i Sverige varit synnerligen intima. Efter den för hans studier betydelsefulla vistelsen i Uppsala och Stockholm i början av 1790-talet tillbragte han enligt egen uppgift vanligen sommaren i Stockholm, tills den politiska skilsmässan 1808 för framtiden omöjliggjorde det. Han gjorde det dels av litterärt intresse för att vara i tillfälle att träffa rikshistoriografen Hallenberg och pastorn vid tyska församlingen Lüdeke,[1] vilkas kunskaper i den bibliska litteraturen han högt uppskattade, dels för att njuta av umgängeslivet i huvudstaden. Synbarligen stod Bonsdorff i förbindelse med därvarande liberala och politiskt oppositionella kretsar, en förbindelse som troligen inletts redan under studietiden i Uppsala. Själv talar visserligen Bonsdorff ej om sin Uppsala-vistelse i sådant sammanhang. Han avreste emellertid till den svenska universitetsstaden sommaren 1792 och återvände därifrån hösten 1793, uppehållande sig sålunda därstädes, under den tid de för politiskt rabulistiska åsikter misstänkta studentkonventen pågingo.[2]

Redan på hösten 1792 hade en viss jäsning i sinnena försports bland den studerande ungdomen i Uppsala. Franska revolutionens händelser tilldrogo sig studentungdomens intresse såsom av många uppgifter framgår. Tryckfrihetens inskränkande och Thorilds arrestering i slutet av höstterminen försatte sinnena i svallning och föranledde den mångomtalade demonstrationen, då studenterna nyårsaftonen 1792 högtidligen begingo »tryckfrihetens begravning». Under vårterminen 1793 försiggingo sedan de s. k. studentkonventen, under vilka olika spörsmål dryftades. Såsom av senaste undersökning[3] framgår, har mötenas rabu-

---

[1] Hallenbergs bekantskap gjorde Bonsdorff först, då han år 1805 vände sig till denne, för att vinna skydd mot möjliga angrepp från ortodoxt håll. Bonsdorff till Hallenberg $^{8}/_{8}$ 1805. Lüdeke dog samma år.

[2] Bonsdorff inskrevs vid Uppsala akademi $^{12}/_{10}$ 1792.

[3] Anders Grape, *Tidsrörelser inom studentvärlden i Uppsala 1792—93* i Samlaren 1924 s. 185—234; jfr vidare Nils Afzelius, *Konventsvisor och andra politiska dikter från revolutionstiden* 1792—93, samma tidskr. s. 235—245; Biogr. lexik. V s. 46—49; K. F. Werner, *Gust. Abr. Silfverstolpe i Några anteckningar om Silfverstolpeska slägten* s. 248—360 f. Nils Gobom, *Till Gustaf Abraham Silfverstolpes biografi.* Personh. tidskr. 1915 s. 134—172; Alma Söderhjelm, *Sverige och den franska revolutionen* II s. 176—201 tyckes finna studentkonventen mer rabulistiska än Grape.

lististiska karaktär mycket överdrivits i den samtida memoirlitteraturen. Likväl är det tydligt, att revolutionens frihets- och jämlikhetsidéer gjorde sig gällande i studentkonventen. Av ett särskilt intresse är även, att en viss hätskhet mot de adliga studenterna gjorde sig gällande inom desamma. Det är ej att förmoda, att Bonsdorff trots sin ivriga studieverksamhet kunnat undgå att röna intryck av rörelsen i Uppsala, vilken särskilt under vårterminen 1793 så upptog sinnena.[1] Han befann sig just i den för intryck så mottagliga tjugu-års åldern. Huru skulle han ha gått fri för den allmänna entusiasmen för den franska revolutionsrörelsen. Sannolikt har hans senare hätskhet mot adeln och den därmed i visst avseende socialt likställda hierarkien fått sitt första upphov i dessa år.

Så mycket mindre är det att förmoda, att han stod helt utom den allmänna rörelsen, som han senare under sin Stockholmsvistelse var medlem i Sällskapet för allmänna medborgerliga kunskaper. Detta sällskap, vilket såsom Bonsdorff säger, »så oskyldigt och allmänt nyttigt det ock war, icke dess mindre blef uplöst af den misstäncksamme Gustaf Adolf», som betraktade det »såsom ett Seminarium för utbredandet av jacobinisme och revolutionaira tänckesätt», stod synbarligen Uppsala-studentkretsarna nära. Så var en av ledarna för studentkonventen, Olof Forsell, senare medlem av detsamma.[2]

Den naturliga tillgivenheten för Sverige förstärktes säkert av den västerländska frihetsmannens fruktan för den österländska despotismen, av den fruktan för den västerländska kulturens undergång som säkert förefanns på många håll år 1808, av att Bonsdorff, så utpräglad upplysningsman han än var, ej av tidens beundran för Alexander lät förleda sig till några stora förhoppningar för framtiden.

Så säger han på tal om sitt arbete »De plagis Aegyptiacis», att han hösten 1809 inlämnade det till censur för att utröna, »huruwida förnuftsplantan, som under Swänska Styrelsen blifwit cultiverad här i landet och drefwen till förswarlig höjd, widare skulle

[1] Bonsdorffs namn framträder emellertid ingenstädes i de handlingar, som ha samband med tidsrörelserna i Uppsala. Meddelande av bibl. Anders Grape.

[2] (Svenskt) Biogr. lex. V s. 46—49.

trifwas under Ryskt beskydd eller småningom wissna och utdö.» Och när reaktionen mot slutet av Alexanders regering växte sig stark och Bonsdorff som en följd härav blev tvungen att lämna universitetet, tar han avsked från studenterna med ord, vilka visa, huru han fruktade barbarismens inträngande från öster.[1] Bons-

[1] Bonsdorffs skildring av händelserna vid universitetet efter underrättelsen om hans tvungna tjänstledighet må här återges, något förkortad:

»Så snart detta» (att B. erhållit tjänstledighet på livstid)» blifwit kändt upstod en allmän, antingen förundran, eller förtrytelse, eller bäggedera, isynnerhet hos Studenterne, hwilckas aktning och kärlek jag i många år hade njutit — — — Studeranderne inställde sig derföre, första aftonen efter det kallelsen anländt, i stor mängd för mina fenster, och sjöngo: *Mulen himmel, mulna dar* etc., för at uttrycka sin chagrin och sina tänckesätt emot mig. Men som jag därjemte hade fått höra, at Studenterne allmänneligen hade upbådat hwarandra, at följande dagen biwista min sidsta Lection, och därefter under klagosång följa mig hem, så nödgades jag, för at afstyra ett så högtideligt tåg, som wisserligen icke kunnat undgå wederbörandes upmärcksamhet och kanske ådragit mig nya ledsamheter, eller åtminstone någres af kamraterne afwund, så godt som indraga den tillämnade sidste Lectionen, och uppträdde endast i den Academiska Lärostolen för at säga Auditorerna några ord, på det Studenterne ej skulle hinna samla sig. Jag sade nemligen: at jag ej intagit Lärostolen, för at hålla den wanliga Lection, utan för at gifwa auditorerna tilkänna, att H. K. M. allern. hade behagat förunna mig tjenstledighet för min öfriga lifstid: — at jag med smärta lämnade Cathedern, då jag under den tid af nära 30 år jag wid Universitetet såsom Lärare warit anställd, förmått bidraga så litet til updrifwande af den ännu späda förnuftsplantan hos oss, men dock utan förebråelse: och at det derföre wore min lifligaste önskan, at det måtte lyckas de qwarstående Lärarne wid Universitetet bättre än mig, at nära och underhålla denna, för Menskligheten och Fäderneslandet så dyrbara planta, och hon, fredad för förstörande windar, hwarcken wantrifwas eller utdö. Men med denna önskan förenade sig den lifligaste tacksamhet. Jag aflade altså hos Auditorerne den warmaste tacksägelse för den upmärksamhet de behagat wisa mig såsom Lärare, och försäkrade dem at minnet däraf äfwensom af all den wänskap, tilgifwenhet och wälvilja jag så ofta rönt af dem och Student-Corpsen i allmänhet, ej skulle uphöra förr än med mitt lif — samt önskade sluteligen, at Fäderneslandet i den en dag måtte äga trogna och frimodiga tolckar af *Sanning*, *Rättwisa* och den lagbundna *Friheten*, til hwilcka borgerligt heliga ord jag tillade: γενοιτο — Redan under det jag ungefärligen på detta sätt harangerade Auditorium, inkommo flere trupper Studerande, som ej hörde till de wanliga Auditorerne, och ännu flere mötte jag öfwer allt wid min återmarche; med ett ord, Studenterne syntes wara allmänneligen i rörelse, hwaraf jag altså kunde sluta, at hwad man sagt mig, ägde sin fullkomliga grund, och at anticipationen af min återfärd ej warit illa beräknad.»

dorff berättar, att han då yttrat, att han med smärta lämnade katedern, där han förmått uträtta så litet till uppdrivande av den ännu späda förnuftsplantan. Han uttalade sin livliga önskan, att det måtte lyckas de vid universitetet kvarstannande lärarna att nära och underhålla den för mänskligheten och fäderneslandet så dyrbara planta, att hon fredad för förstörande vindar, varken måtte vantrivas eller utdö. Han slutade med förhoppningen, att fäderneslandet en dag i studentkåren måtte äga trogna, fria och okuvliga tolkar av sanningen, rättvisan och den lagbundna friheten. Måtte de förkovras.

Ej heller synes tillgivenheten för Sverige hos Bonsdorff funnit någon ersättning i en spirande finländsk nationalkänsla såsom hos många andra. Ehuru tillhörande den porthanska lärjungegenerationen, förmärkes hos honom ej något finländskt särintresse: hans studier hade riktat sig på allmänt-mänskliga problem och hans finska språkkunskaper voro städse svaga.

En viss betydelse för Bonsdorffs ställningstagande, särskilt 1808, men även senare, torde också den omständigheten ha haft, att han genom juridiska vänner och auskultering i Åbo hovrätt, hade insupit en hög aktning för det rättsligt formella betraktelsesättet, vilket år 1808 ej hade många framträdande representanter i Finland.

Var Bonsdorffs opposition framkallad både av hans tillgivenhet för det gamla moderlandet och den därifrån stammande upplysningen, av hans fruktan för den asiatiska despotismen, som särskilt för en man med hans i svensk-liberala kretsar fostrade politiska åskådning måste synas farobådande och ägnad att bereda rum för »den asiatiska barbarismen», vars inträngande tedde sig allt närmare förestående med den tilltagande reaktionen, så var det främst hans personliga temperament, som lät den framträda. Han saknade den smidighet, som utmärkte många av hans samtida; han hade ett satiriskt-ironiskt temperament, som gärna sökte sak; han var som han själv säger hetsig till lynnet. Denna hetsighet i förening med hans upplysningsentusiasm, som särskilt framträdde i hans exegetiska författarverksamhet, gjorde honom till ett enfant terrible för de försiktiga statsmännen av en Rehbinders eller Tengströms typ. Vi kunna med fog antaga, att liknande tänkesätt, som hos Bonsdorff togo sig ut-

tryck i handling och ord, hystes av mången, som med ett jämnare lynne förmådde hålla dem inom sig själva. Redan i Bonsdorffs anteckningar skymta en del av hans meningsfränder fram. Matthias Calonius och Gabriel Bonsdorff, svenskarna Afzelius och Hwasser för att nämna några av de mest framträdande.[1] Säkerligen voro de mycket flere.

När Bonsdorff avslutar sina minnesanteckningar, sammanfattar han allt det onda han haft att kämpa emot i slutorden. Dessa bära en starkt personlig prägel, äro hetsiga och ohejdade, men äga dock ej litet intresse, då de låta en igenkänna den politiska ideologi, som för honom haft betydelse. Till vad redan tidigare har sagts, måste här än en gång förutskickas, att dessa ord måste ses med hans olyckliga tjänstemannabana som bakgrund, att biskoparna Tengström och Cygnæus, frälsemännen Rehbinder och Aminoff, för honom tedde sig som de främsta tillskyndarna till hans olycka.

Bonsdorff säger, att han »å ena sidan haft att fäckta emot, dels intricata och listiga, dels ock nedriga Prelater, samt, å andra sidan emot ahndryga, okunniga och det oacktadt herrsklystna Frälsemän. De förre vilja genom Supranaturalismens widmagthållande, betrygga sitt *andliga*, och de sednare, genom upratthållande af Servilismen, sitt *werdsliga* Wälde, och bägge synas i wåra dagar hafwa närmare än någonsin slutit sig, icke endast till hwarandra, utan ock till Förste- och Hof-Despotismen — — för att gemensamt förswara sig emot tidsandan. — — — Sedan det menskliga Snillet utwecklat sig till den grad, att det icke widare *kunde* erkänna de gränser Papism, Feodalism och Orientalisk Theocratie behagat utstaka för dess wärckningskrets», strävade tidsandan tvärtom att utpeka rålinjerna för så väl andliga som världsliga förtryckares makt. »Men fåfängt», fortsätter Bonsdorff, »skola dessa, i sitt sinne så heliga allierade — de måga presentera sig i Hofdrägt, Adelsuniform, eller Messhake — bemöda sig att ytterligare förnedra det menskliga förståndet och fjettra oss wid

---

[1] Bland Bonsdorffs närmaste umgängesvänner funnos bl. a. de självständiga juristerna K. E. Gyldenstolpe, slutligen viceordf. i justitiedep. och lagman F. W. Krogius, adlad Edelheim, slutligen senator, men även Zakrewskis förtrogna, geheimerådet A. H. Falck.

τα πτωχα στοιχεια του Κοσμου[1] då vi redan wuxit *εις ανδρα τελειον*[2] (jag tager nemmeligen orden i widsträcktare bemärkelse än Aposteln), emedan den bildade Menniskjan nu mera icke tror eller någonsin — — skall kunna tro, att Prelaterna äro Ambassadeurer ifrån Himmeln, eller att Adeln är af högre och ädlare natur än andra menniskjor, eller att Regenterne äro Gudar på jorden. Prästerne och Prelaterne må sucka och jemra sig öfwer den tilltagande otron, Ridderskapet och Adeln höja sina murckna banér och Despoterne skaka sina jernspiror och wäpna sina horder till eget och dessas förswar; de måge bygga om aldrig så konstiga dammar för att hindra menniskjo-slägtet i dess fart, samt upföra om aldrig så höga pålwärck emot uplysningens stegrande; så skall dock tidsandan, som jemnt swäfwar öfwer alla civiliserade Länders horizont, förr eller sednare, genombryta eller kullblåsa dessa wärck, och sent omsider insätta förnuftet i sin naturliga rättighet att *ensamt* styra så wäl i Kyrcka som Stat: och då, först då, skola de fordom så prisade »Saturnia Regna» återkomma, och alla Medborgare i Staten utan undantag, förenade endast genom de band förnuftet sammanknutit, under njutningen af samma fri- och rättigheter, samt utöfningen af lika plickter i afseende å Statens uprätthållande, lefwa som bröder hörande till en enda famille, utan att i dessa lyckliga förhållanden styras af ärfteliga privilegier, hwilcka listen och wåldet infört och fåkunnogheten godkänt samt hwilcka nu förstöra all borgerlig sämja och lycksalighet.»

Det är som en återklang av franska revolutionens förnuftsdyrkan och lycksalighetsträngtan i dessa ord, och tankarna gå osökt tillbaka till Bonsdorffs Uppsala-vistelse och studentkonventen, isynnerhet då Bonsdorffs ord strax härefter föra oss över till den med Uppsala-konventen befryndade liberala svenska oppositionen, representerad av riddarhussekreteraren Axel Gabriel Silfverstolpe och Esaias Tegner. Bonsdorff fortsätter näm-

[1] Gal. 4,3 sammanställd med Gal. 4,9. — »Världens torftiga barnaläror» enl. bibelöversättningen av 1903. I de biblar som voro i bruk i början av 1800-talet översättes *στοιχεια* med ordet »stadgar», i den nyaste med »makter». I varje fall innefattar citatet människans beroende av något elementärt, vilket ej var värdigt en mogen man.

[2] Efes. 4: 13 »Till manlig mognad.»

ligen längre fram:[1] »O, må jag dessa tider se, då philosophens ljus blir Statsmäns Lära», sjöng den wittre öfwer sitt Stånds fördomar wida uphöjde Riddarhus-secreteraren Silfverstolpe.[2] Han såg den icke, och jag ser den icke heller annorlunda än i hoppet. Måtte derföre du, älskade Evert,[3] få se och njuta den.» — — »Skulle denna tidpunckt i förmåga af den nu rådande Europeiska Cabinetts-Philosophiens och de privilegierade Kasternas reaction jemväl ligga framom din lifsgräns, så trösta dig likwäl därmed, att »menniskjo-slägtet», såsom Tegnér säger, »befinner sig på marche framåt.» — — Sjelfwa *evolutionen* af menniskjans andeliga kraft, sådan den i våra dagar uppenbarat sig, låter — icke en gång i sakernas nuvarande ställning, då man så ifrigt och listigt bemödar sig att uprätta Seminarier[4] till förswagande af denna kraft — täncka sig — — — återfallet i mörcker och wantro såsom möjelig. Det upgångna ljuset kan uppehållas i sitt stigande för någon tid, men aldrig släckas, det bör man icke endast önska, utan äfven tro. Fiat lux!»

Låta oss Bonsdorffs egna anteckningar, vilka i slutet antaga karaktären av ett politiskt testamente, i honom igenkänna en av upplysningstidens förnuftsradikaler, en man rotad i svensk liberalism, så visar han sig även ha mycket gemensamt med Arwidsson, vars angrepp på den härskande byråkratien, säkert var honom välkommet.[5] Så olika än utgångspunkterna ursprungligen voro, så förenas Bonsdorff och Arwidsson även i ett annat avseende: i kampen mot det ryska språket; d. v. s. i hävdandet av Finlands självständighet mot Ryssland. Då Bonsdorff går att

[1] I anteckningarna finnes härförinnan följande passus: »Till och med Bien uti ett Samhälle weta göra sig af med öfwerflödiga drönare, som tära på honungsförrådet utan att bidraga till dess insamling och kupans förseende; men Menniskjo-Samfunden dröja ännu att afskaffa missförhållandet emellan drönare och staten. *Hoc tuvat et nulli est,* må man säga med Horatius.

[2] Om Silfverstolpe se Nils Gobom, *Axel Gabriel Silfverstolpe och* O. v. Feilitzen i *Några anteckningar om slägten Silfverstolpe* s. 50—189.

[3] Sonen Evert Julius, för vars räkning anteckningarna äro skrivna.

[4] Åsyftar detta möjligen bibelsällskapen och de evangeliska?

[5] Detta utesluter icke att Bonsdorff, som stod i nära vänskapsförhållande till flere av landets mest framstående jurister, uppskattade »Embetsmanna-Corpsen» såsom »ett palladium emot det mer och mer sig utbredande Ryska slafsinnet».

motivera sin opposition mot Ryssland, är det såsom vi sett den västerländska upplysningens talan han vill föra mot det österländska barbariet och den österländska despotismen. För upplysningsmannen Bonsdorff tedde sig Finlands självhävdelse mot Ryssland främst som ett led i kampen för den allmänt mänskliga upplysningen. Därför talar han om den finländska »förnuftsplantan, dyrbar för mänskligheten och fäderneslandet». Det föll honom ej in att grunda sin ståndpunkt inifrån på nationalitetsidéen såsom Arwidsson. Hos bägge förefanns dock säkert samma intuitiva känsla för det egna i motsats till det ryska. Den tidigare anförda motiveringen för motståndet mot den ryska språkundervisningen visar emellertid, att Åbo-romantikens dialektik t. o. m. övat ett visst inflytande på Bonsdorff.[1]

Bonsdorffs anteckningar peka även framåt. När han riktar sig mot byråkratien och manar sin son att vara sin faders ideal trogen, så leder det tanken fram mot tiden för den nationella väckelsen på 1840-talet, som ju även den åtföljdes av angrepp på byråkratien. Man kan ej heller underlåta att minnas, att till de hågkomster, som 1820-talets studenter förde med sig från universitetet såsom ett minne för livet, hörde ej blott Arwidssons tidningsartiklar och landsförvisning, utan även Bonsdorffs tvungna avsked från universitetet såsom ett offer för den rådande försiktiga statskonsten.

Men man kan säga än mera. Den grunduppfattning om den finländska politiken, som Bonsdorff representerar i sin verksamhet vid universitetet, framstår i skarp motsats till de ledande statsmännens, en Rehbinders, en Tengströms eller en Aminoffs. Bonsdorff representerar den motståndslystet aggressiva andan[2], hans motståndare det försiktigt diplomatiska hänsynstagandet för förhållandena i Ryssland.

Bägge sinnesriktningarna skulle länge bestå jämsides, kompletterande och fullständigande varandra. Den aggressiva andan skulle smida vapnen, medels vilka den försiktiga politiken sist skulle göras överflödig; den skulle också hindra de försiktiga statsmännen att gå för långt i självuppgivelse. I sådant avseende

[1] Jfr s. 79.

[2] Det är ej en tillfällighet, att G. M. Armfelt av alla finländska statsmän i Petersburg tillvann sig Bonsdorffs mest odelade gillande.

är Bonsdorffs uppträdande i fråga om den ryska språkundervisningen symboliskt.

Då man under intrycket av föreningen av Ryssland från finländsk sida till ej ringa del av hänsyn för kejsarens vilja hade medverkat vid utfärdandet av nödiga förordningar, hade biskop Tengström väl gjort försiktiga invändningar mot förhastade åtgärder och mot för långt utsträckta fordringar på kunskap i ryska, — särskilt prästerskapet, hade han velat frikalla därifrån —, men senare hade han veterligen ej vågat komma med några nya påminnelser, då den kejserliga viljan uttalat sig i annan riktning. Först Bonsdorffs motstånd vid universitetet och Arwidssons tidningspolemik hade förmått de ledande finländska statsmännen att påyrka en förändring i de rådande förhållandena, och nu visade det sig, att de försiktiga statsmännen varit onödigt varsamma. En förändring kom till stånd [1].

Motsättningen mellan de båda sinnesriktningarna öppnar perspektiv över partimotsatser, vilka delvis bottnande i lynnesolikheter, delvis i olika levnadsförhållanden, skulle bestå under hela den ryska tiden.

Vi ha sett, hurusom Johan Bonsdorff till hela sin utveckling är en representant för upplysningstiden. Vetenskapligt är han en upplysningsradikal, som fortsätter, där den tidigare finländska teologien hade begynt, men som går längre än någon annan i drivandet av förnuftets absoluta herravälde i forskning som i religion. Hans exegetiska arbeten visa ej mer någon hänsyn för bestående teologiska dogmer, det historiska forskningsintresset är för honom allt. Men han röner mothugg. Den romantiskt färgade evangeliska riktningen och den vaknande pietismen resa sina huvuden och visa, att en annan tid är inne, en tid, i vilken hans forskargärning snart skall lämnas åt glömskan. Men om Bonsdorffs vetenskapliga verksamhet än glömdes, så visar den dock, att den under Porthans tid stark vordna empiriska forskningen hade en ihärdig och framstående representant ända in på 1820-talet.

[1] Jfr förf. föregående framställning.

I politiskt avseende uppbär Bonsdorff den svenska liberalismens idéer, märkligt nog jämte två svenskar, Afzelius och Hwasser. Den svenska liberalismen från 1700-talets sista årtionde räcker så över Arwidssons huvud handen åt 1840-talets opposition, som även den skulle finna förnyad näring genom förbindelsen med en senare svensk liberalism, Aftonbladsliberalismen.

Meddelanden och Aktstycken.

Ur ett aktstycke belysande Stora Ofredens förhållanden.

I ett föregående häfte[1] av denna tidskrift avtrycktes ett undersökningsprotokoll rörande Stora Ofredens förhållanden i Karis socken. I samma tom på statsarkivet, där detta protokoll finnes intaget, ingår även en noggrann utredning av de förluster, som åsamkats innebyggarna i Ingå socken, Degerby däri inbegripet, och de skiftande öden, som enskilda av dem fingo genomgå under ofärdstiden. Undersökningen företogs vid laga sommartinget 1725, i maj månad.

Sedan socknens innevånare framlämnat förteckningar över sina förluster och sedan allmänna uppgifter inhämtats om fiendens framfart, efterfrågades hos allmogen, om den hade sig bekant, vilken skada grannarna lidit. Dessutom uttalades en maning att »intet förtijga utan redeligen påminna, om någon låtit mehr upföhra, än han värckeligen mist, så at man med osanning ej må komma för Öfverheten».[2] Härefter undersöktes saken för var och en särskilt, varjämte kapellanen Randelin, som under rysstiden uppehållit sig i socknen, besannade uppgifterna.

Visserligen låg blott det nordvästra hörnet av socknen i omedelbar närhet av stora landsvägen, vid vilken de ryska styrkorna särskilt under år 1713 en längre tid hade sitt uppehåll, men det oaktat träffade ofredens lidanden hårt Ingåborna. Från stora landsvägen på Karismalmen ledde tvärsigenom socknen en väg, längs vilken de ryska plundrarskarorna drogo fram; skärgården och havskusten åter lågo helt blottställda för de ryska galérflottornas härjningar. Dessutom saknades i socknen alldeles stora skogar, i vilka befolkningen som mången annanstädes hade kunnat finna en tillflykt undan fienden.

---

[1] Hist. Tidskrift 1924 h. 3—4 s. 133—137.

[2] En gång intygades det, att en klagande upptagit sina förluster för stora.

I själva verket synes man på många håll i socknen ha sökt sin säkerhet långt från hemtrakterna. Ända till Sverige begåvo sig flyktande Ingåbor. Så gjorde några personer tillhörande ståndspersonsklassen, såsom kapellanen Wendelius, regementsfältskären Gottfrid Ernst Petri från Gråmarböle, vilken följde hären på tåget norrut, så gjorde arrendatorn Bäckman på Haga-Hovgård, som först hade sökt sin tillflykt hos sin måg, kapellan i »Kimito-skären»[1], så gjorde också klockaren i socknen. — Också av skärgårdsallmogen, som på sina skutor hade lättare än andra att lämna hembygden, sökte sig många över till Sverige. På egen farkost, med hustru och barn, flyktade sålunda tre hemmansbrukare i Lågnäs by. Även bonden Henrik Persson från Gåsans (Bastö) begav sig på egen skuta till Sverige, medtagande sin redbaraste egendom och en del av grannarna anförtrott gods. Han åtföljdes sannolikt av en del av sina grannar, bonden på Bjurs, vilken liksom Gåsanshusbonden under flykten vistades i Nyköpingstrakten möjligen Johan Persson från Tostholm, och Matts Eriksson Smeds från Långvik, som ävenledes tillbragte krigstiden i moderlandet.

Även landvägen anträddes färden västerut. Denna väg hade t. ex. arrendatorn Bäckman färdats. Här voro möjligheterna att råka i fiendens våld synbarligen större. Då Hans Klemetsson från Jävursböle (Johannisberg) jämte tvenne andra, »rusthållaren i Tvära och Grijper i Bilskog», sökte fly landvägen, blev han tagen till fånga vid Undermalm i Tenala, »spolierad samt förder till General Dolgorucka uti Pojo Sånabacka, therest han examinerades och afkläddes.» Slutligen lössläpptes han på en kapten Rydings kaution, men begav sig åter sent på hösten till Sverige, då han funnit hemmet alldeles utplundrat. — Att bestämma antalet av dem, som på ett eller annat sätt funnit vägen till Sverige, är icke görligt, då uppgifterna dels äro otydliga, dels ofullständiga, emedan allmogen ingalunda mangrant uppvaktade vid tinget och uppgifter om de frånvarande gemenligen saknas i vår källa. Utom redan nämnda personer, som de flesta begett sig bort med hustru och barn, nämnes en såsom flyktad till Sverige och en annan såsom »flyktad».

Det öde, som väntade flyktingarna i Sverige, var icke det lättaste, utblottade som de voro på det mesta. Också heter det om klockaren, att han uti stor nöd och fattigdom varit tvungen att draga sig fram »med sådant plågsamt arbete, han intet var vahn at giöra.» I någon mån bättre hade väl de, vilka liksom bönderna från Gåsans och Bjurs voro vana vid tyngre arbete och som därtill lyckats rädda undan med sig en del av sin egendom. Ett oblitt öde följde dock även dem. Ej ens i Sverige voro de trygga för fiendens övervåld. Då den ryska flottan år 1719 hemsökte Sveriges kust och Nyköpingstrakten, miste

[1] Kyrkosundsskär ell. Hitis.

sålunda den senare 2 kor och 5 får, som han i landsflykten skaffat sig; och om den förre heter det, att fienden »spolierade honom i grund, så at han måst hafva af Länsman Böök[1] kläder at ligga uppå.»

Mången, som i första förskräckelsen flytt västerut, sökte redan på hösten 1713 återvända. Två bönder från Elgsjö, som ägde en skuta gemensamt, hade sålunda vid fiendens annalkande på denna begivit sig till Åland, medtagande många andra. Då de mot hösten vågade sig tillbaka, råkade de vid Tvärminne ut för ryssarna, som uppbrände skutan med all deras egendom. — Klas Mattsson från Lågnäs, som redan på sommaren 1713 med sin hustru begivit sig till Sverige, men senare ensam återvänt för att se efter sin egendom, vilken han ej hunnit rädda med sig, överraskades i hembyn av de ryska »gallejorna». Fienden »tog bort all hans Egendom, grepo honom sielfvan och klädde af honom, så at han uti Siundo Pickala måste tigga sig en Jacka på kroppen, ther med han blef förder fängselig till Petersburg tillika med en dräng och en Pijga, samt 13 st. andra Personer ifrån samma by.» Han hade sedan varit i tjänst hos »en herre» i Petersburg, men lyckades fly vid påsktiden 1714. Först hade han uppehållit sig hos en präst i Viborgs län under några veckor; slutligen hade han kommit tillbaka till Lågnäs, där han funnit allting förstört och tomt. — De, vilka återvände på vintern, synas i allmänhet ha undgått vidare äventyrligheter.

De i socknen kvarstannande sökte skydd i skogarnas dunkel för sig och sin egendom. Det var ingalunda ofarligt att råka i de ryska soldaternas händer. Så heter det om en bonde: »Han blef gripen, illa pijskad och till all sin egendom spolierad, så at han intet mehra fick behålla, än kläderna på kroppen». Om en bondhustru, i Torp, som fallit i barnsäng vid samma tid, då fienden kom till socknen, berättas följande. Hon hade blivit förd till en lada i skogen, »ther fienden tvenne resor tog henne till fånga och klädde af henne alla kläderna, gifvandes allenast tillbaka skorna.» — Henrik Klasson i Billskog åter hade blivit gripen och såsom kunnig i finska tvungits att följa med. Då han från Fagervik velat ledsaga ryssarna tillbaka till allmänna landsvägen, för att de icke skulle fara genom hela socknen, hade han likväl gått vilse i Starkom-skogen (i Karis) och därför blivit illa piskad. — Såsom berättelsen om Lågnäs-bonden visar, hotades man utom av misshandel och plundring av faran att bortföras i fångenskap i Ryssland. Så togs Olof Eriksson från Ramsjö till fånga jämte sin son och fördes med flottan till Pellinge, därifrån han emellertid lyckades rymma. Och bonden Erik Eriksson från Elgsjö »fördes alldeles bort af fienden, och kom aldrig igen».

Flertalet av socknens innevånare hade kvarstannat i hemsocknen eller den närmaste omgivningen. Vid fiendens ankomst sökte de på

---

[1] Länsman i Karis, vistades i Nyköpingstrakten under kriget.

bästa sätt rädda sig och sin egendom. Mången överraskades helt och hållet av fienden, andra hade däremot hunnit träffa anstalter till bortförande av det dyrbaraste lösöret och till bortskaffande av boskapen till något mer avsides beläget ställe. Men vanligtvis blevo också de uppspårade av fienderna. Kapellanen Wendelius egendom hade sålunda blivit förd till Böle by i Karislojo, men då ryssarna begåvo sig på plundring till Lojo Storö[1], överkommo de hans egendom. Folket i Gårdsböle »hade flyttat theras Boskap och annan Egendom långt bort i marken åth Långvijk sidan», dit även kyrkans skåp och panter blivit förda, men fienden fann även dem. I Fagervikstrakten hade bönderna fört ut sin boskap på Fagerviksnäset, men där anträffades de av »sjöryssarna» o. s. v. — Särskilt byarna vid allmänna landsvägen ledo svårt under den tid ryssarna uppehöllo sig på Karismalmen, nedslaktande boskapen, nedtrampande årsväxten och slutligen vid sin avmarsch drivande den återstående boskapen med sig. Då fienden gav sig ner från Karis-malmen och tågade genom socknen, utplundrades de byar, som lågo vid vägen, och kustbyarna och skärgårdslägenheterna voro om möjligt än svårare utsatta för »sjöryssarna», vilka »plundrade värre än lantmilitien», — — »som intet kunde få alt med sig». —

Det är omöjligt att göra sig ett exakt begrepp om de förluster, som nu drabbade socknen. I de förteckningar, som inlämnades till rätten, saknas uppgifter såväl från enskilda hemman som hela byar, men detta beror ingalunda på att dessa undgått förluster. Det säges uttryckligen, att de frånvarande »jämväl lidit». Det förefaller, som om de relativt talrikare uppgifter, som härstamma från socknens västra delar, kunde förklaras därav att tinget förrättades i Bålaby i Karis, dit Degerby-traktens innebyggare hade längre väg. Mången gång heter det blott såsom om Degerby och Domarby: de »spolierades grymmeliga». I andra fall är uppgifterna noggrannare. Må det till belysande av vad allt som förlorades tillåtas att meddela några stickprov. Det heter om Linkulla, vilket blivit överfallet »i solgången om morgonen», att hela byn blifvit plundrad på en gång. Därvid hade fienden förstört årsväxten, fönster, dörrar, spisar etc., varjämte boskapen, som varit gömd i skogen, blivit frånrövad ägarna. Den tidigare omtalade husbonden från Lågnäs hade vid hemkomsten från sin fångenskap funnit »alt förstördt, dörrar och spisar sönderslagna och järnen med fönstren bortförda.» Att boskapen, sädesförrådet, två st. bockar med notgårdar, husgeråd och sängkläder även försvunnit, var ej att förundra sig över. Om Bålstad gård nämnes: Den »miste alla Creatur, jämväl them, som voro tilhopa drefna, utaf Frälse bönder och Torpare, så at thet varit 11 par Oxar, utom annor Boskap, som på en gång blifvit bortdrifna, theraf allenast en Koo kommit tillbaka.

[1] Jfr Hist. tidsk. för Finland 1924 s. 135 f.

— — — Stora Bygningen bortfördes til Helsingfors[1] — —.» Allmänt hade årsväxten tillintetgjorts, dels nedtrampats av hästarna, dels hade såsom i Billskog axen avhuggits samt fördärvats och i grund förstörts. Också boskapen hade fienden så vitt görligt satt sig i besittning av. Mången gång hade dock storboskapen spritt sig i skogen, så att den helt och hållet eller delvis kunnat räddas. Då ryssarna hade drivit boskapen från Krämars genom socknen, hade de vid Rådkila blivit skrämda av bönderna, vilka sköto i skogen, och »i then hasten» hade några Kreatur sluppit lösa. — Skärgårdsbönderna klagade därjämte allmänt över förlusten av sina båtar och fiskredskap.

I allmänhet hade de egentliga plundringarna försiggått vid det första infallet i augusti 1713. Att innebyggarna ej heller senare gingo fria för ryskt övervåld, visa uppgifterna om Mora, beläget vid stora landsvägen på Karis malmen. Det säges nämligen, att åborna i byn »alla Åhr miste sina Creatur, them the intet fingo hålla i fred». Om Barö berättas, att hemmanet några år legat öde, då ingen kunde bo där, emedan det låg i farleden. Och om bonden på Jutans heter det, »att hvad han af sina Creatur i förstone fick behålla, har efteråt lika fullt fallit i fiendens händer». Ännu 1714 och 1715 miste Fagerviksbönderna en del av sin boskap.

Det vore frestande att söka uppgöra en statistik över förlusterna av boskap och andra ägodelar under kriget. Detta förbjuder emellertid uppgifternas tidigare omtalade ojämnhet. Ensamt på 55 lägenhetsägare, om vilka fullständigare uppgifter lämnats, belöpte sig en förlust av 106 hästar, 138 oxar och 360 kor utom ungnöt, får, svin och getter, vilka endast finnas förtecknade för ett mindre antal lägenheter. 21 hemman, där allt säges ha gått förlorat, miste tillsammans 54 hästar, 76 oxar och 207 kor utom ungnöt m. m. Härtill kommer, att flere hemman, för vilka noggrannare uppgifter saknas, sägas ha förlorat allt.

Vissa trakter hade dessutom speciella förluster att bära. I Mora hade ryssarna avbränt skogar över ¼ mil längs landsvägen, och i Ingarskila var en rysk löjtnant med 50—60 man under tre års tid inkvarterad.

Allmogen hade emellertid så gott sig göra lät begynt arbeta på upphjälpandet av sina hemman. Så hade den flerfaldiga gånger omtalade Lågnäs-bonden vid sin hemkomst år 1714 tagit hemmanet i bruk. Och andra hade gjort sammaledes, så snart de blott kunnat skaffa sig husdjur i de förlorades ställe. En svår boskapspest, som rasade under år 1714 och följande år, då den fåtaliga kvarvarande boskapen mångenstädes alldeles utdog, ställde sig likväl betungande i vägen. Skattebördan tryckte också hårt allmogen. Därför var socknen vid fredsslutet mycket utarmad. Särskilt de hemman, vilkas åbor varit på flykten under krigstider lågo mestadels fullkomligt i ödesmål.

[1] Jfr Lindeqvist, *Isonvihan aika Suomessa* s. 327.

Likadant var förhållandet på Bålstad gård, vars huvudbyggnad bortförts till Helsingfors och vars andra byggnader voro »utaf takläka förrutnade». Gården låg hela ryska tiden »öde och för fäfot.» Först under sommaren 1722 begynte flyktingarna återvända från Sverige.

Krigets spår voro djupa. Ännu år 1725 heter det, att Ingåborna, vilkas åkrar voro små, ej kunnat komma sig före, särskilt med hänsyn till de många missväxtåren. Förr hade de därjämte haft en vinstgivande handel på Reval, vilken numera var dem förbjuden. Ej heller kunde de i brist på farkoster föra sin humle till Stockholm, såsom de förr varit vana och därom de mest vinnlagt sig, med dessa ord slutar det av häradsrättens ordförande bestyrkta protokollet.

Eric Anthoni.

Översikter och granskningar.

Medeltida källpublikation.

Acta et processus canonizacionis beate Birgitte utg. av Isak Collijn. Häft. 1 (Uppsala 1924). 80 sid. 4°.

Svenska Fornskriftsällskapet, som tidigare låtit trycka en lång serie svenska texter från medeltiden, har i fjol påbörjat utgivandet av en ny serie benämnd »Latinska skrifter». Det bör hälsas med stor tillfredsställelse, att härmed de skatter av litteraturalster på latin, som ligga undanskymda i de svenska biblioteken, bliva lätt tillgängliga för forskningen i tillförlitliga utlagor.

Serien, som synes skola få kvartformat, inledes på ett värdigt sätt med handlingarna vid den heliga Birgittas kanonisationsprocess i Rom 1378—1380 utgivna av kungliga bibliotekets chef, den framstående bok- och handskriftsforskaren Isak Collijn. Tills vidare föreligger endast första häftet, som omfattar ungefär en fjärdedel av handlingarna. En redogörelse för de tre handskrifter, som använts för gestaltandet av texten, samt av deras inbördes förhållande skall skänkas läsaren först i sluthäftet, som dessutom kommer att innehålla register med kommentarer. En ingående kritik är därför icke möjlig förr än detta sluthäfte utkommit. Dock tror jag mig redan nu efter genomläsningen av första texthäftet kunna publicera några reflexioner och randanteckningar.

Utgivaren har till sitt förfogande haft tre handskrifter: 1) en i Rom skriven f. d. Vadstenahandskrift, numera i Kungliga Biblioteket i Stockholm (= S); 2) Codex Ottobonianus lat. 90 i Vatikanens bibliotek (= R); 3) Codex Harleianus 612 i British Museum (= L). Alla dessa handskrifter ha självständigt värde, R minst. Dock har med rätta tagits hänsyn till R, som har betydelse, då det gäller att välja mellan läsarterna i S och L. Om jag icke förbisett något, har R hittills icke en enda gång den riktiga läsarten gentemot både S och L, ty *qui* R — *cui* SL sid. 35.9 är en ortografisk bagatell. R står eljes nära S och delar med denna handskrift även ett antal fel (t. ex. sid. 23.16, 24.1, 25.8, 31.3, 37.7, 49.6, 51), omställningar (41.7) och utelämnin-

gar (42.8), varav man kan draga slutsatsen att båda återgå på en gemensam förlaga. Ett ringa antal gånger ge alla tre handskrifter en felaktig läsart (45.9, 47.6, 58.12 och frågvärt 79.3). I alla dessa fall kan felet bero på fel eller otydlighet i urhandskriften.

Till grund för sin upplaga har utgivaren med rätta lagt texten i S. Icke fullt på det klara är jag med, vad som föranlett utgivaren att giva företrädet åt S även i några av de få, nedan antecknade fall, då R och L gå tillsammans emot S, varvid deras läsart är dräglig: 7.17, 43.7, 51.15, 52.6, 53.1, 64.3, 64.13, 65.2, 66.2, 75.10, 76.2, 76.5, 76.6, 76.16, (jag förmodar »*quod*» *non esset*). 76.17—18, 78.,6 79.5. Angående detta motser man med särskilt intresse utredningen av handskrifternas inbördes förhållande i sluthäftet.

Även i några enstaka andra fall tror jag, att utgivaren överskattat S. Sid. 13.4 följer utg. S, som har *ebdomida*, en form som jag hittills icke påträffat. R har *ebdemoda*, L *ebdomoda*. Sistnämnda form finner man även i en urkund från Lund DS 3221 (år 1336). Den är åtminstone bäst (jmf. mlat. *apostota* som vanlig biform till *apostata*) ifall man ej vill sätta *ebdomada* i texten. — Sid. 76, berättas, att Birgitta haft en nattlig vision som förmått henne att stiga upp ur bädden. Skildringen avslutas med följande mening: *Rediens vero ad lectum, disparuit visio illa, quam tamen numquam poterat obliuisci.* RL ha *illa quam*, i S är *illa* överstruket och *quam* tillskrivet över raden. Utgivaren följer icke blott häri S. Han upptar säkert med orätt även en textändring, som gjorts i S av en senare hand, vilken strukit ut *rediens* och skrivit *redeunte* (*vero*) *ea* ovanför raden. *Rediens* är emellertid en otadlig nominativus absolutus, en konstruktion, som uppträder i senlatin och medeltidslatin. Se t. ex. Einar Löfstedt, Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriæ (Uppsala 1911) sid. 158 f. — Lika litet anser jag S böra följas 76.2, 76.6, 76.15—18. — Sid. 77.2 har S *virga comminutata est in frusta minima* ändrat från *mutata*, som även är läsarten i R. Både paleografiskt och språkligt synes mig det klassiska *comminuta* i L vara att föredraga.

Ibland har utgivaren icke litat på det samstämmiga vittnesbördet av S och R. Både sid. 13.13 och 17.13 ha dessa *exiebat*, en form, som förekommer redan i senlatinet: Corpus Inscr. Lat. 11.1356 och plur. *exiebant* Itala act. apost. 8.7. Utg. läser med L *exibat*. Ytterligare hade man kunnat följa SR sid. 18.9 (*populum*), 61.14 (*extitit*,) 62.11 (*habendum*), 64.9 (*sustentandum*).

L är i allmänhet sämre än SR, men har ibland goda läsarter. Utg. har handlat fullkomligt riktigt, då dan låtit också L få inflytande på textgestaltningen. Åtminstone vid ett tillfälle har han dock ej skänkt L det beaktande den förtjänar. Det är sid. 65.6, där han följer SR, som ha *estivarium*, ehuru *estuarium* i L är det ord som i medeltidslatinet brukas för att beteckna det som det på nämnda ställe i kanonisationshandlingarna är fråga om, nämligen »rum med eldstad». Se

Svenskt Diplomatarium fr. o. m. 1401 I sid. 462 (Stockholm), III sid. 472 (Köpenhamn), samt registret till Monumenta Germaniae: Scriptores bd. 21 och Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch bd. IV.

Understundom beror utgivarens text på kombination av läsarterna, t. ex. 25.8 *Rawaldum*, medan SR ha *Bawaldum* och L *Rawoldum*. Samma förfarande hade bort tillämpas 13.5, där SR ha *matalicio* och L *mantellacio*. Det riktiga torde ligga mittemellan och vara *matelicio*, i nominativ *matelicium*, vilket ord kommer av fornfranskt och provençalskt *matelas* »madrass». Dock vill jag icke förneka att medeltidslatinska ord av typen *fortalicium* »fästning», *hortalicium* »trädgård», bildade efter mönstret av äldre ord som *natalicium* m. fl., kunnat utöva inflytande på *matelicium*.

Utgivaren har på ett glädjande sätt hållit sitt arbete fritt från ovetenskapliga utropstecken, som utgivare av medeltidslatinska texter långa tider älskat att anbringa, så att de ofta bli utropstecken mera över deras egen okunnighet. På sista sidan av sitt arbete har han dock fallit för frestelsen och anbragt ett onödigt utropstecken i följande sats: *predico tibi, quod Deus per te uult innotesci*(!) *mundo*. *Innotescere* har visserligen mången gång i medeltidslatinet sin klassiska betydelse »bliva bekant», t. ex. Svenskt Diplomatarium 684. 4694 (läs *innotuit* i st. f. *innocuit*). 4722 (urkunder från Sverige); Vita Anscharii cap. 27 och 32. Men vid sidan därav anträffas den redan senlatinska betydelsen »bekantgöra, uppenbara». Så Svenskt Dipl. 4733 (Visby): — — *dominus Hinricus Dudenberg* — — *innotescens nobis de obitu Thidekini Nagel;* Sveriges Traktater I sid. 563 (Flandern): *petiuerunt eos, quod si Ribbinc ibi veniret cum sua potentia et eos vellet impedire, ut eis innotescerent*. Alltså är *innotesci* på ovan anförda ställe i Birgittas kanonisationsakter alldeles på sin plats: »att Gud genom dig vill uppenbaras för världen».

Som en sammanfattning av vårt omdöme bör sägas, att vi ha att vara utgivaren tacksamma för det vackra och lovande sätt, på vilket han inleder Svenska Fornskriftsällskapets latinska skriftserie.

M. Hammarström.

En planerad ordbok över medeltidslatin.

Medeltidslatinet är ett hittills mycket försummat forskningsgebit. Det förnämsta hjälpmedel, som hittills stått till buds för den, som behövt röra sig på detta område, har varit du Cange's och hans fortsättares *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Men detta verk, som faktiskt gjort forskningen tjänster, vilka stå i proportion till den enorma flit som nedlagts på detsamma, är dock endast ett glossa-

rium, i vilket sammanförts ett antal ord, vilka helt och hållet eller åtminstone till sin betydelse äro det klassiska latinet främmande. Överhuvud behärskas detta glossarium av ett antikvariskt intresse. En språkvetenskaplig ordbok över medeltidslatinet existerar ännu icke. Det är denna för flere olika slags forskare kännbara brist som Union Académique Internationale vill åtminstone delvis avhjälpa. Dess beslut härom fattades i Brüssel 1920. En komité tillsattes för frågans behandling och arbetets planläggning. För denna komités arbete och beslut lämnas redogörelser i en tidskrift *Archivum latinitatis medii aevi*, vars första häfte utkom i fjol. För att hedra minnet av du Cange, en av alla tiders största lärde, och samtidigt för att kunna citeras kort bär tidskriften överrubriken *Bulletin du Cange.* I den ingå även artiklar och meddelanden rörande det medeltida latinet ända till renässansen. Som språk få författarne använda engelska, franska, italienska eller tyska. På det sistnämnda språket har tills vidare ej influtit något bidrag, helt enkelt beroende på att Union Académique Internationale i främsta rummet är en sammanslutning av universitet och akademier i de under världskriget allierade länderna och att Tyskland och Österrike äro uteslutna, varför också några andra länder, främst Rumänien, Sverige, Finland, Danmark, Schweiz ställt sig på sidan om företaget. Upprepade gånger beklagas i Bulletin du Cange (I sid. 12 och 64) särskilt att vår landsman docent A. H. Salonius icke skänker företaget sitt understöd: »il est presque inconcevable qu'une entreprise comme celle-ci ne bénéficie pas du concours individuel d'hommes comme A. H. Salonius, l'éminent auteur des *Vitae patrum*» (sid. 12 anm. 1).

Man har under de förberedande arbetena kommit till resultatet, att det för närvarande överstiger mänskliga krafter att åstadkomma en ordbok över hela den medeltida latiniteten. Därför har man beslutsamt inskränkt sig till den merovingiska och karolingiska epoken. Som gräns har för England bestämts år 1066, för Frankrike 987, för Italien slutet på Ottonernas tid o. s. v., i runt tal för hela verket år 1000. Denna inskränkning av arbetets omfång är i synnerhet beklaglig för oss i Norden, där alla medeltidslatinska urkunder och litteraturverk äro av yngre datum. Men kommer bara den planerade ordboken över det äldre medeltidslatinet till stånd, skall redan den bli till utomordentlig nytta och skänka en pålitlig grund för bearbetningen av det senare medeltidslatinet, som de enskilda nationerna själva komma att få sörja för. En svaghet ligger däri, att man tänkt sig, att det tyska och österrikiska materialet skulle bearbetas av amerikanska och tscheckoslovakiska lärda. Huru mycket lättare och bättre arbetet skulle utföras av tyskarna och österrikarna själva, är uppenbart för var och en, i synnerhet om man betänker, att även det otryckta materialet skall utnyttjas.

En annan svaghet synes mig ha åsamkats företaget därigenom, att

man, i förklarlig strävan att spara arbete och utrymme, för att icke behöva behandla klassiska ord och betydelser på samma utförliga sätt som de nya orden och betydelserna i medeltidslatinet, valt förfarandet att för dem hänvisa till Forcellini-de Vits latinska lexikon, som åren 1868—1874 utkom i 5 folianter. Varje medarbetare, var han än befinner sig och vad han än bearbetar, måste alltså ständigt ha bredvid sig dessa 5 folianter och oavbrutet slå upp i dem. Härtill kommer att Forcellini-de Vit är föråldrad och ger en oriktig bild av den antika latiniteten genom att naturligtvis icke känna till det rika material, som de senaste 50 årens inskriftsforskning och textkritik bragt i dagen. Men man har förstås icke kunnat förmå sig att använda t. ex. Georges utförliga och dock hanterliga latinsk-tyska lexikon, som 1913—18 utkom i sin 8:de upplaga.

Bland enskildheter må ännu framhållas, att egennamn icke komma att antecknas; icke-latiniserade ord ur folkspråken skola antecknas endast om de äro syntaktiskt inordnade i texten. Lapparna, på vilka anteckningarna göras, skola vara av samma format som de internationella postkorten. De indelas i fem kategorier: för ortografin, för prosodin, för formerna, för etymologiska förklaringar som ges i texterna, för betydelserna. Det framhålles eftertryckligt, att betydelserna äro det viktigaste som skall utletas ur texterna.

Någon beräkning, hur lång tid arbetet skall taga, meddelas försiktigtvis icke. Säkert torde man få räkna med tiotals år. I varje fall måste man önska det väldiga arbetet framgång.

M. Hammarström.

Till redaktionen insända skrifter:

Budkavlen, h. 1 1925.
Finsk Tidskrift, t. 98 h. 3 o. 4.
Historisk Tidskrift, (Stholm) h. 1 1925.
Historiallinen Aikakauskirja h. 1 1925.
Svenskbygden h. 4 o. 5 1925.
Det nya Sverige h. 3 o. 4. 1925.
Finnländischer Merkur h. 5, 6, 7, 8 1925.
Allsvensk Samling h. 5, 6, 7, 8, 9, 1925.
Uskon Sanoma h. 5—6 1925.

Bidrag till frågan om tiondeuppbörden i Finland under äldre tid.

Av

JOH. ISAKSSON.

Varje forskare, som sökt klarlägga grunderna för skatteväsendets utveckling såväl i Sverige som hos oss, har haft stora svårigheter att bemästra, isynnerhet om han spanat i de tider som ligga bortom Gustaf Wasas framträdande som ekonomisk organisator. Skattesystemen gingo från dunkel till klarhet i samma mån som statstanken trevande sökte sig fram. De första frivilliga sammanskotten för allmänna ändamål utkristalliserades småningom till ett av undersåtarna lämnat understöd för offentliga behov [1]. Men långt efter det skatten för menige man blivit en rätt ofta bitter verklighet, voro de ekonomiska förhållandena i rikets skilda landskap så olika, att en förordning endast i vissa delar av detsamma kunde tillämpas. Detta gäller i främsta rummet de världsliga skatterna, men även i viss mån tionden.

Tiondens orientaliska ursprung är allmänt bekant, och behöver här ej närmare beröras; likaså att den till en början hade formen av en frivillig gåva till kyrkan och staten. Denna idyll hade dock ej särdeles lång varaktighet; redan från 6:tte årh. antecknar man tvångsuttagning av tionden, och under senare tid förstodo de andliga blott alltför ofta att utnyttja sitt fasta grepp om åhörarnas hjärtan, då de med hot om uteslutning från kyrkan och evig fördömelse tvungo dem till precision i leveransen.

I de nordiska länderna följde tionden kristendomen i spåren; påvligt brev nämner den för Sveriges vidkommande år 1080, och under de följande tiderna glömde påvarna ej att med hot om andliga straff beivra försumlighet i tiondens rätta utgörande [2].

[1] A. W. Carlson, *Grundskatterna*, sid. 5.
[2] J. A. Thurgren, *Svenska prästerskapets rättigheter*, sid. 2.

Sveriges landskapslagar innehålla detaljerade bestämmelser om tionden [1]: med vissa mindre avvikelser gällde att prästen tog ⅓ och de övriga ²/₃ delades mellan biskopen, kyrkan och de fattiga [2]. Den odelade mängden fastställdes genom skylräkning; var tionde skyl »sattes undan». När skörden ej räckte till 10 skylar, räknades kärvarna eller banden. När bonden inbärgat sin säd, ägde pastorn att på åkern taga sin tredjedel, varom bonden borde underrätta honom 3 dagar, då vädret var vackert, s. k. väderdagar, så att han skulle kunna bärga sin säd lika väl som bonden. Tog säden någon skada därförinnan, skulle bonden ansvara därför, i annat fall icke [3]. Skylräkningen förutsätter med nödvändighet vissa bestämmelser om skylarnas inbördes storlek på en åker. Från senare tider föreligga uppgifter härom. År 1660 träffades en överenskommelse mellan prästerskapet och allmogen i Saltvik, att en skyl skulle bestå av 10 band och varje band vara ½ aln tjockt. Halmen skulle provas (d. v. s. provtröskas) på 5 à 6 ställen i socknen. Från år 1681 påträffas en uppgift för Österbotten, enligt vilken en skyl innehöll 20 band, och i Malax socken räknade man år 1697 30 band i en skyl. Sistnämnda beräkningssätt omnämnes i flere räkenskaper par årtionden längre fram och torde varit det vanliga. Då prästens tertial av varje skyl utgjorde $^1/_{30}$, kan man möjligen häri spåra en praktisk anordning. — Huru som hälst, landskapslagarna överensstämma däri, att sädestionden avskiljes på åkern, medan i fråga om fördelningen olika förfaringssätt utbildat sig i de skilda landskapen.

Någon generell föreskrift om tionden i Finland under kyrkans första tider har veterligen ej anträffats i hithörande urkunder, och torde väl icke häller varit av nöden. Man sökte till en början tillämpa de förhållanden, som utbildats i moderlandet, men den outvecklade jordkulturen gjorde snart speciella förordningar nödvändiga. Av ett brev av konung Magnus, daterat 23 aug.

---

[1] Detta gäller *säde*stionden, med vilken vi i det följande huvudsakligen komma att sysselsätta oss. Den s. k. kvicktionden, tionde av boskap, smör, ägg, fisk m. m. behöll prästen i regel ensam.

[2] I den yngre västgötalagen ingår bestämmelsen att fattigtionden skall delas i två lotter, mellan hospitalet och bonden. Den senare delen kallas »fattige mäns lott».

[3] J. A. Thurgren, anf. avh. sid. 7.

1329, vari han riktar sig till invånarna i Karelen och uppmanar dem att utgöra sin tionde enligt biskopens föreskrift, framgår att tionden tredelats mellan kyrkan, biskopen och prästen[1]. Redan ett par år senare blir emellertid en överenskommelse mellan biskopen och denna landsdels bebyggare nödvändig. Av varje rök skulle till biskopen erläggas två goda skinn och 1 mark smör av varje person, såväl man som kvinna. Åldersgräns nedåt var 7 år. Länge dröjde det ej innan en ny bestämmelse såg dagen. I denna, stadfäst av konung Magnus 8 sept. 1345, säges uttryckligen att Karelens invånare ej kunna utgöra sedvanlig tionde »fore margahanda merkeliga forfall oc saka». Enligt den nya bestämmelsen utgår tionden enligt två beräkningsgrunder, både enligt »röktal» och »bågatal». Så skall varje »bågaman» till kyrkan erlägga 1 bugaskin eller en tridiung[2] säd och åt biskopen 1 vitskin av varje rök. Till sin kyrkoherde skall varje »bågaman» erlägga 1 karp[3] säd och i brödvacka[4] 1 tridiung råg, 7 marker fisk eller 2 tridiung säd och 1 mark smör eller ½ tridiung. För

[1] Det heter i brevet bl. a.: »— decimas de omnibus, sicut et alii christiane fidei cultores, ecclesiis, episcopo et curatis pro salute animarum vestrarum integraliter et annuatim cum omni fidelitate exhibere studeatis». (*Åbo domk. svartbok* s. 31).

[2] En tridiung var enligt all sannolikhet detsamma som »kolmas» (kolmanus) = ⅓ karpio.

[3] »Karpio» var ett mera sällan använt mått, men torde i regeln utgjort ⅓ eller ¼ tunna (se närmare härom K. R. Melander: Hist. ark. XI, s. 43).

[4] »Brödvackan» kan närmast jämnställas med prästernas matskott i andra landsdelar, särskilt Tavastland. Här må nämnas att matskottet av allt att döma var den äldsta formen för allmogens understöd åt prästerna, medan tiondeinstitutionen växte fram i samma mån kyrkan vann stadga i landets olika delar. Ur de medeltida förordningarna framgår, att benämningen »vacka» förekom i tvänne olika betydelser. Dels avses härmed ett mått, till storleken varierande. Där det tidigast användes vid tiondeuppbörd, torde det motsvarat en kappe. Som ett 5-kappars mått har vackan använts ännu i vår tid flerstädes i landet, ej sällan vid sådd. Å andra sidan betecknade man med vacka en uppbördsform för olika ändamål; så talas om prästvackan, klockarvackan och länsmansvackan. — Antagandet att matskottet, vilket i östra Finland, såsom ovan nämnts, gick under benämningen brödvacka, var den äldsta formen för prästernas underhåll, stödes av den omständigheten att »vacka» ursprungligen var ett offerkärl, använt under hednisk tid. (Jfr V. Voionmaa, *Kirkollisia verotuksen kysymyksiä*, Kyrkohist. samf. årsskr. 1913, III och Arvi Korhonen, *Vakkalaitos*, 1923).

särskilda förrättningar skulle prästen dessutom erhålla olika mängder säd. Som en allmän anmärkning tillfogades, att säden kunde utbytas mot andra produkter. — Denna förordning är i flere avseenden belysande för befolkningens levnadsvillkor och hur man försökte anpassa skattebestämmelserna efter de lokala förhållandena. Generella bestämmelser från såväl de kyrkliga som världsliga myndigheternas sida modifierades gång efter annan och jämkningar i skattemetoderna hörde till regeln. Redan vid en flyktig granskning av skatteuppbörden i Finland under medeltiden och 1500-talets förra hälft stiftar man bekantskap med de olika »rätter», »svenska rätten», »helsingerätten», »finska rätten» och »karelska rätten», på vilka skattebestämmelserna basera sig. De avspegla icke blott befolknings- och bosättningsförhållandena under vår historias första tider, utan ange samtidigt även gränserna för invånarnas näringsliv i olika stadier. Enklast torde väl uppdelningen kunna uttryckas så, att »svenska rätten» och »helsingerätten» tillämpades i kusttrakterna vid Finska viken och södra delen av Bottniska viken, där boskapsskötseln dominerade som näringsgren. Här var smöret den viktigaste skattepersedeln. »Finska rättens» område omfattade de inre bebodda delarna av landet med undantag av Karelen och delar av Savolax. Det var de egentliga svedjemarkernas land, där sädesodlingen var rätt betydande, men ojämn och där obygdernas breda stråk ända ned till vattendelaren försvårade skatteuppbörden. Åkrar under fast odling funnos väl endast i undantag, när de omgivande förhållandena voro särdeles gynnsamma. T. o. m. längre ned mot kusten brändes allmänt sved. Detta framgår av prästernas klagomål över att de ej fingo tionde av svedernas avkastning, ehuru den var betydande. Säden bildade huvuddelen i prästrättigheterna i den finska rättens centrala område, Tavastland. Av varje prästkrok skulle givas 2 karpar korn och 1 karp havre, dessutom hö och 1 skinn. Bågaskatten kallades här »taloywero», vilket kan innebära att bosättningen blivit fastare. I denna skatt erhöll prästen $\frac{1}{2}$ karp råg eller 1 lispund gäddor. Matskottet utgick med $^2/_3$ karp råg, 1 gripafang hampa (d. v. s. så mycket man kunde gripa med handen), 1 mark humle och en skinka. För smöret gällde den på andra orter vanliga beräkningsgrunden 1 mark smör av varje mjölkande ko, $\frac{1}{2}$ mark av gallko. Denna

lista över prästrättigheten i Tavastland är ju rätt läcker, men flera omständigheter giva vid handen att den ej var så alldeles lätt att taga ut. Tvister mellan prästerna och allmogen voro ytterst vanliga. Konung Magnus och Biskop Bengt i Åbo mäkla fred mellan kyrkoherdarna och befolkningen i Tavastland år 1334 [1], varvid ovannämnda rättigheter i huvudsak blevo fastställda. Allvaret i konungens och biskopens ord underströks genom det bistra tillägget: försummelse har till följd 40 marks böter. Ehuru skatt i smör omnämnes, var boskapsskötseln i de inre delarna av landet helt säkert obetydlig. År 1556, således mer än 200 år senare, skriver Ture Bjelke ett brev till Gustaf Wasa angående möjligheterna för krigsfolkets underhåll i Nyslotts trakten, vari han bl. a. klagar över att »bönderna där i länet mångenstädes varken hade ko, får eller svin, eller voro de två eller tre om en ko» [2].

Prästernas uppbörd enligt den karelska rätten har ovan berörts. Vid en jämförelse med skatteberäkningarna i landets övriga delar fäster man sig främst vid naturaprestationernas mångskiftande art.

Österbotten kan till vissa delar hänföras till den svenska och finska rätten. Dess sydliga delar räknades till Satakunta uppbördsområde. Tionden utgick främst i smör och säd. Tiondestadgan för Österbotten är daterad 8 september 1345. I denna framhålles, att de bestämmelser om tionden, som Sveriges lag innehöll, ej kunde tillämpas här, särskilt beträffande åkern. Tionden utgick därför huvudsakligen i fisk, skinn och smör. Dock fick sädes- och korntionden ej försummas. Varje bolfast bonde skulle ge 2 vitskinn, 1 pund torra gäddor och ett lass gott hö vid kyndelsmässan. Bestämmelserna om matskottet till prästbolet öppnade ungefär samma möjligheter för valfrihet som tillämpades i Karelen: ½ pund smör *eller 5 bågaskinn*, för varje ko 1 mark smör *eller motsvarande värde.* »Bågamännen» skola ge sin kyrkoherde 2 bågaskinn, och »huar mænniskio» rätt tionde av ekorrar, fåglar och allehanda skogsdjur, av fisk, korn, själ och säd. Man tog även hänsyn till de vidsträckta församlingarna: de som bodde långt från kyrkan, kunde i stället för tionde i

[1] Br. 4 sept. 1334. *Åbo domk. svartbok* s. 47.

[2] J. J. Tengström, *Några blad ur Finlands hävder*, Suomi 1853, s. 197.

småfisk ge 4 bågaskinn. De avlägsna skogsbygdernas folk undgick ej häller tiondeplikten. Tiondestadgan innehåller nämligen ytterligare den bestämmelsen, att kyrkoherden skulle ha en skinka av björn, älg och ren och 1 örtug för renkalv.

Biskopstionden beräknades i huvudsak efter samma principer som prästernas uppbörd. Enligt den finska rätten erlades denna tionde i säd, medan de invånare, som räknades till Kyrörätten samt tavastländsk och karelsk rätt, betalade den i skinn. Endast från den svenska rättens område (härtill räknas då även helsinge- och nyländsk rätt) utgick biskopstionden i smör. Laxtionde förekom även. Från Kemi erhöll biskopen »stadgelax», »som han pålagt för att bönderna måtte få bruka sina nät om hälgdagarna». (S. A. N:o 4542).

I de delar av vårt land, där åkerbruket vid denna tidpunkt nått en viss stadga och regelbundenhet, utgick spannmålstionden efter årsväxten. Detta område inskränkte sig till Egentliga Finland, södra delen av Satakunta och största delen av Nyland. De flesta hithörande socknar kunde nämligen vid nya tidens början uppvisa tiondelängder med så pass klara detaljbestämmelser, att rätt gamla traditioner måste förutsättas. Man får antaga, att då kyrkan ordnade sin uppbörd i dessa landskap in emot de gränser, där en sporadisk odling tog vid, landslagens föreskrifter om tiondeuppbörden tillämpades, varvid vissa modifikationer med hänsyn till de lokala förhållandena ägde rum. Någon särskild tiondeförordning i likhet med dem som gällde för de övriga delarna av landet fanns sannolikt ej. Däremot funno såväl konungar som biskopar nödigt att med längre eller kortare mellanrum väcka befolkningens slumrande samveten. I ett brev av den 1 september 1347 förordnade konung Magnus, att spannmålstionden till prästerskapet i Åbo stift skulle erläggas »rakt från åkern, utan avkortning och svek». Tillägget »sicut Deus vobis plus vel minus dederit» kan ej innebära annat, än att verklig tionderäkning på åkern ägde rum [1]. De tidigare nämnda

[1] *Åbo domk. svartbok*, s. 76. Ett annat brev, daterat tre dagar senare, innehåller påbudet, att en bonde, som av prästen misstänkes för bedrägligt förfarande vid tiondens erläggande, skall anskaffa två vittnen och i deras närvaro styrka, att de sett honom erlägga laglig tionde. Ett dylikt tillvägagångssätt förutsättes i landslagens kyrkobalk, kap. VII om tionden.

förordningarna från finska och karelska »rättens» områden kunna ej falla under denna bestämmelse, då tionden i säd där beräknades enligt »bågatal» eller »röktal». — Den 17 februari 1373 höll biskop Johan i Åbo möte med allmogen i västra Nyland. Därvid framgick att förordningarna ej iakttogos, varav stor olikhet i uppbördssättet uppstod med därav förorsakad split och oenighet mellan kyrkoherdarna och deras åhörare; man beslöt att bestämmelserna angående sädestionden fortfarande skulle gälla. Några verkliga bevis för att enhetlighet i uppbördssättet under medeltiden iakttagits i stiftets församlingar, föreligger emellertid icke; däremot framgår av de äldsta tillgängliga tiondelängderna från 1540-talet att fördelningen skett olika, alldeles frånsett den principiella skillnad i uppbördsberäkningen, som sammanhängde med de tidigare omnämnda »rätterna». Orsaken låg väl närmast i den alltför primitiva jordkulturen, mot vilken varje system kom till korta.

Det nära samband, som under medeltiden rådde mellan skattesystemen i Finland och kyrkans och prästerskapets uppbörd, har av äldre forskare klarlagts [1]. Fattigdomen på urkunder från vår kyrkas äldsta tid göra det emellertid nödvändigt att i rätt stor utsträckning operera med sannolikhetskalkyler, isynnerhet beträffande de olika »rätternas» områden. Tänkbart är att gränserna förskötos under tidernas lopp, särskilt i fråga om tiondeberäkningarna, medan matskottet som en äldre form av prästuppbörd kom att bibehålla de beräkningsgrunder, som vid dess fastställande på olika orter i landet bäst motsvarat befolkningens näringsförhållanden och levnadsvillkor överhuvud. I flera fall var det den praktiska nödvändigheten, som blev avgörande, då förordningarna skrevos; i annat fall måste man vid tillämpningen taga hänsyn därtill. Under förutsättning av att formerna för skatteuppbörden — såväl den världsliga som den andliga — ännu under Gustaf Wasas tid i stort sett voro desamma som under medeltiden [2], ge uppbördslängderna från 1540 o. 1550-talen flera upplysningar av intresse. En omständighet, som ofta vållade bekymmer, var de svårigheter, med vilka tiondetrans-

[1] A. G. Fontell, *Om »svenska och finska rätten».* Akad. avh. 1883.
[2] A. G. Fontell, anf. arb. s. 20 o. 21.

porten var förknippad. Landsvägar funnos knappast ens till namnet under medeltiden. Det var först på 1600-talet man hade allmänna vägar längs landets sydkust. Vattenvägarna voro på grund av forsar endast delvis användbara. Under sådana förhållanden blev transporten av tiondesäden ytterst kostsam. Detta gällde isynnerhet biskopens, domkyrkans och kanikernas tionde, som skulle forslas till Åbo stad. Under sådana förhållanden låg det nära till hands att söka erhålla tionden i så värdefulla naturaprodukter som möjligt. Så skedde även. Från år 1540 anträffar man en uppgift om att i avlägsnare socknar säd utbyttes mot smör sålunda att kyrkoherden i församlingen fick behålla hela domkyrko- och kaniktionden och i stället avstod en i värde motsvarande kvantitet smör[1]. Man har skäl till antagandet, att detta tillvägagångssätt kom till användning isynnerhet i sådana fall, där fördelarna därav voro obestridliga. Tiondeuppbörden och forslingen gåvo bekymmer, som nådde ända fram till konungens tron. År 1364 fick befolkningen i Bjärnå uppmaning att erlägga kostnaderna för tiondeuppbörden. Enligt gammal plägsed (ab antiquo) hade dessa kostnader erlagts av tiondegivarna (expense necessarie collectoribus decimarum a decimas ipsas solventibus). Brevet lämnar för övrigt flere intressanta upplysningar. Så stadgades, att tionden antingen skulle föras direkt till prästen, i vilket fall ingen särskild avgift till uppbördsmännen blev nödig, eller också skulle den avhämtas från tiondeladan eller -härbärget, då en fastställd avgift erlades. År 1369 stadfäste ärkebiskop Birger stadgar om tionden för Åbo stift. Däri nämndes uttryckligen, att uppbördsmännen (collectores) skulle ersättas för uppbörden av såväl biskopens som kyrkans och prästernas tionde. Församlingsborna borde dessutom bestrida nödiga utgifter i samband med uppbördsfärden och anskaffa foder för fem hästar. Vid ett biskopsmöte i Söderköping 1441 fastställdes, att säden skulle föras till kyrkohärbärget, innan den fördelades mellan biskopen, kyrkan och prästen. För varje införd läst spannmål fingo uppbördsmännen räkna sig till godo ett visst kvantum. Då den för forslingskostnaderna avsedda sädesmängden ej finnes angiven i tiondelängderna, beror detta sannolikt på att man omedelbart

[1] S. A. N:r 9, f. 51 v.

vid uppbörden avskilde densamma. Från år 1556 föreligger en uppgift om kostnaden för forslingen av biskops- och kaniktionden från Halikko till Åbo. Den sammanlagda sädesmängden är 80 spann och forslingskostnaderna äro 1½ spann (= 30 kappar). Denna enstaka uppgift kan ej berättiga till några vittgående slutledningar, isynnerhet som det här gäller den del av landet, där transportmöjligheterna voro de bästa, men den bekräftar, att förordningarna om tiondeuppbörden praktiskt tillämpades.

Vägen från påven i Rom till Sääksmäki är ganska lång, och på 1300-talet var socknens breddgrad en oviktig omständighet. Då Benedikt XII i ett påvligt brev år 1340 befaller inbyggarna i ovannämnda församling att erlägga tionde av sina åkrar, vin- och trädgårdar, kvarnar, ängar samt annan egendoms avkastning, verkar det hela närmast som ett lustigt skämt. Dock — vi känna till den katolska kyrkans stränghet och likaså veta vi att interdiktets svåra ok stundom lades på tredskande församlingar. Tyglarna voro strama och orden ofta hårda och böterna, som betalades för försummad tionde, tunga. Genom en trumeld av förordningar, där främst gudomlig men även världslig rätt åberopades, genom att omväxlande använda lämpor och hård hand, kom kyrkans inflytande att småningom sträcka sig ut till obygdernas avlägsna gräns. Därmed voro ju ingalunda svårigheterna vid tiondeuppbörden hävda. Tionden var en tyngande skatt och med hänsyn till den tidens obetydliga arealer odlad jord var även den minsta avgift kännbar. Skördarna voro ytterst växlande och prästernas inkomst därför ojämn, oberoende av om tionden beräknades efter årsväxten eller enligt besådd jordenhet. I det senare fallet var det ofta svårt att i ersättning för förlorad tionde få andra naturaprodukter, än mindre penningar. Fattigdomen var för stor. Då man knappast har skäl att tro, att utvecklingen tog baksteg intill senare hälften av 1500-talet, må några fakta i detta sammanhang framhävas. Urkunderna vittna om ytterlig ojämnhet i de ekonomiska förhållanden som voro rådande i olika delar av landet. Medan man från vissa kusttrakter exporterade ladugårdsprodukter, levde man i ytterligt armod i andra delar av landet[1]. År 1556 befallde Gustaf Wasa sina slotts- och gårds-

[1] J. J. Tengström, *Suomi 1853*, s. 197.

fogdar se till, att bönderna vid hot om straff höllo kor, får och getter. Ett kungligt ord betydde mycket, men ödemarken vek ej undan och betesmarkerna kommo ej till i en handvändning. När gynnsamma förhållanden samverkade — de viktigaste voro duktiga fogdar och fred med ryssen — fördes utvecklingen rätt snabbt framåt, men krigen bröto ned mången god ansats. Kyrkoherden i Kuopio avslutar år 1572 sin tiondelängd med orden: »en doch mesthe pthn (parthen) åhr och blijffr hoss bonden för theres armod och fatigdom skuldh, som the haffe för kleene årss wextr». Samtidigt intygar han att han får halvparten av tionden »till mitt, kirkienes och fremande wegfarandhe krijgsfålks ophälle»[1]. Denna halvpartsberäkning skall längre fram närmare beröras. Från år 1588 finnas uppgifter från olika delar av Savolax, att endast en mindre del av bönderna kunde ge tionde, medan de övriga på grund av fientliga infall, fattigdom och missväxt voro oförmögna till varje skattebetalning. Från samma landsända finnas meddelanden om hur krig och oår, när de föllo över landskapet samtidigt eller efter varandra, kunde prässa ned den svaga och nödvuxna jordkulturen. År 1616 var hela antalet skattmarker i Lill-Savolax 5985 $^7/_{12}$. Då tionden fr. o. m. 1606 utgick med 9 kapp ar för varje skattmark, blir den *beräknade* sädestionden 1795 tr 20 $^1/_4$ kappar. Emellertid befunnos 3681 $^7/_{12}$ skattmarker — mer än 60 % — vara öde, varav följde att den *hopbragta* tionden blev 657 tr 9 kappar. Exempel av denna art kunde mångfaldigas, men de anförda äro tillfylles för att visa, huru osäkra myndigheternas inkomstkalkyler ställde sig och att prästernas inkomster med all säkerhet voro ytterst ojämna. Till verklig oförmåga att erlägga tionde på grund av fattigdomen kom dessutom ofta ovillighet från allmogens sida, ifall prästen av en eller annan orsak var mindre omtyckt. Då kunde det hända att hans uppbördsresor gestaltade sig till en serie sammanstötningar med allmogen och den reella vinsten blev obetydlig. Förordningen, att prästens tertial skulle jämte kronans del föras till tiondebodan, frångicks ej sällan[2].

---

[1] S. A. N:r 6463, s. 66.

[2] A. Simolin, *Viborgs stifts historia*, sid. 41.

Det var en rätt invecklad skattemekanism kung Gustafs räntekammare hade att taga hand om när den kyrkliga uppbörden mot 1550-talets slut överflyttades från församlingarnas kyrkoherdar till fogdarna. Inom en tidrymd av trettio år hade innebörden av Vesterås recess växt in i den generations medvetande, som upplevde den. Lika hårdhänt som konungen gick till väga, då det gällde biskoparnas rundliga inkomster, lika försiktigt omsatte han sitt nya ekonomiska system i verkligheten, när det gällde det lägre prästerskapet och korsade dess intressen. Kyrkan i Finland hade aldrig nått den skinande välmåga, som den i vissa delar av moderlandet kunde uppvisa. Av hela rikets 13,738 kyrkliga hemman år 1559 kommo på Finlands del ej flere än 634, eller endast 4,7 % [1]). Reduktionens betydelse blev relativt ännu mindre genom att inemot 400 av dessa hemman lågo inom Åbo slotts län, landets bäst odlade bygd [2]. I vissa fall kunde sockenprästerna förlora något lönegods, som genom donation blivit fästat vid ett gäll, men i övrigt blevo deras ekonomiska förmåner orubbade [3]. Faran lurade på annat håll. Som dräpande hugg hade Gustaf Wasas ord om kyrkans orättvist fångna gods och rikedomar fallit, de slogo undan basen för kyrkans världsliga inflytande, men överflyttningen av dess eganderätt till *staten* bragte förvirring åstad. Det var många som sökte fiska åt sig fördelar i det grumliga vatten slagorden och det nya åskådningssättet hade rört upp. Med representanter av adeln som intresserade ledare i spetsen försökte allmogen undandraga sig den tionde de voro pliktiga att giva sina präster. Det är möjligt att flere samverkande omständigheter bidrogo härtill. Dels kunde en verklig missuppfattning av reduktionens innebörd föreligga; vi ha knappast rätt att i varje enskilt fall förutsätta att allmogen handlade mala fide. Dåliga profeter ha alltid funnits, och säkert så även nu. Dels kunde religiösa betänkligheter ha spelat in. En historisk författare från äldre tid framhåller att allmogens tröghet vid tionde-

---

[1] H. Forsell, *Sveriges inre historia från Gustaf den förste.* Del I s. 230, anm. 2.

[2] S. A. N:o 91.

[3] A. Cornelius, *Svenska kyrkans historia efter reformationen,* sid. 33.

uppbörderna förorsakades av misstroende och avoghet mot »Lärosättet eller den av dem så kallade Nya Tron»[1]. Den sluge biskop Brask hade förutsett den förvirring, som reduktionen skulle föra med sig, och de anlopp, som skulle göras mot kyrkan. Men om han, såsom historien förmäler, känt skadeglädje över Gustaf Wasas svårigheter, så försvann den snart inför konungens handlingskraft och härskarvilja. Den nya tiden och de nya tänkesätten skapade stormcentra, därifrån sällan goda budskap kommo. I vårt land var det närmast kanikerna och domkapitlet och allt vad därtill hörde, som var ett sådant centrum. Den 27 maj 1538 såg sig konungen tvungen befalla biskopen och domkapitlet att ej tillåta någon taga gods, utjordar m. m. från domkyrkan, prebenden eller klostren, förrän saken blivit av konungen avdömd. Detta ger en antydan om vad som var i görningen. Samma år besökte biskop Mårten och kapitlet i Åbo konungen i Stockholm och klagade över, hur menige man och isynnerhet frälset »skröpligen göra sin tionde, matskatt och annan rättighet». Detta stred dock emot Guds bud, Sveriges lag och goda, gamla sedvänjor. Vid undersökningen framgick att frälset skyllde på den nya läran, som enligt deras mening givit dem frihet från allt beroende av kyrkan. Därav fick allmogen ett dåligt exempel. Kyrkans män hade svårt att lida sådan ohörsamhet. Konungen försökte ställa allt till rätta, utfärdade ett strängt påbud till alla att utan svek erlägga tillbörlig tionde, och hotade den försumlige med straff enligt Sveriges lag såsom för annat döljande av gods[2].

Förvirringen i tiondeuppbörden gällde emellertid icke blott sädestionden till kyrka och prästerskap. Även kvicktionden och avgiften för särskilda prästerliga förrättningar drogos med i den starka opinionsströmmen mot kyrkan. De första vindkasten

---

[1] Sven Wilskman, *Svea Rikes Ecclesiastique Werk.* I s. 502. — Förf. framhåller i samband härmed de många tiondeförordningar och mandater, som under 15- och 1600-talen sågo dagen. Möjligt är att orsaken till deras tillkomst delvis låg på detta håll, men granskar man närmare alla besvärsskrivelser och söker irritationsmomenten, skall man i de flesta fall finna dem stå i något sammanhang med uppbörden.

[2] Thyselius, *Handl. rör. Sveriges inre förhållanden under Gusaf I.* Del. I. s. 98.

yppade sig redan 1527—året för Västerås recess och ordinantia. Konungen utfärdade detta år ett brev till alla domkyrkor, vari han förklarade, att endast huvudtionden såsom stridande mot landslagens kyrkobalk avskaffats och att hans vilja var att sockenprästerna skulle »vidmakthållas med redligt uppehälle»[1].

Det första greppet i Åbo domkapitels tionde gjorde konung Gustaf, då enligt brev av 7 november 1527 den överenskommelsen träffats, att kapitlet skulle till honom avstå 4 läster smör[2] och 200 mark örtug. Den gästningsskyldighet, som var dem ålagd, borde ej vara oskälig, utan skulle fördelas på klerker och borgare. Ifall konungen behöll räntan av något prebendehemman, som blivit vakant, så skulle från den överenskomna summan avdragas så mycket som hemmanet givit i ränta. Den plan, som konungen hade för att reducera kanikinstitutionen till vad han ansåg vara lämpligt och motsvarande behovet, framgår av följande tillägg i brevet: Då något gäll blir ledigt på landsbygden, så skall det bjudas kaniker och prebendater, »som vele them begiäre, til thess the bliffua icke flere besithiandes wijd kirkien den wij them föresegiandes warde skule»[3]. Tre år senare blevo prästerna i Åbo stift befriade från borgläger; i stället infördes den s. k. taxan, som utgick med 600 mark penningar om året.

En undervisning av år 1540 om den tionde, som inkom till Åbo domkyrka, lämnar en del upplysningar om kanikernas tionde; och då den samtidigt anger många av de metoder, enligt vilka tionden *uppbars* i Finland, förtjänar den att här i sina huvuddrag återges. Från varje landskyrka inflöt tionde i säd och penningar. Denna tionde delades mellan domkyrkan och kanikerna så att av varje 10 pund säd domkyrkan erhöll 6 och kanikerna 4 pund; enligt samma princip fördelades de influtna pänningarna. Denna domkyrko- och kaniktionde »kommer allt av Åbo län, Raseborgs län och öster Nyland in till Werlax (Wederlax), av Norrbotten, av Åland och en del socknar i Kumogårds län». Detta motsvarar i stora drag det område av vårt land, där regelbunden sädesodling — vid sidan av svedjebruk — idkades.

---

[1] Thysellus, anf. arb. I, s. 116.
[2] 1 läst= c. 140 lisp.
[3] Thyselius, anf. arb. I, s. 132.

De ogynnsamma transportförhållandena, vilka redan tidigare berörts, gjorde, att tiondeleverans in natura skedde endast från ett begränsat område, vilket i öster sträckte sig till Lojo socken[1] och för övrigt omfattade Egentliga Finland, av Satakunta *nedre* härad alla socknar utom Lappo, Ulfsby och Euraåminne[2], och av Satakunta *övre* härad endast Sastmola och Kalliala. De socknar, som lågo utom denna gräns, erlade ifrågavarande skatt i penningar som erhållits, sedan säden försålts[3]. Från den svenska rättens område fick biskopen ingen sädtionde, utan från hela Nyland smör (näbbeskattssmör), »ty bytis ther kringom alt Nyland, Åland och Norbotn säd tionde i tw delar». Därmed åsyftas rågen och kornet, som delades på hälft mellan kyrkoherden och sockenkyrkan. Den senare hälften gick till tredelning mellan kanikerna, domkyrkan och sockenkyrkan; som allmän fördelningsgrund gällde, att kanikerna skulle få 1 spann av 4, medan återstoden skulle delas på halvpart mellan domkyrkan och sockenkyrkan. Avvikelserna från denna regel voro dock ytterst vanliga. Tiondelängderna för år 1547 i Åbo slottslän upptaga bl. a. följande avvikelser: kanikernas tionde från Pemar 44 % i st. f. 25 % och från Lundo 39 % av sockenkyrkans lott vid den första fördelningen.

Inom finska rättens område följdes i allmänhet den princip, att rågen delades lika mellan biskopen, kyrkoherden och socken-

---

[1] S. A. 9 s. 2.

[2] Tionden från Raumo behöll kyrkoherden för sitt arbete i »skolstuffn».

[3] Spannmålsprisen voro vid denna tid ytterst växlande, icke endast från det ena året till det andra, utan även på olika trakter under samma år. Detta berodde naturligtvis främst på orternas ringa beröring med varandra. Överflöd på en ort kunde knappast förhindra brist på en annan.

År 1556 beräknades den inlevererade tionderågen efter 14 öre för spannen (1 spann = 20 kappar). Kornet hade ungefär samma pris, medan havren var dubbelt billigare. År 1542 sålde man på Åland råg- och kornspannen för 5 öre, i Vederlax 6 öre, i Pyttis och Borgå län 4 öre, i Raseborgs län likaså. I Wiborg kostade rågspannen däremot 10 öre, kornspannen 9 öre.

Varje prisuppgift från denna tid har endast relativ betydelse; den säkraste hållpunkten ge uppgifterna om arbetslönerna. År 1565 betalades ett dagsverke i fri kost i medeltal med 1 öre, 8 dagsverken erlades sål. med 1 mark. Den dåtida markens silverhalt motsvarade ungefär Fmk 1: 39 i silver i våra dagar. (Jfr A. Ramsay, *Esbo sockens historia* s. 159).

kyrkan. Biskopen hade här trätt till som tredje part. Förklaringen härtill finna vi i ovannämnda tiondeundervisning: »ther som näbskattn intett görs i Biscops renten». Sockenkyrkans del byttes enligt samma grunder som den svenska rätten tillämpade. Den s. k. lilla tionden [1] (vete, havre, ärter och bönor) fördelades mellan biskopen och kyrkoherden utom i de socknar, där kyrkoherden behöll den ensam [2]. Från Lojo, Vichtis, Pojo och Tenala socknar mottogo kanikerna tionde i korn, »och intit mer korn komb i tiende till domkirkiene eller kanikerne än thet lille i Registret finns».

Från Tavastland och Karelen gavs kyrkotionden i penningar efter »bågatal» av de personer som voro 15 år fyllda. Denna tionde hade ursprungligen utgått med »et gråskin aff huaro bogho sedhan någhon tidh thr eptr wart th went i penn epter the kunde icke få skin».

Det sammanhang som rådde mellan svenska och finska »rättens» uppbördsområden och beräkningsgrunderna vid fördelningen av tionden, har tidigare berörts. Här må blott ytterligare påpekas att när tionden som en regelbundet återkommande skatt börjat utgå från senare bebyggda delar av vårt land, matskottet därvid mer eller mindre tjänat som förebild. Förhållandena i gränssocknarna mellan de olika rätternas områden äro i detta avseende rätt belysande [3]. I Somero erlades sädestionden år 1543 endast av de bönder, som gåvo tiondesmör. Socknen bildade nordgräns för den svenska rättens område. En synnerligen brokig skattebild ger Itis (Ytimä) socken, som med avseende på tiondeuppbörden var tredelad. I den del av socknen, där tavaströtten (finska) tillämpades, beräknades tionden efter kroktal, medan 70 bönder följde karelsk rätt och levererade sin tionde efter bågatal. Största delen, 212 bönder, erlade matskott efter nyländsk rätt och tionde efter årsväxten [4]. Socknens läge på

[1] I vissa fall räknas all vårsäd till lilla tionden, således även kornet.

[2] Någon bestämd synes härvid icke varit genomförd, men flera omständigheter tyda på, att avlägsnare socknar med mindre utvecklat jordbruk hörde till denna kategori.

[3] A. G. Fontell, *Om »svenska och finska rätten»* s. 54 ff. Förf. ger en detaljerad och åskådlig översikt av de olika rätternas förekomst.

[4] S. A. N:o 6, s. 228.

gränsen mellan de olika landskapen förklarar delvis detta tredubbla skattesystem, men därjämte måste man tänka sig, att matskottet såsom den äldre skattetypen blivit bestämmande, när tionden fastställts. En utbildad tradition bröt man ej så lätt, och sockengränsens betydelse i administrativt hänseende kunde ej vara avgörande.

Kanikerna anförde ofta klagomål över att skatten från domkyrkans och deras prebenden ej erlades efter bestämmelserna. Enligt äldre överenskommelser erhöllo kanikerna sitt samfällda smör från Mustasaari, Närpes, Esbo och Korpo[1]. Det förtärdes vid de gemensamma måltiderna, då även korpräster och »gamla, vanmäktige män och brödlöse, som funnos i Åbo», sutto till bords. — Smörtionden från vissa socknar var anslagen för särskilda ändamål. Av smöret från Kyrkslätt erhöllo studenterna understöd »när icke kapitlet hade någon synnerlig utfärd i Riksens ärende, nämligen till Ryssland eller ock med biskopen till Stockholm eller något annat samkväm i riket på kyrkans vägnar».

Medan Gustaf Wasa endast småningom överflyttade domkyrkans och kanikernas inkomster på kronan, var han snabb i vändningen, då det gällde reduktionen av biskopsbordets överflöd. Räntan för år 1528 tog konungen, men sedan skulle biskop Mårten i Åbo — på grund av hans nåd och goda vilja — få uppbära den, av vilket slag den än var. Storleken av konungens enpart skulle senare fastställas. För ovannämnda år fick biskopen nöja sig med 4 läster spannmål[2]. — Redan ett halvt år senare var kungen på det klara med sin fordran: 1,000 mark pänningar, 10 läster smör, 20 skeppund gäddor, 3 läster lax, 10 läster råg, 10 läster korn och 6 läster havre[3]. Då biskopen önskade sänkning i denna ränta, emedan han ej trodde sig gå i land med leveransen, isynnerhet under »denna hårda tid», tröstade kungen honom med att han hoppades tiderna skulle bli bättre och räntan icke visa sig »odrägelig»[4]. Brevdateringarna visa att

---

[1] S. A. N:o 9 s. 54.
[2] Br. $^{17}/_{1}$ 1528, Thysellus, anf. arb. s. 140.
[3] Br. $^{3}/_{6}$ 1528.
[4] Br. $^{2}/_{7}$ 1528.

korrespondensen var snabb. Ett år senare sänktes emellertid räntan avsevärt, säden till inemot hälften, vartill kom, att den fick försäljas i Finland. — Åbo-biskopen var vorden en man, som levde av konungens »nåd och goda vilja»[1].

Såsom redan framhållits, beräknades tionden inom den svenska rättens område enligt årsväxten. Kyrkoherden skulle övervaka att bönderna ej dolde något av sin äring. Flere tiondelängder från 1500-talets mitt angiva emellertid att icke årsväxten, utan mantalet lagts till grund för tiondeberäkningen. Tillgängliga urkunder giva icke vid handen, när och av vilka orsaker dessa avvikelser uppkommit. Däremot förefaller det sannolikt att de gåvo upphovet till den år 1602 genomförda beräkningen av tionden enligt utsädet[2].

I Savolax uppgjordes tiondelängderna till år 1606 genom prövning »efter som de 12 i nämnden utskriva och efter vad varje bonde har råd att utgöra». Ovannämnda år genomfördes ny beräkning enligt »skattmarker», varvid bestämdes att varje »behållen skattmark» i tionde skulle ge 9 kappar säd[3].

I de fall där tiondelängderna angiva skörden i socknarna, kan man med ledning av dem få en viss föreställning om jordbrukets tillstånd och de olika sädesslagens förekomst vid 1500-talets mitt. Vi införa här nedan en jämförelse i skördemängden för tre nyländska socknar åren 1548 och 1915[4].

---

[1] Martin Skyttes efterträdare fick endast ett visst anslag av konungen. År 1556 skriver Mikael Agrikola i ett erkännande över mottagen tionden: »Bekänner jag Michel Agricola ordinarius aboensis mig hava anammat och uppburit mig till underhåll, efter konungslig, vår allernådigste herres gunstig efterlåtelse o. s. v.»

[2] I Björneborgs riksdags beslut 9 febr. 1602 fastställdes om tionden att den skulle utgå med 9 kappar för varje utsådd tunna. Senare sänktes kapptalet till 8.

[3] S. A. N:o 6715 s. 14. 10 skattmarker utgjorde en *hel* skatt. Jfr sid. 114.

[4] Socknarna i Borgå län (utom Pernå) ha valts, emedan de synas representativa för jordbruksförhållandena i södra Finland, där dessa voro goda. Vad sädesslagens relativa förekomst på andra orter beträffar, synes rätt stor överensstämmelse varit rådande, varigenom de anförda procenttalen få ökad innebörd.

Sädesslag	Vete		Råg		Korn		Havre	
År	1548	1915	1548	1915	1548	1915	1548	1915
	Skördemängden av varje sädesslag i hl.							
Borgå	66	548	1,865	23,963	948	925	519	60,755
Sibbo	33	255	561	11,894	462	1,424	223	44,460
Helsinge	124	418	1,361	17,736	1,238	929	545	76,343
	Skördemängden av varje sädesslag i % av den totala skörden							
Borgå	1,90	0,61	54,80	27,80	28,00	1,07	15,30	70,52
Sibbo	2,60	0,40	42,60	20,50	36,10	2,50	17,50	76,61
Helsinge	3,80	0,40	41,90	18,60	38,90	0,97	16,30	80,06

Rätt märklig är den relativt stora havreskörden i de tre socknarna år 1548, i medeltal 16,4 %; enligt uppgifter om motsvarande förhållanden i Sverige under samma tidsperiod har man ej antecknat högre procenttal för havren än 10[1].

De raska framsteg jordbruket i Finland gjorde under Gustaf Wasa och den närmast därpå följande tiden, hämmades genom krigen och flere missväxter omkring år 1600. Dessa ogynnsamma förhållanden hava i fråga om de mest utsatta landskapen i öster redan antytts i annat sammanhang. Men icke ens Åbo-bygden kunde uppvisa några märkligare framsteg. För år 1618 anteckna vi följande resultat av tiondeuppbörden (i råg och korn):

Wirmo	s:n	213	tunnor
Pargas	»	179	»
Kimito	»	159	»
Uskela	»	157	»
Reso	»	133	»
Bjärnå	»	129	»
Wemo	»	127	»
St. Marie	»	116	»

De mindre socknarna lämnade endast några tiotal tunnor i tionde. Av dem skulle prästen få sin andel, kyrkans underhåll

[1] Även från andra delar av landet uppvisa tiondelängderna en jämförelsevis stor uppbörd i havre; då detta isynnerhet gäller socknar hörande till finska rättens område, ligger den förmodan nära till hands att havren i någon form av svedjebruk förekom som odlingsväxt.

krävde en del, gudstjänsten fick ej bli bortglömd, kyrkovärdar och hantverkare (smeder o. a.) i kyrkans tjänst skulle ha sin nödtorft. Till de fattigaste socknarna anslogs en del av överskottet från de förmögnare, och sedan prästernas vederlag[1], skolornas underhåll och mindre förläningar till enskilda personer avdragits, blev kronans behållning obetydlig. År 1618 var denna behållning i Åbo län endast c. 13 %. Under 1500-talet var den i regeln ännu mindre. En omständighet, som dock bör tagas i betraktande är att anspråken på understöd av kronan voro störst i Åbo län, där de flesta allmänna inrättningar funnos. År 1575 behöll kronan endast 2,3 % av sin tionde i Åbo län[2], medan motsvarande siffra för hela landet var 13,4 %[3].

Ovanstående uppgifter giva vid handen att kronotionden intill 1600-talets början som en inkomstkälla för staten var av underordnad betydelse. De låga skördarna förslogo ej långt och tertialen hade mera teoretisk än praktisk innebörd, då kyrkoherdarna ytterst ofta fingo hälften av råg- och korntionden. Det var först de ökade skördarna mot 1600-talets mitt, som fyllde sädeslårarna i kronans tiondebodar. Uppbördssättet blev emellertid i sina huvuddrag gällande, och gav alltid anledning till klagomål, än från prästernas, än från allmogens sida. Kontrollräkningen och tröskningen vållade ofta svårigheter, framför allt tidsförlust under bråd skördetid, och tiondefogdarna voro allt annat än välkomna gäster hos bönderna. Tiondeförordningarnas mängd under 15- och 1600-talet vittnade om att uppbördssättet var föråldrat. Till ett drägligt status quo nådde man först med tiondesättningarna, för de flesta orter i Finland genomförda omkr. 1730.

[1] Prästernas vederlag var av två olika slag. Dels utgjorde det ersättning för bortmista, till kronan indragna gods, dels var det ett understöd på grund av gästningsskyldighet. Det senare indrogs på de flesta orter i samband med Karl X:s och Karl XI:s reduktion.

[2] S. A. N:o 340[a], s. 111.

[3] Uppgifterna gälla råg och korn; kronans andel av havren var obetydlig, då kyrkoherdarna i allmänhet fingo uppbära hela lilla tionden. Emellertid förtjänar anmärkas att den uppburna havren ej synes i samma mån som de andra sädesslagen ha anlitats. Ovannämnda år behöll kronan 34,3 % av den influtna havretionden. Kronans behållning av tiondevetet var ytterst obetydlig. Samma år av hela Finland ej mera än 24 tunnor.

Meddelanden och Aktstycken.

Något om »Erikskrönikans» kronologiska uppställningssystem.

Av

HANS TOLL.

Från »Erikskrönikan»[1] känna vi den bekanta händelsen,[2] då Birger Jarl talade med sin hustru Ingeborg om ett projekterat gifte mellan *å ena sidan* deras son Valdemar, »som konung är», *å andra sidan* en av de »fem» döttrarne till danske konung Erik (Plogpenning), varefter Birger på tillrådan av sina män skickade för dessa barn bud med giftermålsförslag till sistnämnde konung, vilken, efter att hava fått höra att Valdemar var »på sitt tionde år», till dennes glädje samtyckte till förbindelsen. Vi få vidare där veta, att konung Erik först tänkt sig såsom hemgift åt dottern ett större kontant belopp, men senare beslutit sig för det mindre betungande att överlämna som hemgift städerna Trelleborg och Malmö, varmed Valdemar lät sig nöja. Bröllopet egde rum föregånget av stora festligheter, efter vilka dottern i fråga, som vi nu få veta hette »Soffia», sedan blev »drottning göta och swia.»

Allt sedan Munchs dagar[3] ända fram i vår tid har man ansett denna berättelse rymma mycken liten historisk kärna, och prof. Cederschiöld har såsom grund för denna uppfattning framhållit [4], att »Birgers maka vid rådslåendet skulle hava varit död i flera år, samt att det är orimligt, att konung Erik, mördad år 1250, långt senare skulle hava bortgivit sin dotter.»

Denna uppfattning grundar sig på det sakförhållandet, att detta

---

[1] Om denna, se Klemming, *Svenska Medeltidens Rimkrönikor,* Första Delen, sid. V—XXIII, 1—150, »*Handskriftsbeskrivning*», sid. 243—282 samt »*Anmärkningar*», sid. 283—288. Pipping, *Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D. 2. Uppsala 1921.*

[2] vrs. 362—455.

[3] *Det norske Folks Historie, IV. I.* sid. 219—220.

[4] »*Om Erikskrönikan.*»

rådgörande makarne emellan omnämnes i »Erikskrönikan» omedelbart efter berättelsen om junker Karls död, vilken, oaktat till året okänd, dock, på här längre ner angivna grunder, antagligen torde hava egt rum många år efter *denna* Birgers hustrus dödsår som vi veta var år 1254 (*S. R. S. I*, sid. 40) samt även lång tid efter danske Eriks död.

Emellertid har det hittills undgått alla forskare, att »Erikskrönikan» från och med dess äldsta skildrade händelser till och med åtminstone slutet av Juttas Sverigebesök (uti vrs 629) indelar sin historieskrivning uti vissa med varandra löst hoplappade *episoder*, som var för sig hava sin egen, ända fram till sitt slut fortlöpande kronologi, varvid ofta en *efterföljande* episod börjar sin tideräkning med ett visst år, som ligger långt inne i en *föregåendes* tidrymd och stundom slutar inuti perioden för en efterföljande sådan. Det var särskilt lätt att underlåta att uppmärksamma dessa sakförhållanden, då Erikskrönikan icke här lämnar några direkta årsuppgifter.[1] Man trodde sålunda, att denna följde en enda fortlöpande kronologi, och med en sådan förvänd uppfattning följde självfallet upptäckten av vissa »fel», som i verkligheten icke förefinnas. Dessa framhöllos icke blott vid den ovannämnda för vår historia mindre betydelsefulla episod, som rörde Valdemars giftermål, utan även vid mera viktiga sådana. En bland dessa senare är, som vi skola se, Birger Jarls korståg samt den dramatiska episod mellan denne och Joar Blå, som ofta varit nära nog den, som man i sin barndom först av alla tillegnade sig. Och slutresultatet kunde ej bliva en annan uppfattning av Erikskrönikans ifrågavarande tidigare partier än den, som Klemming angivit med dessa ord: »Krönikans början, allt intill Magnus Ladulås tid har på långt när icke samma tillförlitlighet, som den följande framställningen.»[2]

Det måste ligga mycken vikt uppå, att denna felaktiga uppfattning slopas, samt att vi få åter en riktig föreställning om Erikskrönikans historiska värde. Detta kan icke ske på lämpligare sätt än genom att kritiskt i korthet skärskåda denna, lägga fram de olika episoderna däri samt fastslå riktigheten av vår uppfattning om dessas förenämnda av varandra oberoende kronologier. Vi skola tillåta oss att angiva varje episod med nummer samt med en beteckning, som kan vara lämplig.[3]

Episod I. (vrs. 29—66) *Folkungarotens första*[4] *uppror.* Den börjar

---

[1] Detta är mycket sällsynt även för krönikans senare delar.

[2] I förestående not 1 sid. 124 anfört arbete (K l e m m i n g) sid. 287—88.

[3] I regel sammanfalla dessa episoder med huvudstyckena i Cod. Holm. C. 2. Där någon olikhet förefinnes, bekräftar denna ytterligare riktigheten av vår uppfattning om krönikans kronologi.

[4] Så kalla vi upproret endast därför att det är det första *i Erikskrönikan.* Se härom T o l l, *Folkungaroten* (Fornvännen 1924, sid 119—123).

kring tiden för Erik Läspes myndighetsförklaring och slutar med Holmgers halshuggning år 1248.[1]

Episod II (vrs. 67—88) *Ingeborgs gifte.* Efter karakteristik av Erik talar denna episod fr. o. m. vrs 75 om hans syster, som ej var »kommen till sina år», samt om hennes gifte med Birger. När detta ingicks, är osäkert, men dock skär episoden in i den föregåendes tidrymd.[2] Den når fram till Ingeborgs död år 1254.

Episod III. (vrs. 89—156). *Korståg(et?) mot Tavastland.* Då däri sägs, att Erik satte sin svåger som härens förman för att få »vitha hans heder», hava vi däri ett ytterligare skäl för att dela Munchs åsikt, att detta korståg anträddes mycket tidigare än år 1250. Episoden griper i varje fall in i den föregåendes tidrymd, antagligen därför även uti den här först omnämndas.

Episod IV. (vrs. 157—201). *Valdemars kungaval.* Efter omnämnande av Eriks död, vilken vi veta timade den 2 februari 1250, säger rimkrönikan, att bud härom avgick: »thädhan och tith som tha herren var.» Det meddelas därför här *ingalunda*, att jarlen *då* var i Tawastland på korståget, utan dylikt hava Munch och föregångare fritt uppkonstruerat på den grund, att denna episod står i krönikan insatt omedelbart efter den föregående episod III, som vi nyss sett handla om detta korståg, samt omedelbart före notisen om Eriks död. »Terminus a quo» uti episod IV är alltså uteslutande denna död på nyss angiven tid. Och vi veta även av andra källor, att Valdemars kungaval egde rum åtta dagar därefter: den 10 februari 1250. Om händelserna dessförinnan

---

[1] *S. R. S. I.* sid. 46. Se även Toll, *Ett återfunnet klosterminne* (Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, Bd. 8, H. XXXVI, sid 284—88).

[2] Vi hava två, till synes stridiga uppgifter: *Den ena* ha man hittills ej uppmärksammat; den finnes uti *Håkon Håkonsöns* saga, vilken säger att år 1241 (Valdemar Sejrs och Gregorius IX:s dödsår) sände på sommaren Erik (Läspe) till norske konungen Birger, sin svåger, vilken, enligt läsningen i fyra olika handskrifter, *då* gifte sig med (»tha atti») Ingeborg. Emellertid har Cod. Holm. perg. fol. 8. följande läsning: »herra Birgi, mag tha sin, er atti Ingebjorg» och ger sålunda möjlighet tänka sig giftet tidigare ingånget, något som ju måste vara fallet, därest Erikskrönikans uppgift, att Valdemar före Erik Plogpennings död var på sitt tionde år riktig. — — Detta är första gången efter Olustraslaget som Erik i sagan framträder i Sverige. *Den andra* uppgiften finna vi i en *odaterad* urkund (*D. S. I*, N:o 300) däri Erik betygar, att en överenskommelse träffats år 1238, vid vilken han säger sig ej hava varit personligen närvarande, vid vilken urkund hänger det i denna ej omnämnda Birgers *första* sigill (Hildebrand, *Svenska Sigiller under Medeltiden. III.* n:o 11 — alltså ej det senare *jarla*sigillet samt i en *odaterad* urkund (*D. S.* n:o 294), uti vilken handling Erik talar om samma överenskommelse, vilken åstadkoms av »dom. B., dilectus gener noster», vid vilken handling hänger fragment av Birgers samma *första* sigill.

känna vi följande av den tillförlitliga Håkon Håkonsöns saga[1]: Hösten före valet — — alltså år 1249 skildes jarlen från den norske konungen i Torskabacke tvärs över »ån» vid Lödöse samt drog därefter in i Svithjod. Birger var säkert där, då budet om dödsfallet nådde honom. Och från ort inom dessa landamären kunde han säkerligen, så som sagan säger hinna fram till konungavalet. Och då Erikskrönikans berättelse om ordväxlingen mellan Jarlen och Joar Blå är primär samt endast i händelse missförstånd av sagans och krönikans i huvudsak samstämmande och varandra kompletterande berättelser kan dragas i tvivelsmål, hava vi allt skäl att sätta tro till att sagda ordväxling verkligen egt rum, samt inregistrera den som en sann historisk händelse. Den gör ju dessutom med sin »oratio recta» ett levande intryck av verklighet. — — Rörande denne Joar Blå har professor Schück[2] ansett, att han varit identisk med en viss Joar Johanson, som nämnes bland Erik Läspes rådgivare samt »av allt att döma» sonson till Erik den heliges broder med detta namn. I själva verket torde vi kunna angiva, vem denne Joar Blå i stället verkligen varit. Vi hålla här före, att han varit identisk med den Ivarr Thorsteinson, som uti förenämnda saga omnämnes hava sänts tidigare[3] från Svithjod för att underhandla med norska konungen om dennes påstådda brännande i Vermland, och om vilkens samtal och resor i denna angelägenhet synnerligen detaljerade upplysningar där lämnas. Det är här av ingen betydelse, att de två dopnamnen Ioarr och Ivarr icke äro identiska och antagligen ej heller hava något etymologiskt sammanhang, utan huvudsaken blir den, att de uti medeltida skrift äro varandra så lika, att, som

---

[1] *Håkan Håkonsöns saga* (Cos. Fris. pag 540) säger här följande: »Um varit komr austan or Sviariki menn þeirr er sagdo andlaat Eiriks konungs. Var þa grein mikil med folki vm konungstekiona, þotti flestum vera naestr konungdominum sun Birgis jarls systursun Eiriks konungs þvi at systir hans atti arf allan eftir hann. Filippus» (här följa övriga pretendenters namn.) »Enn þegar Birgir jarl kom till, fylgde þvi allir (Flateyjarbök säger: »flestir») at son hans vaeri konungr.var þa Valldemarr till konung tekinn son Birgis jarls». Vad sagan här säger om händelserna före jarlens återkomst sammanfaller i allmänna drag med Erikskrönikans mera detaljerade beskrivning, som meddelar, att *Joar Blå*, vilkens handlingar allmogen ej var emot, »valde Valdemar.» Vi tro, att Erikskrönikan härmed avsett just dessa förberedande beslut, samt att jarlen, så som M u n c h ifrågasätter, fått Joarrs svar vid valtillfället. Då har Joarr meddelat jarlen folkets vilja, och just Joarrs bevingade svar om sig själv synes oss obetingat visa, *att valet då ej skett*, ty ett sådant kunde ej gärna genast göras om. I varje fall äro eventuella divergenser källorna emellan för obetydliga för att händelsen skulle kunna dragas i tvivelsmål.

[2] *Svenska Folkets Historia*, sid. 208 (stamträd), 295—96.

[3] Vintern 1247—48 (M u n c h, anf. arb. IV. 1. sid. 82—83).

syns, ett något öppet: »o» kunnat läsas som ett: »v», vartill kommer, att varken Erikskrönikan ej heller sagan längre förefinnas i original, och man ej vet vad det i dessa stått. Vi hava desto större skäl att säga detta, som vi känna, att utav avskrifter av den förstnämnda kallar. »fru Märethas bok» på två ställen (vrs. 169 och 195) denne för »Joan», en viss handskrift i Uppsala (»E») honom för »jowar», under det att även andra skrivformer i andra avskrifter finnas, *däribland även, »ywar», »jwar» och »iffuar.»* [1] Då emellertid »ivarr» är ett namn, som är allmänt i Norge under hela medeltiden, och då vidare »joarr» icke är funnet där eller på Island i äldre tider [2] under det att det i Sverige är mycket vanligt, anse vi, att namnet här verkligen varit »Joarr». [3] I likhet med »*K. H. K*» (uti Nordisk Familjebok) anse vi, att denne varit identisk med den »dominus Joarus», som uti ett odaterat gåvobrev (1250—58) av konung Valdemar omnämnes bland vittnena. [4] Sannolika skäl [5] tala för att denne Joar Blå verkligen tillhört den stora släktkombination, som förr eller senare förde lejonörnen i sitt vapen [6] och vi kunna föra vidare prof. Schücks åsikt så till vida, att vi se möjligt fast obevisbart, att denna släktkombination stammat — på svärds eller spinnsidan — från Erik den heliges broder Joarr — stundom måhända med som mellanled förenämnde »Joarr filius Johannis», som förde gripörnen i sin sköld. [7] ———— Efter vad ovan

[1] P i p p i n g, anf. arb. noter till vrs. 169, 182 och 195.

[2] L i n d, *Norsk-isländska dopnamn under medeltiden.*

[3] För isländsk-norske historieskrivaren, som långt senare kom till Norge, har säkert ett namn: joar klingat ganska främmande. L i n d anser det i Norge lånat.

[4] *D. S.* N:o 863.

[5] I nyssnämnda urkund nämnes bredvid »dominus Joarus» en viss »dominus Karolus», som torde varit identisk med Karl Thjalveson av Fånöätten. Vi skola vidare med tanke på den då omtyckta »själavandringstros uppkallelseprincip» anteckna, att detta ovanliga namn: »Thjalveson» förekommer i samband just med Ivarr Thorsteinsons efternamn hos en person: »dominus Thorstanus Thiaelvaeson», vilken finnes i två urkunder av år 1278 och 1283 (*D. S. I*, N:rs 645, 774), i den förstnämnda tillsammans med bröderna Johan och Birger Filipson av Aspenasätten och deras systerson Johan, vilkens fader var den förenämnde Karl Thjalveson, och detta rörande en donation av Segersjö till biskop Anund av Strengnäs, intill vilken stad lågo både Fogdö kloster, för vilket Filipsönerna intresserade sig, samt deras egendom Thigböle. Lika sannolikt som det är, att Karl Thjalveson haft en broder, den förenämnde Thorstanus, lika möjligt är det, att den sistnämnde uppkallats efter en farbroder med detta namn, som kan varit fader till Joar Blå.

[6] Se härom följande källor *K. H. K. Aspenäs och Fånöätternas härstamning* (*H. T.*, 1883), T o l l, *De äldsta svenska konungavapenbilderna och 3 kronor vapnet*, Stockholm 1919, sid. 36, not. 37, T o l l, *Folkungaroten* (ovan anf. arb.)

[7] H i l d e b r a n d, (anf. arb.) Ser. III, n:o 7.

sagts, torde denne Joarr Thorsteinson Blå kunna anses som en förfaren underhandlare och som sådan väl skickad att föra svearnes talan å kungavalet.

Episod V. (vrs. 202—231) *De fyra jarlasönerna.*

Episod VI. (vrs. 232—361) *Folkungarotens andra uppror.* Denna börjar med Folke jarl, som ej rimligen kan vara annan än ättens stamfader, enär bl. a. här beröres episod I., och går sålunda in i alla de föregående episodernas tidrymder — ja bakom dessa. Den slutar först med Birgers filosofiska uttalande till sin ej namngivna hustru med anledning av underrättelsen om junker Karls död. Man har här förbisett, att denna kan och måste vara jarlens *andra* gemål Mechtild. Vi känna för övrigt icke tiden för junkerns död. Men uti en urkund av den 28 maj 1269 [1] stadfästa vissa namngivna personer en testamentarisk gåva från denne sin släkting. Vi kunna endast säga, att dödsfallet i fråga inträffat före jarlens död år 1266. [2]

Episod VII. (vrs. 362—455) *Valdemars gifte.* Det skall här först med styrka betonas, att det av berättelsen där framgår, att Erik (Plogpenning) samtyckt till förbindelsen, *men ej att han levat, när äktenskapet ingåtts.* Birger ventilerade frågan med Ingeborg innan eller då Valdemar var »på sitt tionde år» och »då han var konung.» Alltså någon gång under tidrymden mellan kungavalet sagda 10 februari 1250 och Erik Plogpennings mord den 10 augusti 1250. [3] — — — — Bröllopet däremot dröjde. Detta säkert icke blott till följd åtminstone brudgummens [4] låga ålder utan även emedan de voro sysslingar, samt påvlig dispens först den 1 mars 1259 erhölls. [5] Äktenskapet

---

[1] *D. S. I*, n:o 538. Se även där: n:ris 513, 569, 598, 624.

[2] *S. R. S. I*, sid. 25.

[3] Se exempelvis: K ö n i g s f e l d t, *Genealogiska Tabeller*, Kphmn 1856, sid. 27, not. Årtalet är bestyrkt av Håkan Håkonsöns saga.

[4] Drottning Sophias egen ålder vid bröllopstillfället är ej känd. Visserligen vet man, att hennes föräldrar gifte sig den 9 okt. 1239 (K ö n i g s f e l d t anf. arb. sid. 27, not 25) men man känner ej vilken i ordningen hon var bland syskonen. Erikskrönikan talar här, som vi sett, om fem systrar. Numera torde man ej känna mer än fyra: Ingeborg, Sophia, Agnes och Jutta. Då samma krönika säger, att Erik Plogpenning vid sin död efterlämnade *två* döttrar som ogifta voro och jungfrunamn buro, så är den ofullständig, ty säkert voro alla döttrarne då ogifta. — — I det följande böra vi väl lägga märke till, att när det sägs, att Jutta ville hälsa på sin syster drottningen av Sverige, angives icke därmed, att det skedde omedelbart efter faderns dödstillfälle, samt att med krönikans bristande årsuppgifter hinder icke möter för att antaga, att krönikan menat en tid långt efteråt — i alla händelser tydligtvis efter Sofias här förut angivna giftermål.

[5] *D. S. I*, N:o 463.

följde år 1260.[1] — — — Denna episod VII börjar alltså år 1250 och griper in i den föregåendes tidrymd.

Episod VIII. (vrs. 456—535) *Jarlens gärning.* Här berörès vad han gjort för Sverige. När därvid för att framhålla betydelsen av Stockholm som ett »lås för Mälaren» episoden går tillbaka till Sigtunas nedbrännande, till ärkebiskop Jons död samt till händelserna kring Jon Jarl, så går episoden i tiden bakom alla de övrigas med undantag av episoden VI. Även här kommer sålunda Erikskrönikans kronologiska system väl till pass. Ty då denna börjar först med Erik Läspe, blir det sålunda använda sättet det enda möjliga för att berätta bakom liggande händelser. Episoden slutar med jarlens död och begravning.[2]

Episod IX. (vrs. 536—565) *Jarlasönernas besittningar och öknamn.*

Episod X. vrs. (566—589) *Erik Plogpennings och Abels död.* Då den förstnämnde som sagt, avled den 10 augusti 1250, griper episoden in i tidrymderna för episoderna VIII och VI.

Episod XI. (vrs. 590—629) *Juttas Sverigesbesök.* Då denna händelse börjar med Erik Plogpennings död, gäller här vad om den nästföregående episoden nyss sades.

Dessa alla elva episoder har krönikeskrivaren mer eller mindre lyckligt sammanfogat. Stundom har omnämnandet av en person i slutet av en sådan, kommit skrivaren att tänka på, att det kunde vara skäl att tala om denne just i en följande. Det hela bär mycket spår av tillfälligt hoplappande, och en annan sammanställning av episoderna skulle därför ofta vara tänkbar utan att det historiska värdet minskas, blott man håller fast i minnet just Erikskrönikans kronologiska system. Det blir oundvikligt med användandet av ett sådant, att upprepningar av redan relaterade tilldragelser ske. Erikskrönikan står sålunda i detta avseende mycket nära flera isändska sagor.[3]

Vi kunna ej säga, varifrån författaren fått sina uppgifter. När det i vrs 490 sägs: »Ths er swa sant som jak läss», så kan detta betyda: »— — — som jag här skriver», men även:» vad jag läser i källan framför mig.» Visserligen har säkert här liksom för Islandssagorna den muntliga traditionen spelat stor roll. Vi hava sålunda ett tydligt exempel

---

[1] *S. R. S. I* pag. 65. Den otillförlitlige H u i t f e l t har visserligen här årtalet 1262, men som ytterligare bestyrkande förenämnda årsuppgift kan sägas, att dels makarnes äldste son angives vara död år 1261 (*S. R. S.* I sid. 25,) *dels* deras dotter Ingeborg förklaras vara gift så tidigt som år 1275. (K ö n i g s f e l d t anf. arb. sid. 166.)

[2] Om Birgers påstådda ändring av arvslagar för kvinnor, se H o l m b a c k, *Ätten och arvet.* Om stället för Birgers död, se senast T o l l, *Var dog Birger jarl?* (Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. 1925.)

[3] Se exempelvis rörande Odds saga T o l l, *Erik Segersälls giften* (*H. T.* 1923).

härutinnan uti vrs. 497, där det sägs: »ok drap dem alla swa er mik sakt.»[1] Men detta hindrar ej, att även äldre skriftliga, numera försvunna källor i viss utsträckning kunnat förelega.

Uti mångt och mycket blir sålunda Erikskrönikan den primära källan för vissa — ofta i vår historia skickelsedigra — tilldragelser. Som sådan förtjänar den, tyckes det oss, mycket mera beaktande och en långt högre värdesättning, sedan vi, som vi tro, numera visat, att dess uppgifter icke strida mot dylika uti äldre tillförlitliga källor, samt även väl gå ihop med närstående meddelanden, som vi annorstädes finna antecknade.

[1] I så fall har Erikskrönikan i samma sak haft både skriftliga och muntliga meddelanden, som komplettera varandra.

Översikter och granskningar.

Den åländska kongressen.

K. J. Hartman: *Åländska kongressen och dess förhistoria. Del II —III.* Acta Academiae Aboensis III — IV. Åbo 1922, 1925.

Den stora omvälvning i det europeiska statssystemet, som 1700-talets två första decennier kommo att medföra, är i stort sett frukten av tvenne koalitioners kraftanspänningar. Båda de ifrågavarande ligorna — den antifranska såväl som den antisvenska — äga bl. a. det gemensamt, att de med åren fingo vidkännas så starka inre slitningar och påfrestningar, att de stodo i begrepp att sprängas och till slut faktiskt nådde bristningens gräns. Den oväntat billiga uppgörelse, som Frankrike därvid — tack vare åtskilliga lyckliga omständigheter och ett välskött diplomatiskt spel — trots sina många nederlagstyngda kampanjer tilltvingade sig gentemot sina överlägsna fiender, har helt visst icke varit utan betydelse för den stora nordiska konfliktens lösning. Den franska ledningens taktik att utså tvedräktens frön bland sina många motståndare och spela ut dem mot varandra inbjöd i viss mån den svenska diplomatin att på liknande sätt utnyttja spänningen mellan den nordiska ligans många stridiga viljor i syfte att åstadkomma en dräglig fred.

Att dylika försök från svensk sida verkligen gjorts — om ock med föga framgång — har länge varit känt för forskningen, men någon fullständig, metodiskt hållbar undersökning av de svenska fredsaktionerna under Karl XII kan knappast ännu anses föreligga. Ett tungt vägande bidrag till frågans belysning har emellertid i dagarna lämnats genom här ovan anförda arbete om den åländska fredskongressen. Den inledande delen — »Förspelet» (1716—17) — som utkom 1921, har redan varit föremål för en granskning i denna tidskrifts spalter,[1] varför jag här endast skall uppehålla mig vid avhandlingens centrala parti: Görtz' förhandlingar på Lövö 1718. Lyckligtvis har förf. haft tillgång till det ryska primärmaterialet, som hittills egentligen ej varit i högre

[1] Se M. G. Schybergsons recension i årg. 1922 s. 50—53.

grad utnyttjat från svensk sida,[1] och han har härigenom varit i stånd att ge en vida allsidigare bild, än som hittills i gängse framställningar lämnats, av Görtz' fantastiska dubbelspel.

Den som fått någon inblick i den svenska utrikespolitikens ledning under Karl XII före Görtz' uppträdande, kan icke undgå att frapperas av den omkastning, som inträffade i och med att Görtz grep tyglarna. I fråga om tyngd och pedantisk omständlighet hade den svenska diplomatin intet att förebrå sig. Dess ledning var om möjligt ännu prudentligare men saknade, stelbent och rätlinjig som den var, alla förutsättningar att kunna utnyttja en situation till sin fördel. Då Görtz uppträder på arenan, trollas möjligheter fram ur intet. Det vilar något nästan hektiskt över den svenska utrikespolitiken under de korta år, som det beskärdes Görtz att leda den. Det sävliga lugn och den resignerande undergivenhet, som tidigare satt sin prägel på densamma, efterträddes av rastlös verksamhet och djärv frejdighet. Det föreliggande arbetets värde ligger icke minst däri, att det på ett nära nog handgripligt övertygande sätt låter oss i detalj följa Görtz' raffinerade intrigspel, där hela vidden såväl av hans obestridliga genialitet och glänsande improvisationsförmåga inför situationernas växlande krav som ock av hans dubbelhet och hänsynslöshet blottas.

* * *

Sammanhållningen inom den nordiska ligan hade som bekant aldrig varit särdeles imponerande. Bristningstendenser hade framträtt alltsedan den misslyckade landstigningsplanen mot Skåne i sept. 1716 definitivt uppgivits, och denna upplösningsprocess sökte man från svensk sida i vällovligt intresse påskynda och befordra. Med ledning av ett rikt vällande material har förf. låtit oss följa detta spel, i vilket Görtz alltmer framträder som huvudaktören. Det kan härvid först som sist konstateras, att förf. med verklig framgång lyckats genomföra sin avsikt »att inställa kongressen i dess historiska miljö.» Vi ha här framför oss den allsidigaste och grundligaste utredning, som till dato lämnats rörande dessa invecklade förhållanden, även om den av naturliga skäl icke i allo förmår lösa de många gåtorna.

Situationen vid förhandlingarnas början var i korthet sagt den, att Ryssland stod skäligen isolerat och därtill i en bestämd motsatsställning till England — Hannover. De gångna årens diplomatiska fälttåg hade berett tsaren åtskilliga bittra missräkningar. Med äkta asiatisk

[1] Omfattande samlingar hade på sin tid gjorts av Ernst Carlson (Se dennes avskrifter ur ryska arkiv, sv. R. A.) men materialet blev endast i ringa mån använt. Således föreligger här bl. a. i officiella avskrifter en betydande del av den ryska ledningens instruktioner och reskript för de ryska underhandlarna vid kongressen samt dessas rapporter och relationer. En fransk parallelltext har för mig möjliggjort tolkningen av de rent ryska aktstyckena.

trolöshet hade han efter bästa förmåga sökt föra sina vänner bakom ljuset och varit redo att i tur och ordning svika dem, endast han därigenom kunnat tillskansa sig någon verklig fördel. I tidens invecklade intrigspel hade den ryska diplomatin funnit sig märkligt väl tillrätta. Om den också då och då blivit dragen vid näsan, hade den dock på det stora hela taget visat sig mer vuxen svårigheterna, än man kunnat tro. Men icke förty voro de vinster tsaren inhöstat oskäligt klena. Med all sin falskhet och knipslughet hade han tydligen misslyckats att utnyttja situationen, fylld av motsägelser — skenbara såväl som verkliga — som den var. Tsaren hade härunder alltmer kommit underfund med att han redde sig bäst, då han handlade oberoende av sina s. k. bundsförvanter, enbart litande till de maktmedel, som han själv disponerade över.

Tsar Peter var därför beredd att sluta separatfred med Sverige utan hänsyn till sin forna vänner. Han möttes i denna sin strävan av Görtz. Men denne ville helst förhandla samtidigt på alla fronter för att pressa vederbörande till eftergifter. Det ingick icke i hans planer att alltför snabbt gå tsaren till mötes. Han ville »skynda långsamt.» De ryska ombuden — Bruce och Ostermann — hade redan anlänt till Åbo i jan. 1718, ivriga att få börja förhandlingarna. Görtz lät dem vänta. Först i slutet av maj var han redo att sammanträffa med dem på Lövö i åländska skärgården. Under tiden hade han sökt etablera en underhandling hemma i Sverige med konung Georg för att använda denna som trumfkort mot ryssarna och tvinga dem att pruta av på sina höga fordringar. I sak ledde väl dessa negotiationer ej till resultat, men med raffinerad slughet visste han därmed oroa ryssarna.[1]

Huvudintresset i författarens eleganta framställning knyter sig till hans kritiska undersökning rörande det som verkligen tilldragit sig på Lövö mellan Görtz och de ryska underhandlarna, främst Ostermann. Enligt F. F. Carlsons version, som hittills godtagits av forskningen, skulle Ostermann efter åtskilliga krumbukter omedelbart före Görtz' första avresa ha framlagt följande alternativa program: tsaren skulle antingen återlämna Estland, Livland och Finland, undantagandes Narva och Viborg, eller behålla Östersjöprovinserna men i gengäld hjälpa Karl XII att erövra Norge och återtaga sina tyska provinser, till vilka ytterligare skulle läggas Mecklenburg, vars hertig av tsaren skulle hållas skadeslös för sin förlust. Denna fredsplan skulle sedermera ha legat till grund för de fortsatta förhandlingarna på Lövö.

[1] Det hör f. ö. till pjesen, att Görtz genom Vellingk sökte använda de förestående rysk-svenska förhandlingarna som press på de hannoveranska statsmännen i syfte att driva dem till närmanden. Sålunda skrev han d. 6 febr. 1718 (chiffer) Apostille: »Je soumets au jugement de votre Excellence, s'il ne seroit peut etre bon, de faire confidence a Mons. de Fabrice le pere de nos prochaines conferences avec les Russes a fin de donner un nouvel aiguillon avec nous.» Vellingkska saml. Inkomna brev vol. 23, sv. R. A.

Nu menar förf., att hela denna mysteriösa plan — Carlson har byggt sin framställning uteslutande på Görtz' egna rapporter — är en ren fantasiprodukt, framsprungen ur Görtz' livliga ingenium. De ryska relationerna ha nämligen intet att förmäla om något dylikt anbud, och förf. drar härav den slutsatsen, att från ryskt håll förslaget aldrig framlagts. Görtz har sålunda helt enkelt på fri hand ritat upp en plan, som kunde vara lämplig som utgångspunkt och smaklig för hans uppdragsgivare och så med en elegant handrörelse placerat den i sin motspelares mun. Syftet med hela tillställningen skulle då innerst ha varit att hålla Karl XII vid gott mod, så att han ej avbröt underhandlingarna.

Ställd emot den föregående utredningen av Görtz' manipulationer och intriger synes mig förf:s hypotes rätt så plausibel. Med kännedom om Görtz' ogenerade sätt att umgås med sanningen och hans fritt spelande fantasi gör man nog klokast i att icke fatta hans rapporter alltför bokstavligt. De ha, som förf. spydigt anmärker, »en väsentligen annan uppgift än att *skildra* förhandlingarna på Lövö.» De voro avsedda att påverka Karl XII i viss riktning.

Efter en granskning av det ryska material, som varit mig tillgängligt, måste jag medgiva, att detta i många avseenden ger stöd åt förf:s uppfattning. Sålunda kan det lätt konstateras, att ekvivalentanbudet visserligen länge spökat i den ryska diplomatins verksamhet. Att detta emellertid ej varit närmare fixerat, är lika tydligt. De ryska underhandlarna hade instruerats att försäkra Görtz »avec bienveillance» om tsarens uppriktiga önskan att ingå fred samt att denne efter fredens slut hoppades kunna »entrer en amitié confidentielle et en union la plus proche.»[1] Under förhandlingarnas lopp ha dessa allmänna utfästelser visserligen något preciserats, så att tsaren lovat »förhjälpa [Sverige] till ersättning på annat håll enligt konungens eget beprövande.»[2] Härifrån och till ett klart fixerat anbud från ryskt håll är emellertid steget långt. De ryska ombuden voro t. o. m. instruerade att själva begära förslag av Görtz angående ekvivalenten. De ha av allt att döma saknat klara uppgifter om vari denna skulle bestå. Då förhandlingarna i juli återupptogos efter Görtz' återkomst från Sverige, förklarade de också, att de ej hade några order i ekvivalentfrågan och att det tillkomme Karl XII att framlägga förslag. Kan den ryska korrespondensen anses äga vitsord i målet, är det tydligt, att Ostermann icke varit upphovsman till det förslag, som så länge fått gälla som hans.

Fullt bindande är kanske ej förf:s bevisföring. F. F. Carlson har satt sin lit till Görtz' rapporter, och förf. har hållit sig till det ryska materialet. Uppgifterna stå emot varandra, och absolut visshet torde

---

[1] Tsarens reskript av d. 20 april 1718 (citeringen efter avskr. E. Carlsons saml. sv. R. A.)

[2] Citatet efter förf:s arbete del II s. 132.

aldrig kunna vinnas. Men när det gäller att taga ställning till frågan i dess helhet, måste man medgiva, att förf:s ståndpunkt från den inre kritikens synpunkt är vida bättre motiverad än den Carlsonska, förutom att den stödjer sig på en avgjort solidare forskning.

Däremot har jag för min del svårt att helt följa förf., när han gör sig redo att uttala sig om Karl XII:s ställning till fredsplanen. Han gör härvid gällande, att den svenske konungen, vars statsmannabegåvning han anser starkt begränsad, genom att ställa sig avvisande mot Görtz' förslag fullständigt förspillde sina och Sveriges chanser.

Det skall villigt erkännas, att Karl XII tidvis genom sin bristande smidighet gjorde sig själv en otjänst, där lämpliga eftergifter varit av nöden. Men det kan dock ifrågasättas, om ej hans uppträdande mot Görtz' ryska politik var den riktigaste och klokaste. Med stor omsikt har förf. utrett, på vilka svaga fötter den framställda fredsplanen stod. Var denna i och för sig vittutseende och chimärisk, må det sägas, att Görtz' förslag under kongressens lopp utvecklade sig till rena fantasteriet. Sedan förf. med beundransvärd skicklighet lyckats bringa korten på bordet och klarlägga det konstrika systemets många underliga förutsättningar och syften och visat hur Görtz invecklar sig i de underbaraste motsägelser, hur han med den mest häpnadsväckande frigjordhet virvlar samman vänner och fiender i en sagolik häxdans, frestas man onekligen att draga en suck av lättnad över att detta lysande bländverk fick vara, vad det var, och ej förunnades att träda fram i verklighetens kalla ljus.

Visserligen delar jag förf:s beundran för Görtz' utomordentliga fintlighet, men jag beundrar nästan lika mycket Karl XII, som icke lät sig bländas av de skimrande luftslott, som Görtz uppbyggde för honom. Karl XII:s ståndpunkt inrymmer i sig icke bara kortsynt omedgörlighet, som förf mest synes vara benägen att tro. Den är också frukten av ett nyktert logiskt tänkande. Redan instruktionen för de svenska underhandlarna ger vid handen, vad han från början avsåg med kongressen. Hans ombud skulle »på det nogaste .... utforska, hwarthän Czarens afsickt och tanckar angående detta fredzwärcket egenteligen syfta.»[1] Vad Karl XII ville nå, var dels att få tsaren att bekänna färg, dels att paralysera hans militära operationer. Om han ock under förhandlingarnas lopp prutade av något på sina krav, vidhöll han likväl i huvudsak konsekvent sin hållning till den görtzska fredsplanen. Hans motiv härför synas mig vägande nog. Han utgick därvid från en fullt befogad misstro till tsarens pålitlighet. Om Sverige, menade han, i en formlig fred avstode Östersjöprovinserna mot en utlovad framtida hjälp och gottgörelse, kunde man ju riskera att bli av med sina provinser utan att tsaren fullgjorde sina skyldigheter. Hela ekvivalenten föreföll honom problematisk. Avstode man Öster-

[1] § 14 i instruktionen av d. 7 febr. 1718. Fredskongressen på Åland. Strödda handlingar. Musc. (sv. R. A.)

sjöprovinserna, vore förlusten definitiv, under det hjälpen vore ställd på framtiden. Att skära remmar ur en tredje och ovidkommande parts hud tilltalade honom föga. Skulle någon kompensation vara av värde, borde tsaren själv åläggas lämna den. Sålunda borde han exempelvis för Ingermanland giva ersättning av sina egna områden, ej av andras.

Om Karl XII genom sitt avslag på fredsanbudet kullstörtade Görtz' omsorgsfullt hoptimrade byggnad, torde man knappast därför kunna förebrå honom, att han därigenom avstod från »möjligheter och utsikter, som skulle föra honom till makten och storhet.» Ty Görtz' plan var och förblev en chimär. Däremot kan man ej förneka, att Görtz genom sitt fredsarbete gjorde Karl XII högst betydande tjänster. Med utomordentlig skicklighet fortsatte han efter konungens avslag sitt vågsamma spel, som nu huvudsakligen inriktade sig på att förhala tiden och att avpressa den ryska ledningen komprometterande bevis på dess trolöshet gentemot ligans övriga medlemmar. Faktiskt band han på så vis den ryska politiken och gav Karl XII ett välbehövligt andrum. Sedan Görtz efter konungens död satts ur spel, visade sig också följderna. Den svenska diplomatin var icke vuxen situationen: den lyckades icke längre uppehålla ryssarna. Den ende, som med någon utsikt till framgång skulle ha kunnat lotsa det svenska statsskeppet ur bränningarna, var Görtz, och då man brutalt kastade honom över bord, gjorde man sig icke blott skyldig till ett justitiemord utan även till ett ödesdigert politiskt missgrepp.

En liten reservation, som man kanske icke helt kan undertrycka, gäller behandlingen av Görtz. En specialutredning av den art som förf:s frestar lätt till en förskjutning av perspektivet i ett avseende. Allt vill så gärna samlas i centrum kring en huvudfigur. Att Görtz spelade första fiolen i den underliga Ålandskonserten kan väl ingen förneka. Men han blir så allt igenom dominerande. Han ställes så i centrum, att allt synes vrida sig kring hans person, och alla händelser och förhållanden inordnas under denna synvinkel. Det blir stundom något fantastiskt konstruktivt över det hela och något övermänskligt illfundigt över Görtz. Maskorna passa ibland nästan alltför väl ihop. Det är icke utan att man har en känsla av att förf. själv kommit inom trollkretsen av Görtz' suggestiva personlighet. Härmed vill jag dock ingalunda hava sagt, att förf. på något sätt låtit dupera sig av Görtz. Tvärtom. Risken är snarare den, att förf. överskattar hans illistighet och vädrar svek, där det kanske icke alltid finnes. Att förf. någon gång i sin strävan att vara på sin vakt gentemot Görtz drivits att misstro hans bevisligen riktiga uppgifter, kan konstateras. [1]

[1] Sålunda betvivlar förf. (II: s. 140) riktigheten i Görtz' uppgift, att han under sina tidigare konferenser med Bruce och Ostermann »hållit (så) starkt på Revals återlämnande.» Härom behöver man emellertid ej sväva i ovisshet att döma av den ryska korrespondensen. Enligt ett reskript till Ostermann av

Dylikt är, det måste medges, förlåtligt nog. Även när det gällde vänner och förtrogna, hade Görtz svårt att lägga band på sin benägenhet för dubbelspel och förställning. Icke ens gentemot Mauritz Vellingk, som av de svenska statsmännen stod honom relativt närmast och tydligen åtnjöt hans förtroende i rätt hög grad, förmådde han vara fullt ärlig. Betecknande är t. ex., hur han i samma andedrag som han med bitterhet beklagar sig för Vellingk över »la jalousie et l'envie de certains gens d'icy,» som en tid hindrat hans negociation »avec les Russes,» hade panna att tillägga: »j'espère toujour, que nous pourrons jouir cet hiver de la paix de ce coté la,» fastän han då var fullt medveten om att situationen på Åland var fullständigt hopplös.[1]

Ett problem, som förf. av naturliga skäl endast kommit att snudda vid, är frågan om Görtz' ställning till de ledande svenska statsmännen. I vad mån denna inverkat på hans egen verksamhet är ytterst vanskligt att avgöra. Att det hessiska partiet och prinsessan Ulrikas anhängare voro hans bittra vedersakare, är naturligt nog. Med dem redde han sig emellertid, som förf. påvisat, relativt lätt och lyckades rätt snart sätta dem ur spel. Om förhållandet mellan Görtz och Horn var så enkelt, som Fryxell på sin tid trodde,[2] tillgripande en tvivelaktig anekdot som illustration för stämningen mellan de båda herrarna, vill jag låta vara osagt. De båda slipade intrigörerna hade förvisso andra pilar i sina koger än så klumpiga som att gå omkring och hota varandra till livet. En beaktansvärd synpunkt, som förf. framför, är den, att en hel del av de svenska statsmännen hade ekonomiska intressen att tillvarataga i de erövrade Östersjöprovinserna och därför med all kraft motarbetade en fred, som berövade dem deras gods och vållade dem personliga förluster.[3]

Tyvärr har jag här endast kunnat flyktigt beröra avhandlingens intressanta innehåll och dess många påtagliga förtjänster. Det säger sig ock självt, att de små obetydliga randanmärkningar, som min granskning kunnat ge anledning till, på intet vis kan förrycka det

---

9 juni 1718 framgår det tydligt, att de ryska underhandlarna i sina brev (20, 24, 28 maj) klagat över att svenskarna varit »tres opiniatres par rapport à la ville de Reval.» (E. Carlsons saml.)

[1] Görtz t. Vellingk (chiffer) d. 22 okt. 1718. Vellingkska saml. v. 23, sv. R. A. Samlingen innehåller för övrigt åtskilligt av intresse, belysande såväl Görtz' spel som hans förhållande till Vellingk.

[2] Fryxell XXVIII: 169—74.

[3] Av dem, som mera direkt kommo att ha med Görtz' ryska fredsplan att göra, voro t. ex. Müllern estländare — ej som förf. uppger från Ingermanland — och v. Kochen från Ingermanland (född i Narva). Att dessa förhållanden ej voro den ryska ledningen obekanta, framgår av Ostermanns rapport av d. 11 aug. 1718, en uppgift som troligen gått över Görtz. (E. Carlsons saml. sv. R. A.)

samlade gynnsamma intryck, som man får vid genomläsandet av förf:s verk. Framställningen är klar och lättflytande, och intresset hålles ständigt på spänn. Arbetsresultatet — vunnet vid sidan av en krävande praktisk uppgift — är lika hedersamt för förf. som välkommet för forskningen.

Efter den grundliga undersökning, som förf. presterat, torde man knappast kunna fasthålla vid den tidigare uppfattningen om det s. k. ryska anbudet. Det måste f. ö. erkännas, att förf. fått ett synnerligen gott grepp på ämnet. Arbetet torde utan överdrift kunna betecknas som den bästa specialutredning, som vi äga rörande det invecklade diplomatiska spelet under Karl XII:s sista år. Det är med få ord sagt ett högst förnämligt bidrag till den karolinska tidens historia.

Sven Grauers.

Till Finlands nyaste historia.

II.

B. Estlander: *Eugen Schauman. En livsbild ur Finlands kamp mot Ryssland.* 207 sid., ill., Söderström & Co:s förlag, Helsingfors 1925.

Th. Cederholm: *Politiska minnen.* Utgivna av *Arne Cederholm.* 284 sid., ill., Söderström & Co:s förlag, Helsingfors 1924.

Rektor B. Estlanders bok om hjälten Eugen Schauman, död för blott 21 år sedan, hör kanske egentligen icke med bland dem, som borde göras till föremål för en yrkesmässig granskning i en översikt över historisk facklitteratur. Men dels har arbetet obestridligen ett högt värde som skildring och forskningsresultat, och dels ger det av en i vårt lands nyaste historia viktig tilldragelse en framställning, som säkerligen kommer att för lång tid vara för uppfattningen bestämmande.

Boken om Eugen Schauman är en vacker och upplyftande bok. Enkelt och klart, med utmärkt dokumentering berättar förf. den märkvärdiga och gripande historien om den ensamme mannen, fosterlandsvännen, som gav sitt eget liv för vad han ansåg fosterlandets framtid och lycka kräva. Förf. är själv starkt gripen, och hans stämning meddelar sig omedelbart till läsaren. Han har haft fördelen att äga tillgång till ett utmärkt material, bestående av hans hjältes egna anteckningar, underbart talande i sin enkla uppriktighet på sitt kortfattade, kärnfulla språk: en mot sig själv skoningslös, viljestark, till det yttersta sig själv också behärskande människas bekännelser. Faderns, general W. Schaumans otryckta anteckningar, ge i värde för händel-

sernas bedömande sonens föga efter. Talrika både tryckta och otryckta berättelser och omdömen om huvudpersonen i olika sammanhang har förf. dessutom på ett berömvärt sätt vetat tillgodogöra sig, för att göra Schaumans utvecklingslopp för eftervärlden klart överskådligt och förståeligt. Som tidsskildring, belysande tänkesätten inom representativa lager av vårt samhälle under den första ryska förtrycksperioden, som en social och politisk miljöskildring torde boken ock kunna tänkas i en framtid komma att vinna uppskattning, då ett visst tidsavstånd fått göra sin verkan gällande. Ty förhållandena ändras ju hastigt i vårt land, och mycket är icke det, som numera vittnar om hur man levde, tänkte och kände här under adertonhundratalets senare år och nittonhundratalets allra första.

Av bestående värde blir obestridligen den utredning och belysning, som egnas Eugen Schaumans utveckling till den ensamstående och självuppoffrande ödets man han blev. Det är intressant att se, hur ensam han var, hur sluten och konsekvent hemlighetsfull; och dock kan man icke säga, att hans gärning stod isolerad och utan resonans i tiden. Han bars onekligen upp av en stämning runt omkring sig, som hans dåd omsatte i handling. Men då man läser och begrundar Estlanders text erfar man ett starkt intryck av, huru mycket förmer det var, att gärningen fick utföras på det sätt den skedde än på något annat och vanligare, då den ju ändock av allt att döma måste komma att inträffa, så energiskt som den lilla gruppen av aktivister förberedde sig att undanröja fosterlandets bödel, snart sagt i konkurrens med Schauman. Ju mera man försänker sig i tidsstämningen och personlighetsutvecklingen, desto mer synes det tydligt framgå, att det var just i det sätt, varpå gärningen förbereddes och utfördes, som dess betydelse främst låg och varför hans folk nästan instinktivt skänkte honom sin fulla tacksamhet och beundran. Hans eget mål, att eftertryckligt brännmärka tyranniet och framtvinga en politisk omsvängning, nåddes nog ock till en viss grad — här inverkade förmodligen även sättet mer än han själv kunnat på förhand ana — men att detta skedde så grundligt, som fallet blev inom det närmaste halvåret berodde väsentligen ock, såsom förf. själv anmärker, på tilldragelser som inträffade utom vårt lands gränser, v. Plehwes mord och de ryska nederlagen mot Japan. I den förnedring och besudling vari det bobrikoffska förtrycket försänkt vårt samhälle verkade Schaumans handling rent moraliskt befriande, den kändes i all sin sorglighet upplyftande och renande.

Måhända är det för mycket sagt av förf., att »logiken av den regim, som inleddes hos oss 1899, genom adresser, petitioner och strejk under motståndsmedlens fortgående radikalisering obevekligt» ledde till »det väpnade motståndet, vars slutpunkt var självständigheten och frihetskriget» (s. 128). Vi böra ju taga oss tillvara för frestelsen att från den punkt där vi befinna oss göra konstruktioner bakåt. Om än »mot-

ståndsmedlens radikalisering» från våren 1899 logiskt fortgick, böra vi dock icke glömma den konstitutionella pausen, som inträdde 1905, och vi måste ställa frågan, huru det gått, om en mild regim för en längre tid framåt verkligen därefter tillämpats, och om å andra sidan den förnyade ryska förtryckspolitiken med dess förintelsetendenser åren 1908—1914 och världskrigets utbrott detta senare år dock icke voro de hävstänger, som direkt och logiskt drevo upp motståndet till den punkt därifrån det slutligen under förhandenvarande betingelser gick över i den våldsamma befrielsekampen. Däremot ger man förf. gärna rätt, då han säger: »Det är i själva verket Eugen Schaumans personlighet, hans bildningsgång och traditioner, hans karaktärs djup och allvar, hans sedliga och fosterländska patos, som lyfter hans gärning högt över den samtida ryska revolutionens terroristiska idealism» (s. 168). Ett sådant omdöme ger säkerligen hans gärning just dess rätta karaktär. Över huvud var väl dess beskaffenhet sådan, att även den som i och för sig fördömer det politiska mordet efter det han lärt känna Schaumans säregna utveckling, hans inre kamp, hans rena bevekelsegrunder, hans frihet från pose, hans ensamhets tåligt burna lidande och hans lugna offermod för detta säregna fall skall känna sig beredd att göra ett undantag och åtminstone icke fördöma.

Några smådrag med karaktär av personliga minnen kunna här måhända förtjäna en plats som randanteckningar till bokens i och för sig med betecknande enskildheter överhuvud omdömesgillt och skickligt utrustade framställning.

Under vintrarna 1901—1903 idkades ishockeyspel på skridskoklubbens bana i Helsingfors mellan klockan 3 och 5 på eftermiddagarna av en skara studenter, magistrar och yngre tjänstemän. Spelregler och utrustning voro enkla, det hela togs blott av oss som en uppfriskande motion, och banans personal och ledning såg oss som ett störande element med mycket oblida ögon, men härligt var det, och ogärna försummade man sitt spel en dag, då vintersolen göt sitt sken över Norra hamnen. Eugen Schauman slöt sig till hockeykretsen, till vilken även hörde några av hans närmaste vänner. Ofta något senare än de andra kom han gående från sin skolstyrelse ned till banan. »Ugen» hälsades med glada tillrop av de tillstädesvarande, stundom med ett godmodigt skämt, men det tog han ej illa upp, det visste man. Hans trogna Lucas följde honom, och det var eget att se, hur det kloka och taktfulla djuret kände sig bortkommet på den hala isen bland de ivrigt kringrusande skridskoåkarne som tillsynes hotfullt svängde sina klubbor. Hans herre betraktade nog denna slags idrott blott som en lek, en liten vederkvickelse efter arbetet, till skidsporten stod han ju i ett alldeles annat förhållande. Måhända såg han dock i vårt hockeyspel en faktor i brist på bättre att räkna med, en fostrare om än i anspråkslös mån av vårt släkte till ett mannakraftigare sådant, hos vilket lusten för gevärsskytte lättare kunde vinna spridning. Ofta försökte han över-

tala en att köpa ett kulgevär och börja deltaga i jaktföreningens skjutövningar. En viss framgång bland nylänningarna nådde han obestridligen, men att denna framgång ändock på långt när icke blev den han väntade och hoppades, föranledde hos honom en viss bitterhet. Hans repliker voro lätt en smula kärva, vare sig just till följd av denna bitterhet eller beroende på hans lynnesläggning och tänkesätt. Jag fick på omvägar höra, att han höll mig för en översittare. Naturligtvis blev jag förvånad, man tror ju icke själv att man är en sådan. Dylikt kunde han låta undfalla sig i stunder av misslynthet, varmed ingalunda må vara sagt, att han inte kunde ha rätt! I umgänget tyckte man ofta — då man ej hörde till vänkretsen — att han likasom tvivlande prövade en, innan han avgjorde, om han måste fördöma ens syn på tingen. Väckte man oförmodat hans förtroende, visade han sig däremot påfallande vänlig. Alla såg han omisskänligen under synvinkeln av deras duglighet eller redobogenhet att tjäna den fosterländska saken. Skärskådade i belysningen av Estlanders framställning ordna sig ens spridda personliga minnen sammanhängande utefter en dylik linje.

Lilles tal vid Nyländska studentavdelningens årsfest 1902 verkade starkt på åhörarne och framfördes med utomordentligt eftertryck. Innan han började, bad han oss avlägsna betjäningen, vilket ock gjordes, och vakt ställdes innanför dörrarne till festsalen för att avvisa alla som ville göra sig ärende in; dylikt var ju på denna tid icke ovanligt. Vad han talade var ju ock av den art, att man på första antydan förstod, att det var avsett blott för en strängt sluten krets. Så länge man hörde på honom, kände man sig lyftad och gripen av vad han sade; man erfor ett slags tacksamhet för att det ändock i ett högtidligt ögonblick och inför både ungdom och allmänt aktade män sades ut, att man kunde tänka sig Finland helt frigjort från Ryssland. Det förbehållet gjorde han likvisst själv, att han visste sig tala om något, som man då ännu blott kunde drömma om. Och då talets flod väl brusat ut, tänkte nog även de som blott firade sin tredje årsfest som studenter, att den förhandenvarande verkligheten tedde sig hopplöst oförenlig med den stolta drömmens uppfyllelse.

Slutet av sin bok egnade Estlander tilldragelserna efter Eugen Schaumans död. Den erbarmliga nedrighet och krassa brutalitet det styrande systemets ryska och inhemska män visade synnerligast mot den dödes fader och närmaste får här sin för eftervärlden lärorika relief. Men det kan måhända icke nekas att författarens tidigare så förnäma sätt att skildra här färgats en nyans av de tarvligheter han till sin vämjelse nödgats sysselsätta sig med. Så gick det ju för resten de flesta av oss på den tiden det alltsammans skedde: Det vart i längden svårt att helt hålla tanke och sinne rena under beröringen med all den orenlighet som breddes ut omkring en vart man vände sig. Så mycket renare står Eugen Schaumans gestalt: en man vars originalitet sedd på håll i det dagliga livet kunde tyckas komma den världsfräm-

mande enstöringens säregenhet väl nära, men som trots detta med sitt rena hjärta och sin klara tanke gick att bli en tragisk hjälte. —

Misstag på fakta och data förekomma knappast i boken. Förf. har i den blivit i tillfälle att förfullständiga sin tidigare skildring i »Elva årtionden». Illustrationsmaterialet bör framhållas som förträffligt.

I viss mån av samma art som boken om Eugen Schauman är volymen »Politiska minnen», bärande Th. Sederholms aktade namn som författarnamn. Delvis behandlar den samma tidsskede, väsentligen biografisk är den ock, även dess innehåll bildas till en stor del av en djupt fosterländskt sinnad mans uppriktiga, för kommande tider nedskrivna tankar och åsikter i de frågor vilkas lösning han hade att taga befattning med. Men medan den förre var en ung entusiast, som beslutsamt gick till kamp ända till det yttersta, framträder den senare som den mognade, ja åldrande ämbets- och statsmannen, aldrig fallen för ytterligheter och städse fast stående på lagens grund, därmed företrädande en annan fas av vår kamp mot det ryska övervåldet. Sederholms redbarhet, hederlighet, klartänkthet och besinningsfullhet voro allmänt erkända och tala från varje sida i hans nu offentliggjorda skriftliga kvarlåtenskap. Man erfar ett välgörande intryck av hans vederhäftiga och kultiverade personlighet och läser gärna vad han skrivit, låt vara att framställningen lider av en viss omständlighet, som på oss redan verkar en aning gammaldags. Ett och annat nytt erfara vi dock vid läsningen, och en rikligare belysning faller över kända fakta och personligheter. Generalguvernör Adlerberg framstår som en man den där i stort sett gagnade vårt land tack vare den aktning det ingav honom. Hans efterföljare vanns mycket tidigt för det finska språkintresset och började nästan omedelbart på egen hand verka till dess fromma. Hans envishet och benägenhet för omogna förslag bottnande i egna, ofta skeva föreställningar gjorde senaten och kommittén i Petersburg mycket besvär. Ministerstatssekreteraren frih. Bruun saknade styrka att stå emot honom och avvisa hans åtminstone formellt ofta betänkliga initiativ. Rätt utförligt sysselsätter sig förf. med Bruuns person, vars älskvärda egenskaper han understryker, samtidigt som han beklagar hans obekantskap med vårt lands lagar och hans uppfattning om sin ställning, gående ut på att han bättre än våra betrodda män i allmänhet kände de ryska opinionerna och därefter borde rätta sitt handlingssätt. Om februarimanifestets behandling i senaten 1899 ges en värdefull relation. Det framgår att en minoritet av fyra ledamöter från början varit emot all promulgation. Detta påyrkades ju därpå ock av den medborgerliga vädjan vars text avtryckes i bilaga. — Vi ha att vara utgivaren vicehäradsh. Arne Cederholm tacksamma för att han befordrat sin faders efterlämnade anteckningar, av honom försedda med några släkthistoriskt inledande sidor, till offentligheten.

P. O. v. Törne.

Ernst Linder d. ä.

B e r n h. E s t l a n d e r: *Ernst Linder d. ä. En märkesman inom den liberala rörelsen i Finland.* Helsingfors 1925. Söderström & C:o. Pris 45 fmk.

Det finns knappast ett tidsskede i Finlands politiska historia under adertonhundratalet, rikare på reformer än 1860-talet. Frostens mångfaldiga härjningar och den ekonomiska depressionen breda sina skuggor däröver, men ändå lyses hela årtiondet upp av den gryende konstitutionella regimen och de framstegsvänliga reformerna. Vi behöva blott peka på några resultat: lantdagsordningen, kyrkolagen, folkskoleväsendet, myntreformen, Finlands banks övertagande av ständerna, husbehovsbränningens avskaffande, järnvägsbyggena, för att konstatera, vad allt som kunde åstadkommas trots ogynnsamma yttre förhållanden. Monarken, Alexander II har skördat blott allt för mycken ära för detta; utan den finländska opinionen — för att icke säga oppositionen — hade väl icke många av dessa reformer kommit till stånd. De liberala strömningar, som förde fram alla dessa betydelsefulla åtgärder förtjäna så mycket mera att uppmärksammas, som vi kunna följa deras förgreningar långt in på det följande seklet i nästan alla de stora brännande frågorna. Den ryska frågan, diskussionen om Finlands statsrättsliga ställning rullades först upp i Helsingfors Dagblads spalter, det konstitutionella partiets ställning i språkfrågan hade traditioner från samma tid, radikalismen och optimismen i sociala frågor hos en Mechelin vid tiden för representationsreformen 1905 har sin rot i hans liberala tänkesätt. Ju längre detta sextiotal rycker ifrån oss, desto angelägnare blir det, att få dess historia skriven.

Rektor Bernhard Estlander har gjort en vacker början med sin biografi över Ernst Linder d. ä. Ramen av en levnadsteckning har begränsat hans uppgift, men materialets knapphet har samtidigt tvungit honom att i viss mån spränga denna ram och ge en allmän tidsbild. Han kunde förstås ha gett ännu mera, men då hade det fordrats vidlyftiga specialstudier, och då hade Ernst Linder d. ä. icke längre blivit huvudpersonen.

Därmed är icke sagt, att Ernst Linder icke spelade en betydande roll. Då han rycktes bort vid trettio års ålder hade han hunnit göra en betydande insats; han hade varit med om kampen mot januariutskottet, han hade varit en uppmärksammad lantdagstalare i synnerhet i ekonomiska frågor; han hade drivit självständiga synpunkter i språkfrågan; han hade varit verksam som tidningsman i Barometern och Päivätär och som vetenskapsman i sin bok om »Penningar och banker»; han hade kort sagt bakom sig ett arbete, som hade hänfört sig till

nästan alla av tidens brännande frågor. Förvisso förtjänar han epitetet »en märkesman inom den liberala rörelsen i Finland.» Det bör dock märkas, att Linder icke egentligen var någon doktrinär liberal; detta visar hans ställning i språkfrågan[1], och han var sannolikt i sin egenskap av jordbrukare mera agrariskt orienterad än sina akademiska kamrater; i sin kamp mot jordskatterna får han emellertid anses som »typiskt» liberal.

Rektor Estlander har som sagt till det sista utnyttjat det knappa material, som stått till buds beträffande Ernst Linder personligen och har tecknat en levande och tilltalande bild, som uppenbarligen har stor likhet med originalet. Ungdomligt initiativrik, öppen och frimodig och oväntat nog nästan praktiskt erfaren träder han emot oss i sina brev, tidningsartiklar och lantdagstal.

I en historisk tidskrift kan man emellertid inte underlåta att göra vissa invändningar mot noggrannheten i detaljerna; rektor Estlanders stil är icke alldeles pregnant, vilket medför svävande uttryckssätt, som stå på gränsen till det oriktiga och stundom överskrida den. Med förbigående av de flesta »gränsfallen» skall jag här uppräkna några direkta felaktigheter.

I släkthistoriken, som bygger på kyrkoherden Södersteens undersökningar, numera publicerade i Personhistorisk Tidskrift, ha insmugit sig diverse oriktigheter, som måste räknas Estlander till last. Om stamfadern, den första Magnus Linder säges, att han blev bergmästare år 1744. Jag vill icke bestrida uppgiftens riktighet, men menar, att Estlander hade bort anföra bevis för den; Södersteen uppger nämligen årtalet 1747 och Ättartavlor 1741. På samma sida kallas Svartå ett järnbruk från »Gustav Vasas tid.» Den första smälthyttan anlades visserligen då, men Svartå blev bruk först på Gustav II Adolfs tid. — Estlander säger (s. 11) om fru Kreij, f. Stålhammar, att hon på möderne härstammade från den »gamla finska frälsesläkten Forskåhl.» För det första var Forskåhl en prästsläkt, och för det andra kan jag inte finna, att hon alls härstammade från denna. Om den tredje Magnus Lin-

[1] Estlander anmärker om det egendomliga i, att Linder, som var född och uppvuxen i det svenska Nyland fattats av ett så varmt intresse för det finska språket. Kanske fanns det dock vissa släkttraditioner. Reinhold Hausen har i Förhandlingar och Uppsatser, bd 8, publicerat ett brev från K. H. Klick till Magnus Linder II (farfar till Ernst d. ä.), vilket var ett svar på ett finskspråkigt brev, som Linder hade skrivit. I den första entusiasmen förklarar Klick sig sinnad att köpa Juslenii lexikon och därpå fortsätta korrespondensen på finska, något som dock stannade vid blotta föresatsen. Det kan också antecknas, att samme Magnus Linder, som mottog Alexander I, hade hört till den av självständighetsmannen J. A. Jägerhorn ledda Valhallaorden. Jfr J. R. Danielson-Kalmari, *Kustavilainen aika*, I, s. 341 ff.

der säges (s. 11), att han adlades under Alexander II:s regering. Faktiskt blev han under Nikolai I:s regering adopterad på sin brors ättenummer och baroniserad av Alexander. Sid. 12 kallas Pojo oriktigt »närmaste grannsocken till Lojo» och i följande mening säges, att Åminne gård låg vid »Pojo å»; jag känner endast namnen »Karis å» eller »Svartån».

Både på sid. 11 och sid. 14 talar Estlander om den »högaristokratiska» miljön på Svartå och Åminne, vilket förefaller oegentligt. Den tredje Magnus Linder, varom det är tal i det förra fallet, var ännu icke adelsman, då han mottog Alexander I, och beträffande livet på Åminne, framhåller Anders Ramsay (Från barnaår till silverhår, bd 3, s. 89) uttryckligen de okonstlade sederna där i motsats till det stela umgängeslivet på Svartå. — På sid. 21 kallas Valfrid Alftan »svenskhetens ledare inom den akademiska världen»; han var ju dock en representant för den »västfinska färgen». — På samma och följande sida synes författaren vara väl snabb i konklusionerna beträffande verkningarna av oppositionen mot januariutskottet, i synnerhet av gatudemonstrationen. Om denna ägde rum den 22 april, så kan finska kommitténs sammanträde i Petersburg på morgonen följande dag knappast ha haft samband därmed; redan tidigare (i brev till Armfelt den 20 april) hade ju Langenskiöld åtrat sig och bönfallit om en ändring eller förklaring av manifestet. — Då Estlander (s. 51) säger, att »de liberala reformernas anda, såväl bland äldre som yngre rådde i regeringen, vars främste man var Johan Vilhelm Snellman», så tål detta yttrande en stark modifikation. Det synes verkligen tvivelaktigt, om Snellman kunde kallas liberal, och i ingen händelse kan epitetet tillämpas på sådana herrar som senatorerna Cronstedt, Nordenstam, A. L. Born, Gripenberg m. fl., vilka då sutto i senaten. De frisinnade elementen representerades knappast av andra än av Victor Furuhjelm, Edelheim, Federley och kanske några till. — På sid. 58 talas om »friherre» J. A. von Born vid 1863—64 års lantdag; han baroniserades dock först efter lantdagens slut. — Beträffande namnens stavning ville jag först opponera mig mot införandet av försvenskningen »Nikolaus» om våra kejsare; »Nikolai» har dock hävd för sig hos oss. — Skrivningen »G. Z. Forsman Yrjö Koskinen» (s. 29) förefaller problematisk; antingen det ena eller det andra eller en parentes men icke alla namnen efter varandra. — Slutligen kunde jag ännu uppräkna några rena oriktigheter eller tryckfel: Sid. 42 Quetelat pro Quetelet, sid. 54 Silversvan pro Silfversvan, sid. 84 Genéve pro Genève, sid. 83 Winther pro Winter, sid. 99 G. M. Schybergson pro M. G. Schybergson, sid. 102 Schulze Delitsch pro Schulze-Delitzsch.

Hugo E. Pipping.

Underrättelser.

Festskrift tillegnad L. Stavenow. På sin sextioårsdag den 12 oktober 1924 fick professor Ludvig Stavenow i Uppsala av 28 forna lärjungar mottaga som hyllningsgärd en synnerligt förnämlig festskrift tillegnad honom: *Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow på sextioårsdagen den 12 oktober 1924* (338 sid., P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm). Volymen innehåller sjutton uppsatser, klädda i en särdeles vårdad typografisk dräkt. C a r l G r i m b e r g bringar inledningsvis den aktade läraren en personligt känd, tacksam hyllning med hänvisning till hans vetenskapligt impulsrika, mänskligt värdefulla akademiska undervisning. S v e n B r i s m a n bringar på tal *Historiska framtidsuppgifter* framhållande, att tiden nu vore inne för historieforskningen att gå fram till ett mera psykologiskt skärskådande av företeelserna, ett sökande efter de djupare och djupast liggande orsakerna till de sammanhang och de tillstånd den befattar sig med. S v e n T u n b e r g tar direkte på en tvistig detaljfråga i den medeltida urkundsforskningen och gör i sin uppsats benämnd *Visby-Lübeck, ett bidrag till de svensk-tyska handelsförbindelsernas äldsta historia* på ett övertygande sätt gällande, att det s. k. Henrik Lejonets privilegiebrev för gotlänningarna av 1163 gäller honom underordnade myndigheters förhållande till dessa inom hans hertigdöme, ej tyskar eller någon uppväxande tysk menighet i Visby. Samtidigt har hertig Henrik avsett att föranleda gotlänningarna till tätare besök i »hans hamn» Lübeck. Y n g v e B r i l i o t h ger en intressant utredning av en sida av kampen mellan Magnus Eriksson och konung Albrekt under rubriken *Konung Albrekt av Mecklenburg och nuntien Guido de Cruce.* Det visar sig, att ingen mindre än Nils Turesson redan så tidigt som 1353 umgåtts med tanken på en resning mot konung Magnus och för ändamålet jämte dennes son och arvinge Erik Magnusson upplånat en enorm penningsumma av den dåvarande påvlige kollektorn, vilken sålunda inblandat även påvestolen i Sveriges inre politik. Då nuntien Guido de Cruce hade att utreda affären och indriva fordringarna, övertog konung Albrekt med slående logik ansvarigheten för dem, sedan under tiden även Nils Turesson dött. Framgången blev dock tydligen ringa, men åtskilliga pantelän i Sverige och Finland övergingo för några år i den avignonska kurians besittning.

På *Förhistorien till 1396 års svenska konungaval* ger oss Gottfrid Carlson några värdefulla nya synpunkter. En skicklig slutledning ur tidigare bekanta dokument ger honom möjlighet att fastslå, att Erik av Pommern redan så tidigt som 1389 i Sverige bör ha erkänts som Margaretas efterträdare som regent. Att den pommerska prinsen Bogislav omkr. 1388 fick antaga namnet Erik har måhända rentav berott på en strävan att vinna svenskarna genom upptagande av S:t Eriks namn. Eriks val 1396 var ett i gynnsamt ögonblick företaget schackdrag för att under ett treårigt stillestånd begagna tiden till mecklenburgarnas definitiva uteslutande och Kalmarunionens fullbordande. Ernst Nygren skriver om *Vadstena klosters tänkebok och annalhandskriften C 92 i Uppsala universitetsbibliotek* och kommer genom jämförelse av handskrifterna till det resultat, att de sannolikt utgöra delar av samma annalverk. — Samlingens längsta och förmodligen även tyngst vägande bidrag är Eli F. Heckschers uppsats *Det äldre vasakonungadömets ekonomiska politik och idéer.* Det innehåller åtskilliga intresseväckande synpunkter och iakttagelser på det ekonomiskt-historiska området, vilka här blott flyktigt må antydas. Förf. framhåller inledningsvis, att Sverige i likhet med England varit fritt från den lokala splittring, som utmärkt övriga länder; endast ifråga om mått och vikt rådde en förvirring som var otrolig och vari vasakonungadömet sökte bringa ordning. Gustav Vasas omsorg om det ekonomiska livet bestämdes emellertid mest av önskan, att skaffa staten vinst av dettas funktioner, t. o. m. ren affärsvinst. Men strävan till utbyte av varor mellan olika landsdelar, som innelåg i hans landsfaderliga omsorg, ledde ock till en fullständigare ekonomisk riksenhet. Överhuvud bar vasatidens ekonomiska politik ännu en medeltida prägel, och denna var yttermera rent stadspolitisk. Inom den var konsumentintresset starkt förhärskande, tydligt uttryckt i de upprepade förbuden mot landsköp. Också inskränkningarna i de utländska s. k. gästernas handelsrätt hörde hit. I fråga om lagstiftningen på hantverksorganisationens område skedde rentav en utvidgning av de medeltida tendenserna. Skråtvånget, okänt under medeltiden, infördes nu särskilt genom en förordning av hertig Karl år 1576. Denna och följande förordningar införde dessutom monopolet till förmån för skråhantverket, förbundet med »numerus clausus». Ett svenskt särdrag, saknande motstycke inom utlandet såväl under äldre som nyare tid, är däremot den bekanta indelningen av städerna efter deras uppgift i förhållande till varandra. Gående tillbaka till medeltiden framträder stapelpolitiken tydligare först mot slutet av Johan III:s regering och sättes i system av Karl IX. Denna var samtidigt en »försörjningspolitik», behärskad av »varukärlek» och gynnande av importen, medan man sökte hindra utflöde av nyttiga varor och livsmedel. Merkantilismens genombrott låg i Sverige jämförelsevis långt fram i tiden. — Även den följande uppsatsen är rätt omfattande.

Rudolf Elander ger däri en intressant belysning åt misstämningen mellan Erik XIV och Sturarne: *Nils Sture och västgötaräfsten.* Att Nils Sture med en omisskännlig indolens vintern 1566 skötte om den bestraffning av västgötabönderna Erik åt honom efter slaget vid Axtorna uppdragit, finner förf. uppenbart. Det berättigade missnöjet häröver och över Stures infall i Norge blev anledningen till konungens första åtgärder mot honom. Dessa, som kulminerade i den av Jöran Persson i konungens nämnd framtvungna skymfliga bestraffningen av honom, framkallade ett missnöje bland högadeln, vilket åter blev orsak till den märkliga sammankomst av missnöjda herrar på en holme i Stockholms skärgård i juli 1566, vilken hittills föga beaktats av historieskrivningen men som förf. finner vara av avgörande betydelse för de följande händelserna. I mötet deltog Nils Sture mot avgiven (eller avtvungen) förbindelse. Detta gjorde att ständerna, då de i maj följande år sutto till doms över en del för sina stämplingar anklagade herrar hade svårt att skydda honom. Då konungens vansinne utbröt, föll han innan ännu sakläget fullt uppklarats. För att slå ned adelns väntade motaktion efter Sturemorden genomdrev Jöran Persson flera dödsdomar men stupade själv härpå, enär han förlorat beröringen med konungens person. Såsom hans ledande grundsats betecknas »ett obönhörligt strängt, understundom oresonligt, beivrande av varje oredlighet eller försummelse i kronans tjänst». — En inblick i de märkliga transaktioner genom vilka Gustav II Adolf icke utan möda fullgjorde sin genom freden i Knäröd åtagna skuldförbindelse till Danmark lämnar Gustaf Lindstén i uppsatsen *När Elfsborgs lösen betalades.* Försäljningen av Falu koppar och i sista ögonblicket uppbringade lån i Holland gåvo statskassan den av Kristian IV äskade metalliska valutan för likviderna. Den sista av dessa inträffade i jan. 1619. Den danske konungen hade icke väntat sig, att Sverige skulle förmå prestera betalning och den svenske icke att Kristian efter presterande av full likvid skulle uppge fästningen! Vardera höllo förnyat krig för sannolikast. Förf. anser Knärödfreden ha varit en avgörande framgång för den svenska politiken. — Nils Ahnlund bidrar med en skarpsinnig studie över de politiska agitationsskrifterna i brevform under trettioåriga krigets tid, benämnd *Pater Lamormainis brev.* Detta som det föregavs uppsnappade brev från kejsar Ferdinands biktfader företecknade en katolsk aktion mot norra Europa enligt ett klart program. Förf. finner brevet tydligen vara understucket, m. a. o. en förfalskning, vid vars tillkomst den bekante diplomaten Jakob Steinberg uppenbarligen varit verksam. — I uppsatsen *Sverige och den första engelska navigationsakten* påvisar Sven Grauers de ansträngningar som från svensk sida gjordes för att lindra aktens drakoniska verkningar. Bemödandena ledde till blott obetydliga resultat, men den engelska styrelsen fann sig faktiskt tvungen att småningom högst väsentligt hindra förbudet mot utländsk handel och

fraktfart. — Erik Naumann ger en nyttig och sakrik utredning av justitiekanslersämbetets utveckling: *Justitiekanslersämbetet, några drag ur dess utveckling.* Efter tidigare ansatser tillkom genom 1713 års kansliordning en »högste ombudsman» för justitieärendenas övervakning. 1719 gjordes han till justitiekansler, och dennes verksamhet reglerades sedermera genom åtskilliga, något växlande instruktioner. Frihetstiden intresserade sig mycket för ämbetet, och dess utvecklande blev föremål för vidlyftiga överläggningar, synnerligast vid 1769 års riksdag. — Ett skolhistoriskt bidrag lämnas av Emil Olmer under rubrik *Om ett förslag till lokal styrelse vid Gävle läroverk för 200 år sedan.* Karl Mellander ställer i ny belysning *Gustaf d'Albedyhll och Bentzelstiernas anslag mot den ryska flottan år 1789* påvisande att den svenske ministern i Köpenhamn faktiskt utan skrupler utlovat sin medverkan till planen att låta antända den utanför staden fastfrusna ryska flottan. Men därtill hade han, överraskande nog, fått bemyndigande såväl av J. K. Toll som konungen själv! — Ett intressant bidrag till den politiska skandinavismens historia lämnar Theodor Blomqvist i uppsatsen *De nordiska rikenas uppgörelse med Marocko 1845.* Förf. anknyter härvid till sin engång tidigare framlagda synpunkt att den svenska styrelsen redan efter 1841 begynt se den politiska skandinavismen med sympati. — Erik Broms bringar en utredning om *Det moderna svenska landstingets tillkomst,* och Hjalmar Haralds avslutar volymen med en studie över *Harald Hjärnes statslära,* utmärkt av den självständighet och originalitet i tanken som är honom egen. Han finner ur Hjärnes uttalanden tillräckligt tydligt framgå, att denne i själva verket haft en statslära enligt vilken han i staten sett en framför allt juridisk person. Statens rätt går före den enskildes. För staten som nationalstat, såsom omfattning för nationens liv, har han icke eget sinne.

(P. O. v. T.)

Handbok i kronologi. En handbok på svenska för dem som behöft handledning och hjälp vid kronologiska studier och försök till tidsbestämningar på grundval av handskrifternas växlande dateringssätt har länge varit ett känt behov. Bristen har nu fyllts genom att prof. Natanael Beckman utgivit en liten lätthanterlig bok om ämnet: *Tideräkning och historia, en orientering för historiker och amatörastronomer* (186 sid., P. A. Norstedt & Söners förl., Stockholm 1924). Boken kan livligt rekommenderas till studium och användning. Om än en vanlig historiker kan finna, att den innehåller väl mycket för amatörastronomerna, tar han dock med respektfull nyfikenhet del av detta stoff, som förf. behandlar med suverän överlägsenhet. De många exemplen verka orienterande ehuru man känner sig blygsamt oförmögen att göra dem alla efter. Särskilt intresseväckande äro kapitlen om kometer och klimatförändringar, som följa på slutet.

I ett tillägg meddelas en tabell för beräkning av veckodagen för ett givet datum. Tabellarisk hjälp avser boken eljes icke att ge. (Sid. 36 uppges att Konstantinopels fall inträffade 1452, i st. f. 1453; den därtill hörande uträkningen blir förmodligen på den grund oriktig).

(*P. O. v. T.*).

Helsingfors universitets biblioteksskrifter. Av Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter ha tvenne nya delar, VII och VIII, utkommit. I den första av dessa, *Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors*, ger fil. dr Toivo Haapanen en förteckning över de fragment av medeltida handskrifter, tillhörande de s. k. gradualia, som finnas bevarade i vårt universitetsbibliotek. I den andra av dessa skrifter, *Miscellanea Bibliographica I*, vilken tillägnats bibliotekarien Arvid Hultin på hans sjuttioårsdag, ingår ett flertal artiklar. Prof. Yrjö Hirn redogör i en artikel, benämnd *Utländsk välgörenhet mot universitetsbiblioteket efter Åbo brand*, för den verksamhet till universitetsbibliotekets fromma, som utövades av den bekante Sir John Bowring. Fil. mag. Arne Jörgensen meddelar noggranna uppgifter om *En Birgitta-handskrift i Helsingfors universitetsbibliotek* (51 sid.). I en artikel om *Några krigsbytesböcker från Åbo akademis grundläggningstid i Helsingfors universitetsbibliotek* skriver fil. mag. Holger Nohrström om några av bibliotekets äldsta böcker och deras öden. Samme förf. meddelar upplysningar om *En variant av Petrus Bångs Chronologia Sacra*. Fil. mag. Paul Nyberg ger i sin artikel *Finlands kuster i 1600-talets kartografi* en orientering i universitetsbibliotekets Samlingar av kartor, varjämte han i en annan artikel avhandlar *En kartografisk kuriositet från 1600-talet*. Fil. mag. Ragnar Dahlberg skriver om *Ätten Reuterholms exlibris*, påvisande tidigare misstag vid bestämmandet av ägaren till ett av dessa exlibris. Fil. mag. Hugo E. Pipping berättar i en artikel om *W. Lagus minnestal över F. W. Pipping* om tillkomsten av ett variantavtryck av detta tal och om en i samband med talet uppkommen häftig tvist mellan prof. Lagus och biblioteksamanuensen R. A. Renwall. Slutligen ger fil. dr Arnold Nordling en textkritisk granskning av *Helsingfors universitetsbiblioteks fragment av Flores och Blanzeflor* Förf. gör gällande, att fragmentets värde för utövande av den ursprungliga texten tidigare underskattats.

(Svensk) Historisk Tidskrift. Första häftet av Historisk Tidskrift för detta år inledes av en längre artikel av Einar Tegen om *En svensk historiefilosof och hans mästare*. Förf. företager här en filosofisk granskning av Hjalmar Haralds arbete *Undersökning av det historiska medvetandet och dess beroende av Heinrich Rickert*. — Gottfrid Carls-

son avtrycker *En historisk uppsats av Olaus Petri från 1530-talets början*, vilken i egenhändigt manuskript av Olaus Petri anträffats av författaren i Upsala universitetsbibliotek. Uppsatsen har tydligen tillkommit på uppdrag av Gustav Wasa och i syfte att framhålla de historiska och rättsliga skäl, vilka kunde berättiga ett avskaffande av de privilegier lübeckarna år 1523 avtvungit konungen. Med stöd av ett senare från Gustav Wasas kansli utgånget aktstycke söker förf. påvisa den argumentering Olaus Petri gripit till. Sverige kunde ej av någon tacksamhetsskuld till lübeckarna anses skyldigt att bibehålla detta vid de undfångna privilegierna, ty de svensk-danska krigen på 1510-talet hade framkallats, då Svante Sture på Lübecks tillskyndan och i dess intresse brutit freden med konung Hans. Handskriftens största intresse ligger däri, att den visar, att Olaus Petri redan i början av 1530-talet hunnit skaffa sig djupare insikter i Sveriges historia. Handskriften visar emellertid, att Olaus Petri, då han slutligen gick att författa sin svenska krönika ej mer var i tillfälle att betjäna sig av de urkundliga källor, som funnos i det kungliga kansliet. I häftet ingår även den sedvanliga historiska bibliografien för föregående år (1924, av Kristian Setterwall. — Tidskriftens andra häfte innehåller främst en historisk jämförelse av förhållandena i *Polen och Sverige i det adertonde århundradet* av Ladislaus Konopzynski. Uppsatsen, som direkt opponerar mot det betraktelsesätt, som tagit sig uttryck i Odhners bekanta uttryck vid jämförelse mellan Sverige och Polen, då han säger, att Sverige visade, att det ännu kunde räddas och att det förtjänade räddas, är rik på intresseväckande jämförelser. Johan Feuk avtrycker en egenhändig levernebeskrivning av den bekante diplomaten Löwenhjelm. I denna dröjer Löwenhjelm vid sin mission till Petersburg år 1812 — här skymtar bl. a. G. M. Armfelts gestalt fram — samt vid 1813 års fälttåg.

Olika tidskrifter. I Personhistorisk tidskrift 1924, h. 3—4, ingår en släktutredning av H. Södersteen angående *Den svensk-finska ätten Linders härstamning*, däri släktens rent svenska härstamning från en småländsk bondesläkt ledes i bevis. — U. H. v. Dardell meddelar utdrag *Ur friherre Wilhelm Lenhusens journal 1788—90*. Utdragen ur den unge subalternofficerens anteckningar äro upplysande för den upprörda stämningen i officerskåren. — I Fornvännen, h. 1 1925, skriver Arthur Nordén om *Sankt Olofsyxan, en studie över kultuttövningens lokala tradition*. Han talar om den Olofs-kult, som under medeltiden fanns i Östergötland, särskilt i trakten av Norrköping, och uttalar en förmodan, att den hade sitt upphov i en tidigare Torskult, varav spår ännu funnos i ortnamnen. Hällristningarna i trakten innehålla emellertid i stor myckenhet avbildningar av bronsåldersyxor.

Förf. frågar sig därför, om ej bronsåldersyxorna, Tors hammare och Sankt Olofs yxa, alla hänvisade på en obruten lokal kulttradition. Gustaf Hellström diskuterar i samband med hällristningarnas båtbilder den eventuella förekomten av *Utriggade kanoter i Sverige*. — I Nordisk Tidskrifts tredje häfte för året har Nils Herlitz en artikel, däri han ger en översikt av forskningsresultaten beträffande *Sveriges riksdag* och framhäver ännu återstående uppgifter för forskningen.

Stadshistoria. I tre volymer utkomna under åren 1918, 1921 och 1924 har Hj. Björkman samlat *Bidrag till Jakobstads historia*. Volymerna innehålla ett rikt material till belysande särskilt av de ekonomiska förhållandena i staden och dess omnejd. Talrika tabeller över borgarsläkterna äro av genealogiskt intresse.

Till redaktionen insända skrifter:

B. Estlander, *Ernst Linder d. ä.* En märkesman inom den liberala rörelsen i Finland. 120 sid., 24 illustr., Helsingfors 1925.

K. J. Hartman, *Åländska kongressen och dess förhistoria III.* Fredstraktaternas tillkomst. Acta Academiæ Aboensis. Humaniora IV. VI + 188 sid., Åbo 1925.

Hj. Björkman, *Bidrag till Jakobstads historia I—III.* 126 sid. och X bil.; 156 sid. och VII bil.; 214 sid. och IX bil., Jakobstad 1918, 1921, 1924.

Einar W. Juvelius, *Sysmän pitäjän historia. I.* Aika n. vuoteen 1700. 376 sid., 16 illustr. och 2 kartor, Lahtis 1925.

Toivo Haapanen, *Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors II.* Gradualia lectionaria missæ. Helsingfors universitetsbiblioteks Skrifter VII, 96 sid., Helsingfors 1925.

Miscellanea bibliographica I. Helsingfors universitetsbiblioteks Skrifter VIII. 142 sid., 10 illustr., Helsingfors 1925.

Bruno Lesch, *Äldre svensk räntelagstiftning under inflytande av kristlig rättsuppfattning.* Särtryck ur Ekon. Samf. Tidskr. Ny Serie, h. 4. 26 sid. Helsingfors 1925.

Det Nordslesvigske Spørgsmaal 1864—1879. Aktstykker og Breve, udg. af Aage Friis. II Bind. Fra 1 April 1868 til 31 Dec. 1870. Köpenhamn 1925.

R. Weisflog, *Die Entwickelungsgeschichte der finnisch-deutschen Handelsbeziehungen.* Schriften herausgegeben von dem Institut für Finlandkunde der Universität Greifswald. 115 sid. Greifswald 1925.

Finsk Tidskrift, t. 99, h. 1—2.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 2, 1925.
Historisk Tidskrift, (Stholm), h. 2, 1925.
Det nya Sverige, h. 5, 6, 7 och 8—9, 1925.
Svenskbygden, h. 6 och 7, 1925.
Allsvensk Samling, h. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 och 19, 1925.
Finnländischer Merkur, h. 9, 10, 11 och 12, 1925.

M. G. Schybergson.

Av

C. v. BONSDORFF.

Efter en lång och flitigt använd arbetsdag gick professor *Magnus Gottfrid Schybergson* den 6 december 1925, vid nyss fyllda sjuttiofyra år, till den eviga vilan. I vetenskapens och undervisningens tjänst, på de allmänna kulturssträvandenas område hade han utfört ett arbete, som påverkat generationer av medborgare och som med minnesgod tacksamhet bör ihågkommas av en eftervärld. Som historisk författare hörde han till de flitigaste; såsom universitetslärare hade han verkat i 46 år — först såsom docent fem år (1878—83) och sedan som e.o. professor i allmän historia under fyratioett år (1883—1924) — och under denna tid hade han 26 terminer handhaft ordinarie professors tjänsteåligganden. Under nära trettio år hade han suttit i studentexamensutskottet, 6 år hade han varit kurator och 17 år inspektor för västfinska studentavdelningen, 17 år inspektor för Åbo avdelning, 42 år lärare vid Svenska fruntimmersskolan i Helsingfors med dess fortbildningsläroverk, tio år lärare i en privatskola, tjuguett år (1887—1907) utgivare av Finsk tidskrift (jämte F. Gustafsson och R. F. v. Willebrand), 12 år ledamot och 26 år ordförande i Styrelsen för Svenska Litteratursällskapet, 25 år ledamot av Arkeologiska kommissionen — för att inte nämna ledamotskap i andra direktioner och styrelser m. m.

En sådan intensiv och omfattande levnadsverksamhet, som endast få hunnit utöva, förutsatte helt naturligt en kraftig hälsa, seg uthållighet, mångsidigt intresse samt god och säker omdömeskraft. Alla dessa egenskaper var Schybergson utrustad med och därjämte ägde han den stora gåvan att bära sin arbetsbörda med lugn och tålamod, liksom han med jämnmod och sans upptog tidens vrångheter och de personliga angrepp, för vilka han under tidigare år ofta var utsatt. Stillsam och försynt gick han sin värld igenom, men han kunde nog bliva ivrig och impulsiv, när det gällde att försvara saker och idéer, som han med själ och hjärta omfattade, och det var inte lönt att söka driva honom från vad han ansåg för rätt och tillbörligt. En flitig arbetsmyra, hörde han inte till dem, som tränga sig fram i det offentliga livet, som söka publikens applåder eller gunst och utmärkelser från höjderna. Hans värld var den vetenskapliga forskningens och undervisningens; sin plats hade han helst vid skrivbordet i sitt arbetsrum, i arkiven och biblioteken, där hans tankar bundos vid förflutna tiders och förgångna släktens öden. Att utreda och belysa flydda tiders skaplynne och strävanden, den politiska och kulturella utvecklingens gång genom seklernas än långsamt fortskridande, än våldsamt brusande ström, att skildra historiska märkesmäns — såsom en J. Tengströms, H. G. Porthans och andras — liv och personlighet — det var syftet och målet för hans forskargärning. Men han var ingen bortkommen, opraktisk kammarlärd, som förglömde sig i forntiden utan att akta på tidens tecken och det levande liv, som pulserade omkring honom. Ofta kunde han med liv och värme gripa in i diskussionen om allmänna frågor och förehavanden, som upptogo samtidens intresse. Konservativ till sin åskådning som han i det hela taget var, höll han på de historiska traditionernas betydelse för utvecklingen, varför han ansåg vår framtids gestaltning och tryggande böra vila på gammal historisk grund. Särskilt lågo de svenska kultursträvandena honom varmt om hjärtat, och när det gällde att befrämja dem, var han vanligen med. Så deltog han år 1876 i grundandet av Finsk Tidskrift, 1882 i inrättandet av Nya svenska läroverket i Helsingfors, 1885 i stiftandet av Svenska litteratursällskapet i Finland, till vars styrelse han, som sagt, hörde i nära fyratio år. I de förberedande åtgärder, som ledde till upp-

rättandet av Åbo akademi, tog han del, och när frågan väcktes om utgivandet av en svenskspråkig historisk tidskrift, var han genast villig att ansluta sig till företaget, stödjande detsamma inte endast med auktoriteten av sitt namn, utan ock med bidrag, som ingingo i de flesta årgångar av tidskriften; ännu senaste år publicerade han i denna tidskrift en omfattande bokanmälan — väl det sista alstret av hans flitiga penna, vilket utkommit i tryck.

Som vetenskaplig och litterär författare hörde Schybergson till de mest produktiva. Han skrev och arbetade raskt och med mycken lätthet; därför kom han ock mycket åstad. Överblicka vi hans författarverksamhet i stort, utan att ingå på detaljerna, kunna vi fördela alstren därav på tre kategorier: läroböcker till skolungdomens bruk, tidskriftsartiklar och de arbeten, som vi kunna beteckna såsom specifikt lärda arbeten, om vi ock böra ihågkomma, att även de förra grundade sig på vetenskapliga forskningar och studier.

Som läroboksförfattare intog Schybergson länge en dominerande ställning inom historieundervisningen — såsom efterträdare till den för äldre generationer välbekante H. L. Melander — och ännu följas hans läroböcker i historia allmänt i de svenska skolorna. Sina tidskriftsartiklar och uppsatser publicerade Schybergson för det mesta i Finsk tidskrift; de uppgå där till inemot ett halvt hundra, nästan alla av historiskt innehåll och för det mesta kretsande kring ämnen ur Finlands historia. Men dessutom lämnade han bidrag till Pedagogisk tidskrift, västfinska avdelningens album Lännetär, Åbo akademis årsskrift, ett par tyska historiska tidskrifter, Finsk biografisk handbok, Nordisk Familjebok m. m., varjämte han åren 1894—1904 levererade till Jahresberichte der Geschichtswissenschaft redogörelser för Finlands historiska litteratur.

Schybergsons större vetenskapliga arbeten röra sig på mycket olika områden. Efter att först ha vunnit licentiatgraden (1875) med en avhandling om Finlands inre historia 1721—1731 ägnade han sig under några år åt studier och forskningar rörande de franska hugenotterna och underhandlingarna om en evangelisk allians på 1620-talet samt publicerade som resultat av dessa studier bl. a. tvenne akademiska dissertationer. Men när det

med dessa avhandlingar avsedda ändamålet — vinnandet av professuren i allmän historia — inte uppnåddes, återvände han till fäderneslandets historia, egnande sig, utom åt en översiktlig framställning därav, särskilt åt studiet av Åbo akademis lärdomshistoria och dess mest framstående män på den historiska forskningens område. En del av sina forskningsresultat meddelade han — utom i redan nämnda tidskrifter — i Historiallinen Arkisto och F. Vetenskapssocietetens publikationer, men de flesta och största infördes i den långa serien av Svenska litteratursällskapets skrifter. Av dessa arbeten må här framhållas Historiens studium vid Åbo akademi (1891), Jakob Tengströms vittra skrifter i urval med en levnadsteckning (1899), den stora biografien över H. G. Porthan (två delar 1908—11), det vidlyftigaste av Schybergsons specialarbeten, ävensom den omfattande levnadsskildringen av Carl Gustav Estlander (1916).

Mest känd för allmänheten som historisk författare blev Schybergson — utom genom sina skolböcker — genom sin stora Finlands historia i två delar, varav första upplagan utkom 1887—89, den andra, delvis tillökta och omarbetade upplagan 1903. Den förra upplagan, som tillkom på uppdrag av senaten och belönades med det Furuhjelmska priset, har i sammandrag utkommit på tyska och ryska, den senare har utgivits i finsk översättning. Som en fortsättning och ett komplement till detta verk kan anses Finlands politiska historia 1809—1919 (1923), som Schybergson utarbetade under sin levnadsafton, då arbetskrafterna redan började avtaga, och varav han någon tid före sin död hade glädjen att skåda en tysk översättning.

Schybergson arbetade, som sagt, raskt och lätt. Hans framställningssätt är flytande och underhållande, klart och redigt. Hans forskning var grundlig och omfattande, liksom resultatet är vederhäftigt. Men han älskade i allmänhet inte att belasta sina opera med överflöd av detaljer eller långa citat och utdrag ur källmaterialet. Han föredrog att kort och sakligt framhålla det väsentliga och karakteristiska, som han ock lyckades få ganska bra fram. Undantag förekomma dock och främst den stora och på detaljupplysningar rika biografien över Porthan. Utmärkande för Schybergson var vidare, att han plägade avhålla sig från hypoteser, förmodanden och långa exkursioner från

ämnet; subjektiva resonement, retoriska vändningar och didaktiska reflektioner över innehållets lärdomar voro honom inte i smaken. Denna för honom karakteristiska »objektivitet» i skildringen, kanske tydligast framträdande i »Finlands historia», grundade sig naturligtvis på en väl övervägd och fullt motiverad uppfattning om historikerns kall, men nekas kan inte, att man stundom kunde tycka, att författaren ställde sig för mycket i bakgrunden och att hans personliga mening kunnat komma bättre fram. Denna objektivitet eller saklighet hade dessutom det med sig, att den nog så flytande och klara stilen kunde kännas kylig och glatt, liksom framställningen genom sin koncentration stundom kunde förefalla alltför allmän.

Såsom akademisk lärare påverkade Schybergson många generationer av den studerande ungdomen. Utan att egentligen utbilda lärjungar i strängare mening, var han en god rådgivare för dem som arbetade vidare på den historiska forskningens fält. »Han omfattade — yttrade vid hans bår en av hans lärjungar, prof. P. O. v. Törne — sina elever med välvilja, sökte att ge dem uppgifter, att stöda dem och föra dem framåt. Sina föreläsningar anknöt han gärna till epoker i mänsklighetens historia, som kunde anses vara av grundläggande betydelse. De inplantade hos åhörarne respekt för det vederhäftiga, dokumenterade vetandet. Med nit och oförtrutenhet skötte han sin undervisning under en akademisk lärarbana, som blev längre än de flestas. En stor skara lärjungar skall städse bevara den i tacksam och vördnadsfull hågkomst.»

Schybergsons liv var en lång och med intensiv flit använd arbetsdag, vars frukter äga ett stort och beståndande värde. Detta har allmänt erkänts, också från deras sida, vilkas historiska och politiska ståndpunkt varit en annan än hans. Bland lärda utmärkelser, som kommo Schybergson till del, må nämnas — utom inval till inhemska lärda samfund — ledamotskap i K. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien i Stockholm, Vetenskapssocieteten i Uppsala och Verein für die Geschichte Berlins. Till hans 60-årsdag utgav Sv. Litteratursällskapet en publikation, och då han fyllde sjuttio år, tillägnades honom ett häfte av denna tidskrift. Åbo avdelning hedrade sin mångårige inspek-

tor med att låta måla hans porträtt, som pryder dess sessionssal.

Bland Finlands historiska författare intog Schybergson ett av de främsta rummen i vår tid. Av dem, som kommo med honom i närmare beröring och lärde känna hans humana, försynta väsen, skall hans minne bevaras i tacksam hågkomst. För Historisk tidskrift var han, såsom redan nämnts, ett stöd och en flitig medarbetare.

Arvid Bernhard Horn såsom Åbo akademis kansler.

Av

KARIN KYRKLUND.

En av de viktigaste åtgärderna för främjandet av Finlands uppkomst efter stora ofreden var Åbo akademis restauration. Vid ryssarnas infall i vårt land år 1713 hade Per Brahes skapelse upplösts, i det prokansler, biskop Gezelius d. y., akademins lärare och tjänstemän samt ett antal studenter flydde över till Sverige undan fiendens härjningar. Först efter fredsslutet med Ryssland 1721 kunde det akademiska arbetet åter vidtaga, men under de mest brydsamma förhållanden. Högskolans ekonomiska ställning var totalt rubbad, emedan de flesta av akademihemmanen voro ödelagda av kriget. Varifrån skulle under sådana omständigheter medel anskaffas till löner och stipendier samt till reparation av akademibyggnaderna, vilka under krigstiden av ryssarna använts som häststall? Lösningen av denna svåra fråga förorsakade under en lång tid framåt de akademiska fäderna ofantligt huvudbry, naturligtvis till förfång för det vetenskapliga arbetet. Till de svårigheter ekonomin förorsakade sällade sig ytterligare andra. Sålunda voro alla mobilier och inventarier bortrövade. Det rådde brist på böcker och undervisningsmaterial. Lärarkrafterna voro till största delen nya och oprövade; av akademins 12 ordinarie professorer tillträdde efter stora ofreden endast 4 sina gamla befattningar.

En kraftfull högsta ledning av akademin var under sådana förhållanden framför allt av nöden. Det erfordrades en ny Per Brahe, en kansler, som jämte det han ägde makt och inflytande att inför »riksens maktägande ständer» främja högskolans bästa, även hade sinne för den stora betydelse en akademi — såsom härd för det andliga kulturlivet — ägde för ett av fienden härjat

land. Den 6 juni 1723 avled högskolans åldrige kansler greve Carl Gyllenstierna, och det gällde nu att utse en inflytelserik efterträdare. Konsistorium, som plägat välja sina kanslerer bland rikets högsta ämbetsmän, riktade även denna gång sina blickar mot denna högförnäma krets och utvalde ur densamma som kandidater kanslipresidenten greve Arvid Bernhard Horn, vars storhetsperiod som statsman just grydde, samt riksrådet greve Johan Paulinus-Lillienstedt. Den senares kandidatur gynnades i synnerhet av akademins mäktige prokansler biskop Herman Witte, som vid denna tid vistades i Sverige för riksdagsarbete. Efter en livlig debatt i konsistorium genomdrevo anhängarna av Horn den 4 juli, att en underdånig förfrågan avsändes till kanslipresidenten. »Akademin skulle sin största lycka och uppkomst därvid finna», hette det i konsistorii skrivelse, »om Eders Höggrevliga Excellens, som nog mäktighet till befordran av dess iståndsättande äger, sig nådigt dess vårdande åtaga täcktes till en besynnerlig prydnad av studiernas flor och excellerande för detta landet, som av E. H. E:s höga börd får sig lycksaligt skatta».[1] Men greve Horn bragtes snart i tvivel om uppriktigheten av konsistorii känslor för honom, då kort därpå Hans Högvördighet, biskopen och prokanslern uti eget namn hos konungen behagade föreslå greve Lillienstedt, åberopande sig några professorers samtycke därtill. Underrättelsen härom bragte konsistorium i uppror. Man ansåg, att prokansler genom sitt egenmäktiga ingripande hade »kullslagit alla jura» vid akademin, då det ju uttryckligen hette i konstitutionerna: »Professores nominabunt Cancellarium». En förnyad anhållan avgick till Horn, och den 27 sept. hade kanslipresidentens anhängare glädjen att emottaga det efterlängtade svaret med nådigt bifall till konsistorii begäran. »Sålänge jag orkar uthärda uti Kongl. Majestäts och riksens tjänst», skrev greven, »skall jag ej undandraga mig att vara den Kongl. Akademin till nytta och tjänst, samt på allt gjörligt sätt och efter bästa förmåga befrämja dess välfärd och uppkomst».[2]

Horns föregående bana hade likväl ej varit ägnad att utrusta honom för det höga kanslersämbetet, och härtill kom ytterligare,

---

[1] Konsist. registr. $^{18}/_{VII}$ 1723.

[2] Kongl. och kansl. brev $^{9}/_{IX}$ 1723.

att de stora statsmannaegenskaperna hos honom ej lämnat rum för ett djupare intresse för den andliga odlingen. En jämförelse mellan Horn och Lillienstedt härutinnan måste ovillkorligen utfalla till den förres nackdel. Men den nyvalde kanslern var i besittning av makt och inflytande att inför regering och ständer främja högskolans önskningsmål, vilket under de svåra förhållanden, vari akademin befann sig, betydde mera än sinne för vitter och vetenskaplig verksamhet.

Kansler förutsatte från första början ett gott samarbete emellan sig och akademin. Sålunda skriver han kort efter sin utnämning: — — »och som jag på det högsta lärer låta mig angeläget vara att kunna främja akademin, så tvivlar jag ock icke på att Eders Högvördighet, Herr Biskopen och Prokanslern samt Consistorium Academicum för sin del lärer uti mitt goda uppsåt gå mig med all nit och åhuga tillhanda».[1] Efter förmåga trädde även consistoriales Illustrissimus Cancellarius tillmötes i denna hans önskan. De flesta initiativ, som i akademiska frågor togos, utgingo från konsistorium och vanligen från den nitiske biskop Witte. Kansler tillkom det endast att godkänna eller förkasta desamma, varpå konsistorium i ödmjukhet underordnade sig den höggrevliga viljan. Under Horns kanslerstid bar det akademiska arbetet framför allt prägeln av materiell strävsamhet. Konsistorii omsorger åsyftade i främsta rummet att ånyo befästa den ekonomiska grundvalen för akademins existens. Genom många och långa skrivelser var konsistorium nödsakat att påminna sin höge kansler härom. I synnerhet före och efter varje riksdag var den akademiska korrespondensen livlig emellan Åbo och Stockholm.

Horns förnämsta stöd och rådgivare i akademiska frågor var prokanslern Herman Witte. Ehuru han vid kanslersvalet gynnat Lillienstedt tycktes denna omständighet icke ha kvarlämnat något agg hos den högsinte kanslipresidenten. Såsom kansler stod Horn ofta i brevväxling med biskopen för att inhämta dennes tankar och råd vid de akademiska ärendenas behandling, och så gott som alltid avgjorde kansler frågorna i den av Witte önskade riktningen. Det var förenligt med Horns statskonst att gynna

---

[1] Kongl. och kansl. brev $^{6}/_{XI}$ 1723

samhällets högre lager för att med tillhjälp av dessa hålla de lägre lagren i styr. Efter Wittes död år 1728 vann kansler sitt stöd i efterträdaren biskop Lars Tammelin. Som prokansler ingrep denne ej med samma kraft till främjandet av akademins bästa som Witte, men under hans protektorat hade det akademiska livet en fredligare prägel än under den hetlevrade företrädarens. Den tredje prokanslern under Horns kanslerstid var sedan år 1734 biskop Jonas Fahlenius.

Om det personliga förhållande, vari kansler och konsistorium stodo till varandra, kan i allmänhet sägas, att det gestaltade sig väl, fastän det likväl, särskilt under den första delen av Horns kansleriat inträffade, att de akademiska fäderna med prokansler Witte i spetsen, oftare än egentligen anständigt var, hemföllo åt den konsistoriella trätsjukan och föranledde Illustrissimus Cancellarius att uppträda som skiljedomare. Ehuru man fruktade, att dessa stämningar möjligen skulle inverka på Horns handlingssätt som kansler, var den store statsmannen högsint nog, att sedan tillrättavisningar och avböner blivit växlade, låta det som passerat falla i glömska.

Horn hade knappt hunnit tillträda sin kanslersbefattning, förrän prokansler Witte hänsköt till hans avgörande en fråga, som röjde, att det vid sidan av de många förtjänstfulla egenskaper, som trots allt utmärkte biskopen, även fanns rum för småaktig fåfänga. Det stötte nämligen Hans Högvördighet, då han å ämbetets vägnar infann sig i konsistorium, att se sig likställas med rector magnificus, i det för bägge dessa herrar funnos anvisade tvenne likadana gungstolar, placerade mitt emot varandra vid långsidan av bordet. Emellan dessa anspråkslösa gungstolar stod emellertid uppe vid bordsändan Illustrissimi Cancellarii stol, beklädd med gullskinn, och emedan biskopen företrädde kansler, ansåg han sig även under konsistorii sammankomster kunna få intaga kanslers säte. Denna biskopens fordran blev inom kort en synnerligt viktig angelägenhet. Horn måste tillskrivas, och sedan han blivit underrättad om praxis vid universiteten i Lund och Uppsala, fann han det vara rätt och billigt, att

prokansler i konsistorium skulle »njuta samma stol, säte och heder som kansler och sålunda sitta allena vid bordsändan».[1]

Witte skyndade sig att inför Horn nedlägga sin allra ödmjukaste tacksägelse. Han försäkrade, att han hela sitt liv skulle prisa den högtupplysta rättvisa kansler i nåder behagat ådagalägga. Tack vare detta bistånd från högsta ort ansåg han sig nu i utövandet av sitt ämbete kunna ådagalägga större kraft och eftertryck än förut. Detta trädde även i dagen i en följande tvistefråga.

Den 17 okt. 1724 hade rektor Schulteen förmått professorerna i konsistorium att avlägga hyllningseden till Hans Majestät Fredrik I. Biskopen, som infann sig under det eden avlades, frågade ögonblickligen vem som givit rektor makt att utan kanslers speciella vetskap och samtycke samt utan att giva prokansler tillkänna i hans frånvaro proponera edens avläggande. Schulteen förskansade sig bakom de akademiska konstitutionerna och förklarade varken det ena eller det andra vara av nöden, ja han understod sig t. o. m. att kalla Hans Högvördighet, biskopen en »Persona Extraordinaria». Tvisten emellan prokansler och rektor svällde inom kort ut till en brännande fråga om den maktbefogenhet deras ämbeten medgav dem, vilket föranledde kansler att på Kunglig Majestäts befallning sammanträda med kanslererna vid de andra akademierna i riket, nämligen med riksrådet och presidenten Gustaf Cronhjelm i Uppsala och riksrådet greve Tessin i Lund samt med hov- och justitiekanslererna Joachim von Düben och Thomas Fehman.

I det vidlyftiga memorial kansler efter detta sammanträde inlämnade till konungen förklarade han, att han varit övertygad om att professorerna redan under greve Gyllenstiernas kansleriat avlagt hyllningseden och att han därför ej givit befallning om edens avläggande. Den långa redogörelsen för den uppkomna tvisten avslutade kansler med att föreslå, att man för akademin i Åbo skulle utfärda samma förordning akademin i Lund år 1682 fått emottaga, vilken föreskrev att den professor, som visade lust för träta och ej ville rätta sig efter en och annan påminnelse,

[1] Kongl. och kansl. brev $^{30}/_{VI}$ 1724.

skulle avskedas från sin befattning.[1] I en kunglig förordning av den 8 dec. 1724 godkände konungen det av Horn framställda förslaget, varpå detsamma översändes till Åbo med sträng tillsägelse, att det borde bliva till alla delar iakttaget.

De nyss anförda tvistemålen hindrade likväl icke, att närhelst anledning gavs, artighetsskrivelser växlades mellan kansler och akademin, präglade å ena sidan av beskyddande vänlighet å den andra sidan av djupaste vördnad och servil underkastelse. Utom de sedvanliga nyårshälsningarna fick Horn av konsistorium emottaga skrivelser, t. ex. då han valdes till lantmarskalk vid riksdagarna och då han valdes till Praeses Illustris för Societas regia literaria et scientiarum Upsaliensis. Det var ock endast i brev Horn trädde i beröring med de akademiska ledamöterna, ty ehuru konstitutionerna föreskrevo, att kansler åtminstone en gång i året skulle visitera akademin, uppfylldes denna bestämmelse icke en enda gång av Horn. De inbjudningar han fick emottaga till promotioner och andra akademiska högtidligheter besvarade han alltid med den försäkran, att han »för sina angelägna ämbetens sysslors skull» måste försaka det nöje en resa till Åbo akademi skulle bereda honom.

Så vitt möjligt var sökte konsistorium skona Illustrissimus Cancellarius från att erhålla kännedom om det obehag och de förtretligheter den studerande ungdomen tid efter annan förorsakade. Ehuru studentlivet vid denna tid bar en fridsammare prägel än före stora ofreden, gåvo likväl studenterna ofta de akademiska fäderna anledning till bekymmer genom upprepade konflikter nattetid med vaktkarlar o. a. Slutligen såg sig konsistorium föranlåtet att hos Horn anhålla om hans bemedling till förnyandet av den kungliga förordning av år 1692, som stadgade, att ingen student skulle från medlet av augusti till medlet av april få anträffas på gator, källare eller krogar efter kl. 9 på aftonen eller andra årstider efter kl. 10. Överträddes påbudet, skulle den skyldige gripas av vakten och för 8 dagar insättas på slottet på vatten och bröd. Denna förordning förnyades även tack vare kansler år 1725. Kort därpå utfärdade Hans Majestät uppå

[1] Kongl. och kansl. brev 7/XII 1724.

Horns föreställning en annan förordning, som förbjöd källarmästare och krögare att kreditera studenterna för mera än två plåtar, emedan konsistorium blivit »av kreditorer överlupet och med förtretligheter hindrat och besvärat».[1]

Men de akademiska fädernas bekymmer för den studerande ungdomen lättades ej genom dessa »högrättvisa förordningar». Ideligen förspordes klagomål över studenternas självsvåld, som bl. a. tog sig uttryck i plundrandet av äppelträd, krossandet av fönsterrutor, stenkastning på fredligt folk m. m. St. Andrædagskvällen överfölls rector magnificus teol. professor Jonas Fahlenius på gatan av larmande studenter, varpå plakat anträffades i staden med hotelse till liv och leverne för den, som skulle angiva de skyldige.[2] Konsistorium blev nödsakat att i försiktiga ordalag underrätta kansler härom, och sedan han föredragit ärendet inför konungen, förordnade denne tillsättandet av en undersökningsrätt. Under sådana förhållanden var det av vikt att disciplinen bland studenterna skärptes. Landskapsindelningen förnyades därför genom en kunglig resolution av den 9 mars 1733.

De första åren efter akademins restauration var, som tidigare nämnts, högskolans ekonomiska upphjälpande den livsfråga för vilken så gott som allt annat underordnades. Medan sålunda ett stort antal av kanslers skrivelser till konsistorium beröra ekonomiska frågor, gälla endast ett fåtal brev den akademiska undervisningen. Ehuru Horn var president i det kungliga kanslikollegiet, som bl. a. skulle övervaka studiernas idkande i riket, var likväl hans verksamhet för undervisningens främjande vid akademin i Åbo av ringa betydelse. I huvudsak inskränkte den sig till att efter det prelektionskatalogerna insänts, i de artigaste ordalag berömma den oförtrutna flit och möda akademins lärare lade i dagen för den studerande ungdomens förkovran i bokliga konster. Flere av akademins lärare voro även dugande män på

[1] Konsist. registratur $^{9}/_{X}$ 1725.
[2] Konsist. prot. $^{28}/_{II}$ 1728.

sina områden, men någon större kraft förmådde de knappt utveckla. Det behövdes mer än ett halft sekel, innan det vetenskapliga livet i Åbo åter kunde repa sig, och akademin förmådde uppfylla biskop Wittes ljusa förhoppning — att bliva ett glänsande ljus, från vilket strålar av den fria vetenskapen och all gudomlig vishet skulle spridas vida omkring i hela landet.

I nära samband med undervisningen stodo befordringsfrågorna. Dessa bragte så gott som alltid consistoriales i harnesk mot varandra. Några bestämt organiserade partier förekommo icke, men vanligtvis uppträdde akademins myndige prokansler Witte, biträdd av professorerna J. Hartman och J. Fahlenius, emot professor D. Juslenius och hans anhängare Thorwöste, Björklund och Prytz. I brev sökte dessa motståndare inför Illustrissimus Cancellarius förfäkta sina åsikter. Juslenius ansåg, att högskolans intressen bäst främjades därigenom att professurerna och adjunkturerna besattes med män födda i Finland. Witte däremot höll före att kapaciteten i främsta rummet skulle vara avgörande, icke nationaliteten, men med den påföljd att han beskylldes för att förfölja finnarna till förmån för utlänningar. Så gott som alltid avgick likväl Witte med segern, emedan han städse erhöll stöd av kansler.

År 1724 gällde det i konsistorium att besätta tredje teologieprofessuren vid akademin. Teologiska fakulteten hade uppfört prof. D. Juslenius i första förslagsrummet, prof. i fysik Thorwöste i det andra och prof. i logik och metafysik Hartman i det tredje. Witte gav det bästa utlåtande om Juslenius och ansåg, att han var självskriven för det första förslagsrummet. Men Thorwöste godkände biskopen ingalunda, utan föreslog i hans ställe magister Nils Norby från Gottland. När sedan konsistorium uppsatte förslaget, gav Witte de bästa lovord om Juslenius och hans disputation, men redan följande dag fällde han i brev till kansler ett motsatt omdöme. »Herr Prof. Juslenius har», förklarade biskopen, »först skrivit sin disputation med mindre accuratesse, defenderat den sedan med långt mindre beröm, under själva actus disputationis måste jag esomoftast undsätta honom».[1] Där-

[1] A. Pietilä, *David Juslenius, hänen elämänsä ja vaikutuksensa I*, sid. 260.

för ansåg biskopen, att Hartman vore den lämpligaste till professuren. Detta väckte Horns misstankar, han infordrade en kopia av voteringsprotokollet, vilken åtgärd tvang Witte att godkänna konsistorii förslag. Men några veckor senare förordar han igen sin skyddsling Hartman inför kansler. Horn måste slutligen inse att personligt agg låg till grund för biskopens ovilja emot Juslenius. Vid sakens föredragande inför konungen fällde han därför endast berömmande ord om Juslenius, men gav likväl sitt förord åt mag. Norby, som blev utnämnd. Denne tillträdde emellertid icke sin befattning, utan anhöll om avsked.

Det gällde sålunda att igen besätta tredje teologieprofessuren. Juslenius, som fruktade, att han åter skulle bliva förbigången, hade i god tid skrivit till sin vän biskop Gezelius i Borgå, i förhoppning att denne skulle upplysa kansler om förhållandena vid akademin. Sålunda skriver Juslenius. »Vid tillfälle är till Högvördige Herr Biskopen min ödmjuka bön att såsom det är bekant att alla redeliga bli i Åbo förföljda, och i synnerhet alla de som varit vår Saliga stora Biskop Gezelii klienter, och däremot gäller Högvördige Herr Biskopens ord och föreställningar mycket hos Hans Höggrevlige Excellence, vår Nådiga Canceller, som härifrån intet får någon rätt kunskap om Personernas conduite, utan allt förvänt, att Herr Biskopen av vanlig hög ynnest till mig sin gamla tjänare, vid något behageligt tillfälle ville remonstrera Hans Excellence huru det står till med folket å denna orten.»[1]

Juslenius farhågor hade ej varit ogrundade. Ett nytt intrigspel likt det förra utspann sig åter. Konsistorium ställde igen Juslenius i första rummet, Hartman i det andra, men besättandet av tredje förslagsrummet förorsakade lång diskussion. Witte förordade för sin del teologie adjunkten Anders Bergius. »Jag skattar denna Nation lycklig», sade han, »att här nu för tiden kunna finnas sådana skickeliga och capable subjecta, som med nytta kunna betjäna Academiam patriam och jag hädanefter må undgå den blam, som några mig hava påfört, såsom att jag den samme Nationen, ibland vilka jag äter mitt bröd och njuter min heder, skulle söka att förtrycka».[2]

---

[1] A. Pietilä, anf. arbete sid. 263.
[2] Konsist. prot. $^{19}/_{VIII}$ 1726.

Men detta yttrande försvagas betydligt därav att biskopen redan följande dag avsände till Horn ett brev, vari han förnyade sina beskyllningar emot Juslenius och i stället upphöjde Hartman — detta emedan konsistorium ej uppfört Bergius på förslaget, utan endast omnämnt honom. Juslenius tog nu sin tillflykt till riksrådet Ekeblad, far till dåvarande rector illustris för Åbo akademi Claes Ekeblad, och följden var att han äntligen uppnådde målet för sina strävanden. I aug. 1727 blev han utnämnd till tredje teologieprofessor, och kort därpå befordrades han till andra teol. efter Fahlenius, vilken i sin tur efterträdde förste teol. prof. Ross. Vid dessa befordringar oroades ej kansler med varandra motsägande skrivelser. I konsistorium förklarade Witte med skärpa, att enligt de akademiska konstitutionerna succederar den ena den andra i samma fakultet, utan att ett särskilt förslag behöver upprättas.

I högre grad än undervisnings- och befordringsfrågorna tvingade, såsom förut påpekats, de ekonomiska frågorna konsistorium att söka stöd hos den mäktiga kanslern. Horn nekade aldrig att lämna sitt höga bistånd, vare sig det gällde att inför konungen, kammar- eller krigskollegiet rekommendera akademins angelägenheter eller att på riksdagarna främja högskolans bästa.

Stora förhoppningar anknöt högskolan vid riksdagen 1723. Sina önskemål hade konsistorium sammanfattat i en s. k. desideria. I främsta rummet anhöll man om frihetsår för de ödelagda akademihemmanen. Sekreta utskottet hänsköt emellertid akademins ansökningar till den kungliga kommission — i Finlands historia kallad den västra kommissionen — vilken tillsattes för att anställa undersökning och räfst i anledning av de oredor den långvariga ofreden hade förorsakat i Åbo, Björneborgs och Tavastehus län samt på Åland. Kansler riktade till presidenten i kommissionen Cederhjelm en uppmaning att göra »en benägen reflektion» över de önskningsmål akademin i Åbo skulle framföra samt vara desamma »efter gjörligheten behjälplig».[1]

Den 10 juni 1725 begynte kommissionen sin verksamhet.

[1] Kongl. och kansl. brev $^{8}/_{VII}$ 1725.

Akademin hade rustat sig med en massa besvärs- och klagoskrifter. Professor Hartman fick i uppdrag att framföra klagomål över beviljandet av en del frihetsår för akademihemmanen. Inspectores aerarii anmodades att uppsätta ett instrument, som skulle utvisa den brist akademistaten lidit med avseende å dess inkomster under de tre förlidna åren. I en skrivelse, som den 3 aug. 1725 avläts till presidenten i kommissionen, beräknades denna brist till 14,000 d. s. m. Konsistorium hoppades att Hans Excellence därav måtte se »med vad suckan och svårighet samt beklageligt armod man sitt ämbete förvalta måste, när icke allenast ett tillräckligt utan ock högst nödtorftigt underhåll ej var att tillgå». (År 1725 erhölls i stället för en lön av 400 d. s. m. endast 184 daler). För att betäcka denna brist vågade konsistorium i underdånighet föreslå, att den kgl. kommissionen »av ömt medlidande och nådigt behjärtande» skulle ihågkomma akademin med en del av de oindelta räntor och andra kronobesparingar, som möjligen påträffades vid undersökningen av landets ekonomiska tillstånd.[1]

Redan i sept. 1726 överreste kommissionen till Stockholm, där dess verksamhet ännu fortsattes till den 10 april 1727. Dess verksamhet hade utan tvivel varit av stor betydelse för vårt land. »Den store Guden och våra egna samveten», skrives det i kommissionens slutberättelse, »är bäst bekant med vad nit, sorgfällighet och åhåga man haver det minsta målet med det största hantera sökt». Akademins »högstbeklageliga ställning» hade blivit undersökt och en berättelse uppgjord över densamma. Frihetsår hade blivit föreslagna åt akademihemmanen, ja t. o. m. åt sådana som sedan ej anträffades i högskolans längder och jordeböcker. Vidare hade kommissionen gjort en intercession för akademins stat, som skulle föredragas inför konungen. I anledning härav fick kansler emottaga konsistorii allra ödmjukaste begäran, att han tillika hos Hans Majestät ville göra »ett kraftigt biträde till önskelig hjälp och undsättning uti närvarande stora trångmål».[1] Horn lovade att efter bästa förmåga understöda akademins angelägenheter härutinnan.

[1] Konsist. registr. 3/V 1725.
[1] Konsist. registr. 26/I 1726.

Dessutom fick konsistorium mottaga kanslers höga försäkran att han vid instundande riksdag (sept. 1726) vore villig att taga akademins fullmäktige prof. N. Hasselbom under nådigt beskydd samt befordra de ansökningar, denne å högskolans vägnar skulle komma att framföra. Dessa voro 1:o) att akademibetjänterna årligen måtte komma i åtnjutande av den ringa lön, som varit dem av ålder anslagen samt att bristen 1,785 d. s. m. skulle ersättas med inkomsten av Kumo lax-, sik- och sillfiske, 2:o) att den akademiska personalens mantalspenningar, sammanlagt 100 d. s. m. skulle anslås för det förfallna biblioteket, 3:o) önskades medel för reparation av de förfallna akademibyggnaderna. Akademins ansökningar upptogos först till behandling i sekreta utskottet, och sedan detta utskott genomgått västra kommissionens betänkande, späckat med »ganska bevekliga föreställningar», samt sedan ytterligare kammarkollegiet och statskontoret gjort sina inlägg i ärendet föredrogs saken av kansler inför konungen.

Denne fann för gott att bifalla högskolans ansökan om Kumo laxfiske. Detsamma var emellertid bortarrenderat på 6 år, varför akademin till en början skulle komma i åtnjutande endast av räntan, som uppgick till 500 d. s. m. Då arrendeåren upphörde, skulle akademin få fritt disponera över fisket, blott arrendesumman ej minskades. Likaså bifölls ansökan om mantalspenningarnas användande för det förfallna biblioteket. Vad slutligen anhållan om reparationsmedel för akademibyggnaderna vidkom, så utlovade konungen understöd blott konsistorium ville till honom inlämna noggranna uppgifter om vad som verkligen erfordrades därtill.[1] (Senare beviljades 1,000 d. s. m. för detta ändamål.) Dessutom befriades de akademiska ledamöterna från erläggandet av kontribution.

Men den kungliga resolutionen visade benägenhet att stanna på papperet. Många skrivelser avsändes från konsistorium till kammarkollegiet med uppmaningar att påskynda verkställigheten av Kgl. Majestäts befallningar, och då detta ej medförde åsyftad verkan, måste akademin vända sig till kansler med en ödmjuk anhållan, att han i nåder ville påminna kammarkollegiet om akademin i Åbo. De täta påminnelserna medförde slutligen

---

[1] Kongl. och kansl. brev 17/VIII 1727.

åsyftad verkan. En ljusning inträdde småningom i den mörka ekonomifrågan. Professorerna och övriga universitetets tjänstemän begynte utfå sina löner till fulla beloppet, stipendier kunde utdelas och de förfallna akademibyggnaderna kunde återuppbyggas. En ljusare tid grydde icke blott för akademin utan för hela landet redan efter år 1727.

* *
*

I sina skrivelser till akademin hade Horn stundom givit de akademiska ledamöterna en antydan om att han i viss mån var tvungen att åsidosätta högskolans önskningsmål för sina »angelägna ämbetens sysslors skull». Men även då kansler icke direkt antydde detta sakförhållande, framskymtade det likväl i så gott som alla hans brev till konsistorium. Horns kanslerstid sammanföll med hans storhetstid som statsman. På hans vidsträckta verksamhetsfält, hela Sverige och Finland, måste ju Åbo akademi te sig som en jämförelsevis ringa institution, dess behov och önskningsmål måste förlora i betydelse vid sidan av hela rikets. Men det oaktat var han likväl städse villig att »efter gjörligheten» söka uppfylla sina plikter även såsom kansler.

I längden blev detta emellertid svårt. Horns mångfaldiga höga förrättningar växte med varje år och tvungo honom slutligen att avgå från sin kanslersbefattning vid den kungliga akademin i Åbo. I en skrivelse, daterad den 2 juni 1735, meddelade kansler konsistorium detta sitt beslut. Han framhöll, hurusom hans höga ålder och avtagande krafter förorsakade honom otaliga svårigheter vid bestridandet av sina många ansvarsfulla ämbeten, och på grund härav såg han sig nödsakad att hos Kunglig Majestät anhålla om avsked från kansleriatet. Därigenom hoppades han bereda rum för en efterträdare, som på ett så mycket mer tillfredsställande sätt än han, kunde tillmötesgå högskolans önskningar. Skrivelsen avslutade Horn med att uttrycka sin »tjänsteliga tacksägelse för all den heder, vänskap och välvilja» han städse rönt från de akademiska ledamöternas sida, och i denna tacksägelse inflätade han en försäkran om att han »icke mindre hädanefter än hittills» var beredd att främja akademins

bästa samt gärna biträda sin efterträdare, om det befanns vara nödvändigt.

Konsistorii protokoll förråda icke huruvida emottagandet av denna skrivelse framkallade förvåning, sorg eller tillfredsställelse. Man fann endast sin skyldighet vara att med det första frambära sin ödmjukaste tacksägelse för den nåd akademin under Hans Excellences greve Horns högvisa styrelse hade åtnjutit.

I den avskedsskrivelse, som den 2 juni 1735 sändes till den avgående kanslern, framhöll consistorium academicum, hurusom högskolan under greve Horns »oavlåtliga huldhet och försorg blivit försatt uti ett större välstånd än man lätteligen kunnat föreställa sig. Och då akademin», hette det vidare i konsistorii skrivelse, »ej har förhoppning att under Eders Höggrevliga Excellences högtbeprisliga vårdande vidare få fägna sig av sin ytterligare uppkomst och högståstundade förkovring, så är Consistorium Academicum högst förorsakat härmedels att allra ödmjukast betyga den stora saknad, som denna Kongl. Akademi igenom E. H. E:s avträdande ifrån dess höga Cancellersämbete har sig att föreställa; i största ödmjukhet erkännande sin högsta skyldighet vara att hos E. H. E. med djupaste vördnad nederlägga en allraödmjukaste tacksägelse för den Nåd E. H. E. behagat förunna denna Akademi under dess högvisa bestyrande samt mäktiga befordran och protection till E. H. E:s evärdeliga efterminne — — —.»[1]

Konsistorium hade valt sina uttryck som det hövdes undersåtar att tala till en regent. Den beundran och vördnad som präglade avskedsskrivelsen från början till slut, kunde dock snarare vara avsedd såsom en hyllning åt den store kanslipresidentens välgärningar för hela riket än för den kungliga akademin i Åbo. Men utan betydelse var Horns verksamhet såsom kansler likväl icke. Under hans 12-åriga ledning hade högskolan småningom återvunnit sina krafter efter den svåra ofärdstiden. De tyngsta ekonomiska bekymren hade blivit avhjälpta och därigenom hade förutsättningar skapats för ett rikare vetenskapligt liv under en följande tid.

[1] Konsist. registr. 19/VI 1735.

Meddelanden och Aktstycken.

Studenternas språkpetition år 1821.

I en artikel i Valvoja 1901 (sid. 249 ff.) har professor E. N. Setälä behandlat finska språkets ställning vid landets universitet och i densamma även berört studenternas anhållan år 1821 om inrättande av en lärarbefattning i finska språket vid akademien, ävensom av denna anhållan föranledda åtgärder i den mån de framgå ur konsistorieprotokoll och samtida brevväxling.

Professor Setälä har emellertid icke haft tillgång till petitionsurkunden; denna har numera återfunnits i kanslersarkivet, och då den som kulturellt tidsdokument har mer än efemär betydelse, torde en publicering icke vara utan intresse.

Petitionen lyder:

»Högborne Storfurste!
Nådigste Herre!

Om det är en sanning, — änn aldrig bestridd af andra än dessa kalla själar, på hvilka endast en låg egennytta verkar, — att en menniskas hela väl och ve står i oupplöslig förening med hennes Fosterlands: så kan densamma af ingen lifligare kännas, än af ynglingar, som, fria från alla enskilda lefnadsbekymmer, bereda sig till framtida gagn för det samhälle, i hvars sköte de uppväxt. Vi känna åtminstone denna sannings värde: och med hjertan deraf eldade våga vi nalkas Eders Kejserliga Höghet, öfvertygade, att vårt ungdomliga nit för ett älskadt Fosterlands välgång icke skall förekomma oöfverlagdt eller beställsamt, då det egenteligen har till sin grund den innerliga önskan, att vi sjelfva måtte blifva dugliga Medborgare.

Ett sällsamt öde har sedan uråldriga tider hvilat öfver vår Finska fosterbygd i det afseende, att det Språk, som med rätta borde vara allas modersmål, har legat nedtryckt, bortglömdt och föraktadt af de folkklasser, hvilka göra anspråk på namnet bildade och hyfsade. Svenskan har helt och hållet inkräktat dess rättigheter. Deraf har händt, att all lagskipning, all civilstyrelse och vård om den allmänna

hushållningen i landet nyttjar ett språk, som af största delen bland dem, hvilkas välfärd är i fråga, icke förstås, och att nästan ingen sakkunnig är i stånd att meddela dessa en rätt upplysning om hvad de dock äro pligtige att veta. Sjelfva Öfverhetens bud och befallningar blifva sällan bland Allmogen rätt bekanta: ty så väl de skriftliga som muntliga öfversättningar, hvilka af dem göras, ske på en Finska, ofta så barbarisk, att den för Finnar är föga mer begriplig än Svenskan. Sjelfva Religionslärarne dela denna okunnighet i en icke ringa grad med Finlands öfriga embetsmän. Föraktet för Finskan har gått så långt, att äfven de embetsmän, som blifvit födda inom bondeståndet, och således i sin första ålder talat riktigt detta språk, sedermera under sysselsättningar med andra förlorat färdigheten deri, och, tyvärr! velat förlora den, emedan, enligt den rådande opinionen, första kännetecknet på hyfsning alltid var att illa tala Finska. Värdes Eders Kejserl. Höghet icke tro, att någon öfverdrift finnes i denna obehagliga tafla! — dess sanning ligger öppen för den ljusaste dager. Men det onda är dock af den beskaffenhet, att det för framtiden kan undanrödjas. Bland medel, som äro ledande till detta ändamål, anse vi *ett* vara af stor inflytelse, det nemligen, att en skicklig Lärare i Finska Språket blefve anställd vid Kejserliga Universitetet i Åbo. Der finnas förut handledare i fyra andra moderna språk; men det är otvifvelaktigt, att i alla dessa kan den Studerande Ungdomen hafva en lätt tillgång äfven på privatundervisning, då i Finskan deremot sådant för det närvarande är omöjligt. Man kan ock till stor del på egen hand studera de förra språken, med tillhjelp af goda läroböcker, som öfverallt finnas: i Finskan är också denna utväg tillstängd. Vi anhålle derföre i djupaste underdånighet, det Eders Kejse[r]liga Höghet täcktes allernådigst behjerta denna kännbara brist vid det Finska Universitetet, och hos Hans Kejserliga Majestät utverka inrättandet derstädes af en Lärarebeställning i Finska Språket. Vi hoppas så mycket mer, att detta af Hans Kejserliga Majestät skall beviljas, som Universitetet i Dorpat är försedt med Lärare i både Esthniska och Lettiska språken, till hvilka Finskan, i afseende på oumbärligheten af dess lärande, äger ett fullkomligt lika förhållande.

Med djupaste vördnad och undergifvenhet framhärde vi,

Högborne Storfurste,
Nådigste Herre!
Eders Kejserliga Höghets
allerunderdånigste
tjenare.

Petitionens förhistoria är icke känd; lika litet som initiativtagaren är bekant, är författaren möjlig att identifiera. Att den, som fört pennan, varit någon A. I. Arwidssons krets närstående om icke Arwids-

son själv, är dock utom allt tvivel. Icke allenast den allmänna tankegången utan även detaljer i framställningen påminna i ganska hög grad om uttalanden i Arwidssons berömda artikel *Om nationalitet och nationalanda* i Åbo Morgonblad den 17 februari och 24 mars 1821. Och att förberedelserna varit bekanta bland Arwidssons vänner, finner man av att en bland dem, Alex. Blomqvist, nämner om planerna i ett brev till A. J. Sjögren den 23 februari, tilläggande: »det borde vara en för Dig önsklig plats».

Petitionen inlämnades såsom ur Setäläs uppsats är bekant till rektor vid terminsinskriptionen den 2 mars av en sjumannadeputation, som anhöll att konsistorium ville understödja densamma. Det var ej första gången en allmän hänvändning till höga vederbörande gjordes från studenternas sida. Redan tidigare hade denna form använts av studenterna, då de önskade framföra gemensamma önskningsmål.[1] Att emellertid petitionens överlämnande ägde rum vid terminsinskriptionen gav densamma ökad betydelse.

Underskrifterna hava icke publicerats här, då hela denna mängd namn icke äger någon egentlig betydelse; dock kan det hava sitt intresse att jämföra antalet underskrifter från de olika nationerna med uppgifter i studentkatalogen. Härvidlag bör dock märkas, att katalogen är uppgjord vid en senare tidpunkt än den, då studenternas petition underskrevs, och att förhållandena därför i någon mån förändrats. Nya studenter hade under mellantiden inskrivits, och äldre studenter hade avslutat sina studier och avförts från matrikeln. Oberoende av smärre förskjutningar giver dock en sådan jämförelse en bild av de olika nationernas intresse för petitionen.

Enligt studentkatalogen voro 351 studenter inskrivna vårterminen 1821. Petitionen åter är underskriven av 222 personer. Främst hava borealerna tecknat sina namn; en av dem saknas, men i stället hava nationens trenne membra honoraria skrivit under. Sedan komma nyländingarna, av dem saknas fyra — vidare satakundensarna, enligt katalogen 53 under petitionen 40 — tavasterna, under petitionen alla så när som på en — viborgarna, enligt katalogen 80 under petitionen 56 — åbolänningarna, enligt katalogen 52 under petitionen 28 — och slutligen österbottningarna, enligt katalogen 63 under petitionen summa — 2; av svenska nationens 5 medlemmar har ingen skrivit under.

Borealerna, nyländingarna och tavasterna hava således så gott som mangrant underskrivit, av satakundensarna, viborgarna och åbolänningarna en betydande majoritet, under det österbottningarna med tvenne undantag lysa med sin frånvaro; undantagen äro J. F. af Tengström, en son till ärkebiskopen, och A. M. My[h]rberg, den

[1] Jfr L. O. Th. Tudeers uppsats i Aika 1914, sid. 277 ff. *Piirteitä yhteisistä ylioppilaspyrinnöistä sata vuotta sitten.*

sedermera kända frihetskämpen. Att från trenne nationer ett större antal medlemmars namn saknas, kan man förklara exempelvis genom att namninsamlingen inom dessa nationer icke bedrivits med nödig energi, men österbottningarnas frånvaro är svårförstådd. Det framgår ej ur tillgängliga källor, vad som hållit dem borta — att det skett med avsikt måste antagas — och då syftemålet med petitionen föga kan tänkas hava väckt deras opposition, är det svårt att göra några antaganden; möjligen hava vi här att göra med ett utslag av den så ofta förekommande österbottniska separeringslusten.

I ovan anförda uppsats berör professor Setälä petitionens vidare öden; huru den efter att tvenne gånger hava behandlats och bordlagts av konsistorium, bortglömdes, tills den tre år senare upptäcktes och då översändes till kansler, som sände den tillbaka till Åbo för att behandlas inom den »Kejs. Commissionen för Reglerandet af den Academiska Lagstiftningen och Administrationen».

Denna kejs. kommission eller för att begagna Arwidssons uttryck[1] desorganisationskommissionen hade tillsatts 1821 för utarbetande av förslag till nya statuter för akademien; kommissionen som avslutade sitt arbete 1828 var år 1824, då studenternas petition överstyrdes till densamma i full verksamhet. Petitionens behandling inom kommissionen är rätt kuriös.[2] Så snart kommissionen mottagit kanslers uppmaning att »Commissionen i sammanhang med frågorne om de Lärarebeställningar, som för framtiden blifva vid Universitetet nödige, samt huru dessa skola tillsättas och aflönas, m. m. äfven ville yttrande öfver de Studerandes omförmälte anhållan meddela», lämnades petitionen i och för föredragning åt professorn J. F. Wallenius. Wallenius hade redan tidigare[3] vidlyftigt i konsistorium uttalat sig om samma skrivelse. I den föredragning som han den 6 maj 1825 håller inför kommissionen »Om Finska Språket såsom Academiskt Läroämne, och om vid Academien anställande Examina deri» anlägger han i viss mån andra synpunkter än i sitt tidigare utlåtande varför delar av densamma förtjäna meddelas. Han säger bl. a.:

»En tid har varit då Finlands hemfödde Magnater (exempelvis en Claës Fleming den äldre), fastän till och med ibland Svea Rikes Råd anställde, dock voro till sitt tungomål mer Finske än Svenske; en annan tid, då i det enskilta umgänget här i Landet, Finskan och Svenskan endast omvexlade, och bibehöllo, ock inom de högre och mera bildade sällskapskretsarne, en nästan lika delad rätt; en tredje tid har kommit,

---

[1] i brev till Eng. Rancken $^{20}/_{XI}$ 1821.

[2] Professor Setälä har icke använt kommissionens protokoll; de renskrivna protokollen förvaras i universitetets arkiv, konceptprotokollen jämte till dem hörande originala föredragningar kommo med Laguska samlingen till universitetsbiblioteket.

[3] se Setäläs artikel sid. 254.

då ifrån dessa sednare Finskan med allo bortvikit: Språket har dock i alla tider varit och är än det som allmännast och mest behöfves, och som alldrig skall upphöra att hos det större antalet vara rådande. Ju allmännare detta Språk varit och är spridt och nyttjadt, dess mindre har det haft behof af anstalter och medel att kunna inhämtas, eller af prof att verkligen vara inhämtadt; ty der hvar och en kan vara Läromästare, behöfver ingen sådan särskilt antagas och der hvar och en kan controllera framstegen, tarfvas ingen särskilt Examinator.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Af detta allt torde, efter hvad jag förmodar, vara synbart att inrättningen af en ständig Finsk Språk Lärare-syssla vid detta Universitet icke är *oumbärlig;* men icke heller vore den till det åsyftade ändamålet, utbredande af Språkets allmännare och grundliga kännedom, *ofelbart verkande,* ty utom tillfälle att lära, fordras ock håg och vilja att begagna det. Visst hafva, såsom i de Studerandes Skrift är anmärkt, vid Universitetet i Dorpat Estniskan och Lettiskan hvar sin publikt aflönade Språk Lärare, men hvarken är det någon ålagdt att deras Lectioner besöka, eller har studium af dessa Språk frivilligt blifvit med Ungdomens allmännare deltagande och nit omfattadt. Hos oss blefve i afseende på Finskan förhållandet tvifvelsutan lika; och knappast skulle ens igenom något tvångsmedel ett bättre resultat stå att åstadkomma: icke nemligen genom anbefallande af Lectionernes bivistande, ty egen håg och flit från åhörarnes sida blir frukten af dem ringa eller ingen; och icke heller genom påbjudandet af Examina, dem Ungdomen skulle förklaras pliktig att före sin afgång från Academien hafva aflagt.

På denna sidstnämnda utvägs vidtagande hafva väl de Studerande som i Mars månad 1821 hemställde om inrättande af en Finsk Språk Läraresyssla, ej yrkat, men i omedelbart och tydligt sammanhang med deras Skrift väcktes och efterhand utvecklades ock denna idée af numera Kyrkoherden Ehrström genom en Afhandling om Finska Språket betraktadt såsom National-Språk, hvilken än samma Mars månad i Åbo Morgonblad påbörjad, der sedermera styckevis fortsattes, och hvaruti Författaren icke endast förfäktade den *oumgängliga nödvändigheten* att för Finskan hafva en Academisk Lärare (p. 273), utan ock föreslog Examina deri, först med dem som från Skolor eller från Gymnasier till Academien ankommo (p. 175), och dernäst ock med dem som från den sidstnämnda ville i Statens tjenst utgå (p. 294 sq.): att han dessutom än påtänkte jemväl en tredje slags Examen i samma ämne, får jag här nedanföre lämpligare tillfälle att anmärka.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ehuru jag ej erkänt oumbärligheten, och än mindre den väntade verkningsförmågan af en så högt åstundad Finsk Språk Lärare vid Åbo Akademie (Studenters önskningar säger på ett ställe Michaëlis, äro merendels endast plötsliga, och räcka sällan öfver några dagar),

har jag dock villigt medgifvit att äfven han kan göra nytta; och hvad man en gång ansett nyttigt, är man, när man det hafva kan, icke emot att äga. Likväl böra de första frågorne hos oss i detta ämne blifva: har Academien något att till en sådan acquisition anslå? hvad och hur mycket kan hon dertill bestå? har hon af sina Contanta Besparingar någon dertill varaktigt påräknelig tillgång? eller bör hon, framför, och med uppoffring af något annat redan ägande Lärares embete, byta sig, i dess ställe, till ett Läroembete för Finska Språket? Jag vet och föreser att uppå dessa frågor, liksom på flera andra dylika, ej förr skall kunna svaras än i sammanhang med, å ena sidan, en fullständig kännedom af Academiens odisponerade ressourcer, och, å den andra, en lika fullständig öfverblick af och jemförelse emellan samtliga dess högre och lägre Läraresysslors vigt och nödvändighet; men utom det att frågan om verkliga behofvet af en Finsk Språk Lärare först måste vara afgjord innan man tänker på att honom anställa och aflöna, har jag ock derföre nödgats på alla dessa frågor särskilt anticipera, att i dem alla inlöper ock den preliminär-fråga: i hvilken egenskap skall Academiens blifvande Finske Språk Lärare, om han anses behöflig, och uppå sådan grund till framgent antagande föreslås, antagas, och betraktas? skall han vara endast Magister Lingvae, eller Adjunct i Finska Språket och Litteraturen, eller kanske Professor i dem begge och än mera?

Bland dessa tre alternativer har, i det åberopade Morgonbladet N:o 35, Kyrkoherden Ehrström, såsom redan i N:o 12 och flere följande uppträdt Med-petitionnaire, bestämdt utvalt och förbehållit det sidsta. Han har nemligen erinrat, att den föreslagne Finske Språk Läraren ej borde blifva af lika beskaffenhet med dem för andra vår Verldsdels nyare tungomål, att han ej borde sättas i nödvändighet att, under omsigt efter förmånligare befordran å annat håll, betrakta sin Academiska post såsom en fattig exspectance-befattning, utan kunna dervid med hjelplig inkomst för hela lifstiden förblifva; och att han således borde vara verklig Professor, med ägande säte och stämma ej mindre i hela det Academiska Consistorium än i den Philosophiska Faculteten, samt läsa, lära, och examinera i sitt Lands ej blott Språk och Litteratur, utan äfven Historie och Statistik. Under sådana, fast kanske mindre lätt antagna än påstådda, förhållanden vore då, utom de två ofvannämnda, än ett tredje slags jus examinandi åt honom inrymdt: det nemligen med blifvande Philosophiae Candidater; och som han ock i sin tour komme att blifva Inspector Stipendiariorum, skulle han än ännu derutöfver kunna, åtminstone mot Sökande till private Stipendier, göra sina Läroämnens fordringar, mer eller mindre rimligt, gällande.

Jag för min del hemställer detta allt, utan vidare egen skriftlig reflexion, till Herrar Ordförandes och hela den Kejserl. Commissionens närmare, upplysta ompröfning.»

Tyvärr har sekreteraren icke i denna fråga fört något diskussionsprotokoll, varför någon närmare upplysning om frågans behandling icke föreligger, förutom beslutet som lyder:

»Hvad Cancellie Rådet i denna föredragning anfört och de Studerandes deri nämnda ansökning innehåller, tog Kejserliga Commissionen i öfvervägande, och fann väl kunskap i Finska Språket icke böra stadgas såsom ett Examens-ämne vid Universitetet; men då denna Inrättnings ändamål är, icke blott att bilda blifvande Tjenstemän, utan ock att öppna för den vettgirige tillfälle att lära känna allt hvad inom vettenskapernes område ligger, samt betragtad såsom en Lärd Societet, befordra deras framskridande och utvidgning, ansåg Commissionen sig med fog kunna tillstyrka Lärares anställande vid Universitetet äfven i Nationens modersmål och dess Litteratur, för att såmedels bereda väg till studium deraf och den grundligare kännedom af detsamma, som vid en blott practiskt förvärfvad färdighet deri vanligen saknas. Dock förbehöll sig Kejserliga Commissionen att framdeles, i sammanhang med frågor om Lärarenes antal, befattning och aflöning vid Universitetet i allmänhet yttra sig om en eller flere sådane för Finska Språket böra finnas, i hvad egenskap de skola tillsättas, hvad deras åliggande skall blifva och hvilka löneförmåner dem kunna beviljas».

Några veckor senare håller Wallenius sin stora föredragning inför kommissionen om »Åbo Academies behof af Lärarepersonal». I denna yttrar han bl. a. »att hos oss en riktig milieu icke förfelas om man gör Finska och Ryska Språkens Lärare ej till Professores men ej heller till blotte Magistri Lingvarum utan Adjuncter».

Ej heller diskussionen beträffande denna föredragning har antecknats i protokollen, och är detta desto mera beklagligt, som kommissionen beträffande den finska lärartjänsten ryggar sitt tidigare beslut, och det otvivelaktigt vore av intresse att erfara den närmare tillgången vid en sådan plötslig åsiktsförändring. I kommissionen framträdde ofta olika åsikter, som skarpt brötos. Icke allenast mellan kommissionens akademiska och icke akademiska medlemmar kunde det gå hett till, utan även de akademiska levererade inbördes allt emellanåt bataljer. Huru åsikterna brötos rörande den finska lärartjänsten framgår som sagt ej. Det överraskande resultatet är emellertid följande beslut:

»Och som Commissionen likaledes den 6 i samma månad ansett sig böra tillstyrka anställandet af Lärare äfven för Finska Språket och litteraturen, men till detta tillfälle uppskjutit frågan om flere än en sådan Lärare vore af nöden och i hvad egenskap han borde tillsättas, så förekom denna fråga nu till afgörande, samt beslöts, att någon ständig å Stat aflönad Lärare i berörde Språk ej skulle föreslås, utan må det af Universitets Styrelsen bero, att när någon skicklig man dertill sig anmäler, honom efter bepröfvande antaga och ett

lämpeligt arfvode för honom anslå — — — — — — — kommande denne Lärare, enär han finnes, att räknas bland de öfriga Språk-Lärarne.»
I kommissionens slutliga förslag ingår även beslutet i den form det ovan fått. Petitionens vidare öden i konsistorium och i Petersburg äro framställda i Setäläs ofta citerade arbete.

Arne Jörgensen.

Frågan om Finland vid mötet i Åbo 1812.

I vilken grad Finland varit på tapeten under det bekanta mötet i Åbo i slutet av augusti 1812, då vänskapsförbindelsen mellan Karl Johan och Alexander I slöts och bekräftades under ömsesidiga utfästelser, har som känt hittills varit i någon mån oklart. Så mycket har man trott sig veta, att den svenska kronprinsen för en samverkan med Alexander mot Napoleon skulle »ställt som villkor, att Finland i sådant fall skulle lämnas åt Sverige såsom garanti för Norge», såsom Stavenow uttrycker saken i *Sveriges historia till våra dagar* (del XI, sid. 222; tr. 1923). Förslaget föll emellertid på kejsarens obenägenhet. Vad vi egentligen känt härom, återgår på berättelsen i v. Schinkel-Bergmans *Minnen* (del VI, sid. 253; tr. 1855), som relaterande Karl Johans andragande för Alexander har följande lydelse: »(Citat)... skola dock svenskarne svårligen lugnas, om jag icke begär af E. M:t ett provisoriskt avträdande av Finland såsom en underpant intill dess Norge tillfallit oss.» Yttrandet, som kronprinsen fällt, pressad av sin svenska omgivning, återgår tydligen så återgivet på en passus i ett brev, som Schinkel avtrycker bland sina bilagor, och som för oss är av intresse. I brevet, skrivet av kronprinsen till Karl XIII och daterat Åbo 1812 (sid. 378), säger den förre bl. a.: »Emellertid för att icke lemna honom (Alexander) något tvivelsmål över E. M:ts ärlighet, har jag låtit honom förstå, att om man gav Sverige Finland såsom garanti skulle E. M. kunna besluta sig för att låta sina trupper där (i Riga) landstiga för att över Petersburg förena sig med kejsarens här...» Det är sålunda uteslutande detta kronprinsens yttrande i ett brev till konungen, skrivet omedelbart efter själva samtalet med kejsaren, som hittills angivit vad vi vetat om Finlands indragande i diskussionen.

Dock innehåller Schinkels berättelse ännu en antydan. I en not säger han (sid. 236): »Man har velat påstå, att Armfelt skulle önskat samtala med kronprinsen, innan denne råkat kejsaren, för att förmå honom begära Finlands återlämnande. Detta påstående röjer dock en stor obekantskap med personer och förhållanden.» O. s. v. Ett rykte om att Armfelts kulle i visst syfte sökt påverka underhandlingarna

löpte alltså kring, och även Crusenstolpe har tydligen hört detta och syftar därpå i den skildring han ger i *De närvarande* (sid. 213; tr. 1834) av en scen utanför det rum, där de höga potentaterna sammanträdde, och visande Armfelt försatt i raseri över att ha kommit för sent för att »tio minuter» före kejsarens inträde få tala med kronprinsen. Och syftet med ett dylikt samtal skulle varit att påverka kronprinsen därhän, att han skulle fordrat Finlands återlämnande till Sverige. Både v. Schinkel och Elof Tegnér uttala som sin mening, att efter den verksamhet Armfelt redan hunnit utveckla till förmån för Finlands allt fastare anknytning till Ryssland ett steg i den av ryktet antagna riktningen från hans sida varit en omöjlighet och varje antydan därom fördenskull måste avvisas som orimlig. Utan tvivel ha de ock bedömt saken riktigt.[1]

Tegnérs skildring synes ge vid handen, att Armfelt verkligen anlänt till Åbo någon dag senare än kejsar Alexander. Huruvida detta faktiskt hindrat honom att genomföra sina planer på deltagande i de storpolitiska förhandlingarna erfara vi dock ej, då hans papper enligt Tegnér icke ge några upplysningar om hans ståndpunktstagande och åtgöranden under det så betydelsefulla åbomötet.

I själva verket spelade han dock en roll under förhandlingarna, och detsamma gjorde ock hans gamle vän och nye trätobroder J. F. Aminoff, och detta just ifråga om Finlands ställande som garanti för svensk hjälp åt Alexander. En rätt intressant belysning sprides över detta sakförhållande genom några brev, återfunna av greve J. F. Aminoff på Rilax i det trots depositionen på statsarkivet fortfarande rika Rilaxarkivet och i avskrift välvilligt ställda till mitt förfogande. Det framgår redan av det tidigaste (och märkligaste) brevet, som avtryckes här nedan, att de båda finländske statsmännen verkligen i denna grannlaga fråga fått spela rollen av medlare, om framskjutna av kejsaren eller av Karl Johan förefaller emellertid ovisst. Breven äro skrivna av J. A. Ehrenström till J. F. Aminoff under året 1819 och ha då framkallats av en tidningsindiskretion, för vilken de båda vännerna ansågo sig böra beskylla ingen mindre än dåmera konungen Karl XIV Johan.

Det första brevet lyder:

Helsingfors d. 17 Junii 1819.

Min käre Bror! Tiden upptäcker de djupast invecklade hemligheter. Nog lärer Du hafva förmodat, att de underhandlingar som Du, vid Kejsarens möte med Svenska Kronprinsen i Åbo, 1812, förehade,

---

[1] E. Tegnér *Gustaf Mauritz Armfelt* III (1905), sid. 379–380. J. R. Danielson-Kalmari, *Aleksanteri I:n aika*, III, sid. 480–481, ger endast en kort framställning av åbomötet enligt den traditionella uppfattningen.

samfäldt med Grefve Armfelt, om afträdande till Sverige af antingen en del af Finland eller af hela landet, såsom en nödvändig *garantie* å Rysslands sida emot Svenska Nationen, aldrig skulle bliva upptäckte. Imedlertid stå de nu uppenbarade för Europas ögon i den sist hitkomne Nummer af Hamburger Correspondent, (N:o 84 för detta år). De finnas framlagde i ett enskilt bref från Stockholm af d. 28 april, som först blifvit infördt i *Le Vrai Libéral*, ett Franskt Blad, som jag tror utgifves i Bryssel, och ifrån denna källa utflyta nu bemälte Notioner till alla Tidnings Pressar. Jag skickar Dig härjämte en afskrift af detta Stockholmska bref i Tysk öfversättning. Det skall förvåna Dig lika mycket som mig.

Men för att tala alfvarsamt; detta stycke är en af de skändligaste revolutions producter jag någonsin sedt och det har på det högsta indignerat mig. Afsigten dermed kan ej vara någon annan än *den svarta*, att hos vår Kejsare väcka misstroende emot sina Finska undersåtare, samt att sträcka hämdelystnaden emot Grefve Armfelt och Dig, för Eder förmodade anhänglighet till den förra Dynastien, ända till Edra barn. För ett sådant ändamåls vinnande skyr man icke att taga sin tillflygt till de lågaste och orimligaste calomnier. Det är icke svårt att finna från hvems penna de flyta. Det är blott *en enda person* i Sverige som kan bestämdt veta hvad som sades å ömse sidor, under det enskildta samtalet med Kejsaren i Åbo, blott *en enda person* som kan berätta om den hjertliga handtryckningen; och således är det blott denne person, som uppfostrad i revolutionens skola, kunnat författa ett stycke, så nära liknande Buonapartes infama Bulletiner.

Det är beklagligt att Dina Söner skola befinna sig i ett Land, der man uppför sig så nedrigt emot deras Far.

Jag föreställer mig den ifver hvarmed Du uptager detta arghetens utbrott, men jag råder Dig dock att lugnt öfverväga saken innan Du tager något definitift beslut rörande sättet att hämna den Dig tillfogade oförrätt. Gr. Armfelts Söner böra ej heller blifva stilla härvid. Men öfverilning från någondera sidan vore skadlig. En refutation bör ske, genom Hamburger Correspondent, men med kraft och värdighet, och efter min tanke, icke förr än Hans Mt. genom Baron Rehbinder blifvit underrättad om smädelsen och gillat en vederläggning.

— —

Beständigt är jag Din trogne vän
A. Ehr.

Ehrenström ger oss alltså bekräftelse på Karl Johans påstående i brevet till Karl XIII att krav på Finlands ställande som garanti för hjälp åt Ryssland i avsikt att lugna opinionen i Sverige verkligen framställts, och att detta skett under samtal mellan fyra ögon då den svenske kronprinsen och den ryske monarken befunno sig i enrum.

Men därjämte upplyser han oss om att som sagt Aminoff och Armfelt på något sätt varit indragna i underhandlingarna. Och ordalagen synas snarast antyda, att deltagandet knappast skett inofficiellt och för de båda herrarnes egen räkning. Tydligen var den åsyftade garantin i första stund betraktad som en synnerligen viktig angelägenhet, och samtidigt ansågs den så grannlaga, att den djupaste hemlighetsfullhet fick omge den från alla de personers sida, som känt till den. Ehrenström hade synbarligen erfarit därom i förtroende, men också han var ju livligt övertygad om hemlighetsfullhetens betydelse, antagligen av politiska skäl. Mannerheim vet i sina memoarer mycket litet om hela saken, och det lilla han känner till kan ju ock ha bibragts honom genom de nämnda tidningsartiklarne. Han säger blott: »Man har anledning att tro, det fråga vid detta tillfälle även uppstått om någon del av Finlands återlämnande till Sverige, eller åtminstone de åländska öarne . . .»[1] Förslaget om överlåtande av blott en del av Finland eller Åland kom något senare upp, och det är sannolikt, att de båda medlarne icke haft något med detta att skaffa. Ha de överhuvud arbetat av övertygelse för Finlands avträdande som pant, står väl orsaken till ett så oväntat uppträdande att söka i bekymmer för möjligheterna att överhuvud få ett avtal till stånd och iver att med alla medel befordra det åtrådda samgåendet för kampen mot den över allting annat avskydde »världstyrannen».

Den »refutation» Ehrenström föreslår vännen finner denne även naturlig (svar av den 29 juni), och med stöd härav utarbetar Ehrenström en vederläggning, avsedd att företes såväl Rehbinder, som den ännu levande *tredje personen* — kejsar Alexander (brev av d. 11 juli). »Jag fruktar att denna obehagliga correspondens icke slutas härmed ty den Svenska anonyme författaren förlåter aldrig dem som en gång blivit misstänkta för anhänglighet till den förra Dynastien», tillägger han.

Ett brev av den 26 juli uttrycker ännu »ovisshet» om Monarken gillar begagnandet av hans utkast till vederläggning. Men gillandet måtte sedermera ha erhållits, ty i ett brev av den 1 nov. uttalar sig Ehrenström om den i både den franska och den tyska tidningen införda »reklamationen»:

Min egen Bror! Ehuru jag redan — — — — — — — — — — —
Svaret i Le Vrai Libéral på Din reclamation är visserligen ej ovettigt, utan tvärtom ganska moderat, urskuldande och afbedjande, ehuru författaren, enligt den gamla revolutionnaira Skrif-tactiquen, skamlöst nekar till hvad han förut skrifvit, i den förmodan att, uppå hans

[1]) B. Lesch, *Geheimerådet greve C. E. Mannerheims Egenhändiga anteckningar*. Sv. Litteratursällsk:s Förh. o. Upps. 35 (1922), sid. 114.

bestämda försäkringar, Läsaren ej skall gifva sig tid att uppsöka och återläsa Angripningsartickeln. Jag skickar Dig här omförmälda Svar i en ordagrann Svensk öfversättning, som Du kan behålla om Du vill. Därvid bilägger jag äfven en afskrift af Din refutation, sådan som den blifvit införd i Hamburgs Tidning.

— —

Din trogne Vän
A. Ehr.

De ifrågavarande numren av »Le Vrai Libéral» och »Hamburger Correspondent» ha tyvärr icke varit mig tillgängliga. Av ett visst intresse vore ju att i detta sammanhang få veta, vad den första, såsom infamerande betecknade artikeln egentligen innehållit. Att svaret införts ger onekligen en bekräftelse på, att det till redaktionerna insänts från mycket högtstående håll. Och det faktum, att man på ryskt-finländskt håll ännu 1819 fortfarande ansåg av vikt att saken låg insvept i hemlighetsfullhet, är ju ock av ett visst intresse.

Det må sist understrykas, att sålunda vid mötet i Åbo fråga varit om Finlands överlämnande till Sverige som garanti och att saken av en del omständigheter att döma inom vissa kretsar på den svenska sidan ansetts synnerligen angelägen. Om ett avträdande engång för alla tillbaka till Sverige har det alltså icke varit tal. En annan sak är, att en dylik förpantning, om den kommit till stånd, kunnat få rätt säregna följder.[1])

Vad orsaken kunnat vara till indiskretionerna i den utländska pressen 1819 är icke lätt att gissa sig till. Möjligt är ju, att Karl XIV Johan velat droppa någon malört i bägaren åt Alexander då denne just på sommaren detta år skulle anträda sin resa genom Finland för att där ånyo skörda tillgivenhetsbevis. Men vilken eventuell politisk grund eller aktuell anledning till något sådant som skulle förelegat undandrager sig vårt bedömande.

P. O. v. Törne.

---

[1] L. Tingsten, *Huvuddragen av Sveriges yttre politik och krigsförberedelser m. m. från och med fredssluten 1809—1810 till mitten av juli år 1813* (tr. 1923) bringar oss för Finlands vidkommande intet nytt om »1812 års politik».

Översikter och granskningar.

Sockenhistoria.

August Ramsay: *Esbo.* Esbo socken och Esbo gård på 1500-talet. Helsingfors 1924. Söderström & C:o.

Einar W. Juvelius: *Sysmän pitäjän historia I.* Aika n. vuoteen 1700. Lahtis 1925. P. H. Bökmann O. Y.

Med undantag måhända blott för genealogin har det knappast någonstädes på vår historieforsknings utmarker frodats en sådan vildskog av ur vetenskaplig synpunkt obetydliga notiser som i våra sockenbeskrivningar. Glädjande nog har i detta hänseende en förändring skett under de senaste åren: ett fast grepp på själva uppgiften och en därav betingad förbättring av arbetets halt är omisskännlig exempelvis i Hardéns och Åkerbloms beskrivningar av Orimattila och Kvevlax; Allardts vackra böcker om Lappträsk och Strömfors stå i en klass för sig.[1] Sin hittills största vetenskapliga fördjupning har vår sockenhistoria fått i tvenne nyutkomna arbeten, det ena av August Ramsay om Esbo, det andra av Einar Juvelius om Sysmä; huru brett anlagda dessa verk äro, ses därav, att Esboboken omfattar 350 och »Sysmän pitäjän historia» inemot 400 sidor — och dock behandlar den förstnämnda i huvudsak blott 1500-talet och den senare tiden intill Stora ofreden.

Efter att först i ett inledande kapitel om ett trettiotal sidor i stora drag ha skisserat Esbobygdens intressanta förhistoria — för ett par år sedan utförligt behandlad av Europaeus i Finska Fornminnesföreningens tidskrift — och något ha nämnt om västra Nylands öden under medeltiden, övergår Ramsay i sin bok till sitt egentliga tema, Esbo under 1500-talet. Beroende på själva källmaterialets art är det härvidlag de ekonomiska angelägenheterna, frågorna om jordbrukets

---

[1] Atte Hardén, *Orimattilan pitäjä*, 1923; K. V. Åkerblom, *Kvevlax historia*, 1923; Anders Allardt, *Lappträsk socken*, 1920, *Strömfors socken*, 1923.

och övriga näringars ställning och räntabilitet, om hushållning och förmögenhetsfördelning, om skatter och gärder som dominera, medan t. ex. plägseder och rättsuppfattning beröras mer i förbigående. Det måste också räknas såsom en avgjord fördel, att förf. disponerat sitt arbete på detta sätt och därigenom kommit att syssla med problem, vilka för vårt lands vidkommande i allmänhet blivit tämligen flyktigt behandlade. Några exempel må bekräfta det sagda. På tal om jordbruket blir förf. tvungen att taga ställning till den svårlösta frågan om den odlade arealen under de första Vasakonungarnas tid, om skattmarkstalets och åkerviddens inbördes förhållande, och når därvid efter en tämligen bindande bevisföring det resultat, att en skattmark under 1500-talet motsvarat omkr. 6 tunnland vid skattläggningen beaktad åkerjord. Då hela socknen vid denna tid låg för 130 skattmarker, skulle de egentliga bolåkrarnas vidd hava utgjort omkring 780 tunnland. Därtill kommo ytterligare de oskattlagda utåkrarna och svederna, vilkas areal icke kan uppgivas; att de dock icke voro obetydliga, kan slutas därav, att de flesta hemmanen i socknen enligt ovan angivna beräkningsgrund icke innehade mer än cirka 3 tunnland skattlagd åker. — Hans Forssell har som bekant påvisat, att kornet ännu vid 1500-talets mitt i största delen av det egentliga Sverige var det obestridligen övervägande sädesslaget med en kvantitet, som utgjorde ungefär 65 % av totalskörden. I Mälarprovinserna och i Finland rådde ett annat förhållande, i det att rågen här vunnit ett avgjort försteg framom kornet; sålunda utgjorde kornskörden på Esbogård under åren 1560—90 blott vidpass 20 % av den sammanslagna skörden av råg och korn, medan motsvarande siffra för allmogehemmanen i Esbo var något högre eller 33 %. Enär havre icke ingick i tiondeuppbörden i Raseborgs län, kan havreskörden på bondgårdarna i trakten icke beräknas. På Esbogård utgjorde den mestadels blott 7—8 % av totalskörden; huru starka de lokala variationerna vid denna tid voro, framgår därav, att Forssell för vissa provinser i Sverige såsom motsvarande siffra anför 3—10 %, medan man åter enligt Isaksson i vissa östnyländska socknar — Borgå, Sibbo och Helsinge — nådde vida högre belopp, i medeltal 16,4 %.[1] — Skörden av råg torde ha ansetts god, då korntalet översteg 6, medan korntalen för korn och havre voro väsentligt lägre. Odling av vete förekom blott några år på Esbogård och alls icke på bondgårdarna i socknen. Höskörden — vilken ju i huvudsak togs från naturliga ängar och från åkerrenar — var klen och måste regelbundet utdrygas med löv, rör och halm. Att utfodringen under dylika omständigheter åtminstone efter nutida måttstock gestaltade sig ytterst svag, är självklart; Ramsay anför för Esbogård exakta tal. Avkastningen blev därefter; störtning bland hästar och hornboskap hörde ingalunda till undantagen.

[1] Joh. Isaksson, *Frågan om tiondeuppbörden i Finland under äldre tid* i Hist. Tidskr. för Finland 1925, sid. 122.

Det är ju allmänt bekant, huru tilltrasslade frågorna rörande skatteväsendet i vårt land under 1500-talet te sig för en nutida betraktare: varje härad, ja varje socken har sina egna principer för skattefördelningen, skattepersedlarna äro oräkneliga; kontinuiteten i uppbörden av de ordinarie räntorna brytes under århundradets senare del av de ideligen återkommande hjälpgärderna för olika ändamål. Ramsay har för sin del icke fördjupat sig i detaljforskningar rörande alla dessa utskylders uppkomst, utan nöjt sig med att uppräkna dem med angivande av de olika grunder efter vilka de utgingo; men dessutom har han vågat ett intressant försök att beräkna den börda som genom utgörandet av de ordinarie skatterna till staten pålades allmogen i Esbo under 1500-talet. Utgående från att de flesta gårdarna i socknen vid denna tid lågo för ½ skattmark och betraktades såsom fullgärdsgårdar och med sammanförande av skattepersedlarna i fyra huvudgrupper — penningar, spannmål, smör samt övriga persedlar — når förf. det resultat, att totalsumman, omräknad i dåtida myntvärde utgjorde något mer än 8 mark; uttryckt i procent utgjorde smöret 34,6 och spannmålen 29,3 % av totalbeloppet. Utöver denna redan i och för sig nog så kännbara ordinarie skattetunga till staten kom sedan tiondet till sockneprästen samt alla de hjälp- och kostgärder, om vilka var fråga redan i det föregående. Nog så kännbara onera voro slutligen vägbyggnads-, gästnings- och skjutsningsbesvären samt skyldigheten att taga emot krigsfolk i förläggning eller på genomtåg. Huru fullgörandet av alla dessa skyldigheter fördelades mellan olika gårdar, kan naturligtvis icke utrönas. Åtskilliga av Vasatidens fogdar voro ju knappast några mönstertjänstemän, och belägg finnas för att Esbobornas liv under dylika herrars styre och under trycket av krigsfolkets godtyckliga framfart var allt annat än lätt. Enstaka räfster verkställda av kringresande höga riksämbetsmän medförde blott tillfällig lindring i förhållandena.

I det avsnitt av sitt arbete, i vilket Ramsay redogör för Esbo sockens område och befolkning i äldre tid, betonar han kraftigt dess egenskap av bondesocken med en enda frälsegård, Gräsa i Olarsby. I denna homogena omgivning infördes ett främmande element år 1556, då fogden Anders Korp på uppdrag av Gustaf Vasa förmådde bönderna i Esbo och Mankby byar att mot vederlag avstå sina hemman till kronan och på denna jord upprättade en kunglig avelsgård. Historiken över denna avelsgårds, den nuvarande Esbogårds uppkomst och öden under 1500-talet omfattar vidpass 60 sidor; med hänsyn till att den — åtminstone såvitt undertecknad känner till — är den första detaljskildringen av förvaltningen och ekonomin på en av våra kungsgårdar, äger den ett intresse, som går vida utöver den trånga ramen för en gårds- eller sockenhistoria i vanlig mening.

Ovanstående antydningar äro långtifrån uttömmande; avsikten med dem har blott varit att fästa uppmärksamheten vid ett arbete,

vilket trots den skenbart trånga rubriken på mer än ett sätt kan vara till nytta vid forskningar i vår 1500-talshistoria. På sina ställen kan man ju spåra luckor som varit förtjänta av att fyllas, och en eller annan sifferhypotes kan måhända tyckas något djärv, men som helhet betraktad utgör Esboboken ett synnerligen gediget arbete. Språket flyter lätt och jämnt och inströdda små episoder — exempelvis den dråpliga historien om slagsmålet mellan Knut i Noks och hans »faddska» samt deras kumpaner — äro ägnade att skänka även vid vetenskaplig text mindre vana läsare förnöjelse.

Medan Esbo är en kustsocken vid stora strandvägen och i stort sett bibehållit sitt område oförändrat genom tiderna, har Sysmä ursprungligen varit ett väldigt inlandskomplex, som småningom brutits sönder i fem självständiga socknar och dessutom avstått enstaka byar till ett par grannsocknar; fullt åskådligt blir detta förhållande, då man beaktar, att det forna Stor-Sysmä omfattade en areal om vidpass 2,500 km² och att socknen i fråga ännu i våra dagar utgör bortåt 700 km². I Esbo är bebyggelsen praktiskt taget avslutad långt före nya tidens inbrott, medan den i Sysmä är i full gång hela 1500-talet igenom. Dessa och andra omständigheter konstituera en djupgående olikhet i de båda socknarnas historia.

Såsom Juvelius påpekar redan i inledningen till sitt arbete, har ju Sysmänamnet en något egendomlig klang i Finland — att »vara från Sysmä» är ju tämligen liktydigt med att man räknar släktskap med de hedervärda invånarna i Bemböle eller Grönköping. Efter en bevisföring, som lämnar intet övrigt att önska, ådagalägger Juvelius, att namnet ifråga utan någon förklenande bibetydelse ursprungligen åsyftat den dystra vildmarken öster om Päijänne i motsats till de jämförelsevis tätt befolkade bygderna i västra Tavastland.

Sysmä ligger tätt invid den urgamla gränsen mellan Tavastland och Savolaks, och det är därför naturligt, att inflytelser från bägge hållen kunna spåras i dess historia. Grundstommen av befolkningen har dock kommit västerifrån — i anslutning till Voionmaa tänker Juvelius härvidlag främst på det forna Stor-Sääksmäki såsom kolonisationsrörelsens ursprungliga utgångspunkt — först i form av enstaka strövare, vilka i de stora obygderna skaffade sig lämpliga erämarker, senare i form av en verklig fast bosättning. När Sysmä blivit självständig socken kan visserligen icke angivas alldeles exakt, men Juvelius förmodar på goda grunder, att detta skett mot slutet av 1300-talet och att socknen då brutit sig ut ur sin förbindelse med östra Tavastlands äldsta prästgäll Hollola. Bosättningsrörelsen är därmed ingalunda avslutad utan fortgår långt in i nya tiden, ehuru kolonisterna numera äro män från egen socken, vilka från de gamla bosättningscentra i grannskapet av Päijänne flytta ut till skogsbygden i norr och nordost. Huru stark denna 1500-talskolonisation i själva

verket var, antydes i sin mån därav, att byarna under tiden från 1539 till 1603 ökades från 36 till 58, hemmanen från 216 till 265 och kroktalet från 33 till inemot 41 — och detta oberoende av fejderna och oåren kring sekelskiftet 1600.

Kapitlet om bosättningen — vilket i likhet med framställningen i övrigt säkerligen hade vunnit på att göras mer koncentrerat — omfattar inemot en tredjedel av boken och följes av en framställning av de allmänna förhållandena i Sysmä under medeltiden. För det sista avsnittet, vilket omfattar 1500- och 1600-talen, har Juvelius haft till sitt förfogande räkenskapssamlingarna och domböckerna såsom rikt flödande källor, ett förhållande som också återspeglas i fylliga uppgifter om hemmanens antal och natur under olika tider, om folkmängd och befolkningsgrupper, om näringar och förmögenhetsförhållanden, om skatter och andra besvär. Något försök till referat kan i detta sammanhang icke komma ifråga; för den, som ur en mer allmän, rent vetenskaplig synpunkt sysslar med vårt lands historia under Vasakonungarnas tid och under stormaktsperioden, kunna de av Juvelius oftast i tabellform lämnade uppgifterna vara nog så värdefulla. Om boken däremot genom ett dylikt framställningssätt blivit njutbar för icke-fackmän, om med andra ord författarens i företalet uttalade avsikt att behandla sitt ämne så att det bleve intressant även för ortsbor blivit förverkligad, är en fråga, på vilken åtminstone undertecknad tillsvidare icke vågar giva svar; måhända den under arbete varande senare delen i detta avseende skall medföra en glad överraskning. Såsom ett slutomdöme om första delen av Sysmän pitäjän historia måste det sägas, att den vid sidan av många förtjänster — grundlighet och säker behandling av åtskilliga föreliggande problem — också har en del påfallande brister: onödig bredd, ordagranna referat av tidigare forskares framställningar, en viss oklarhet i dispositionen samt slutligen — vare det sagt sine ira et studio — på vissa punkter en torrhet som borde vara bannlyst i varje arbete av denna art.

Med Ramsays och Juvelius' bägge böcker för ögonen vore det måhända icke alldeles ur vägen att få till stånd en diskussion om ändamålet och riktlinjerna för våra sockenbeskrivningar. Att dessa forskare ur vetenskaplig synpunkt höjt vår sockenhistoriska forskning till en standard, vilken den tidigare icke uppnått, må oförbehållsamt och med tacksamhet erkännas.[1] Men här lurar också en fara. En sockenhistorias uppgift är icke enbart av vetenskaplig, utan lika mycket av folkpedagogisk art, ifall ett dylikt uttryck tillåtes mig. När en enskild forskare på eget initiativ tar sig för att skriva ett dylikt

[1] Jämför man Esbo- och Sysmäböckerna med det svaga alster, vilket så sent som 1915 utpekades såsom nära nog ett ideal för en sockenhistoria, blir det fullt tydligt huru långt framåt vi kommit sedan dess. Jfr. Kotiseutu 1915, sid. 204.

arbete, kan han tämligen negligera den sistnämnda synpunkten, om han så önskar. I fråga om en av ortsbor, antingen av någon kommunal myndighet eller av privata beställd sockenhistoria är förhållandet ett annat. I vårt på traditioner fattiga land borde just ett dylikt verk äga goda förutsättningar att hos bygdernas folk väcka respekt för gångna släktleds kulturgärning; för nåendet av detta mål tarvas emellertid icke blott vetenskaplig grundlighet, utan också förmåga att betjäna sig av ett uttrycksfullt, stundom dramatiskt förtätat språk, som rycker även ovana läsare med sig. En viss tyngd kan självklart i en del avsnitt aldrig undvikas, men borde i alla fall såvitt möjligt balanseras med en lättare stil på andra håll. På denna väg kunde måhända vår sockenhistoria nå fram till sitt mål: att inom en skarpt avgränsad ram giva männen av facket säkra belägg för hypoteser av en mera allmän betydelse, men samtidigt också skänka den för sin hembygds — och indirekt hela fosterlandets — forntid intresserade en tankeväckande och fördjupande läsning.

Ragnar Rosén.

Karl Johan Adlercreutz.

G. **Rein:** *Karl Johan Adlercreutz.* Försök till en levnadsteckning. I. Skrifter utgivna av Sv. litt. sällsk. i Finland CLXXXIII. Helsingfors 1925. X + 464 sid. Titelplansch. Pris Fmk 50: —.

I sin nya bok om Karl Johan Adlercreutz har docenten Gabriel Rein givit en välkommen teckning av denne, »hjälten från Siikajoki». Arbetet följer händelserna t. o. m. till tiden för Gustav IV Adolfs arrestering och omfattar således den för alla finländare intressantaste delen av Adlercreutz livstid. I sin objektivt hållna framställning är författaren i tillfälle att beriktiga de mycket motstridande uppgifter, som än poetiskt förhärligande än starkt nedsättande funnit sin väg till den historiska litteraturen. Sådan Adlercreutz nu ter sig för oss är han vid tiden för utbrottet av 1808 års krig en av den finländska arméns bästa officerare. Han besitter ett gott naturligt förstånd och även en viss erfarenhet i krigiska värv, men hans intellektuella och teoretiska uppfostran har i ungdomen försummats, så att brister i kunskaperna kvarstå livet igenom. Hans moraliska egenskaper ställa honom framom de flesta av sina samtida. Han äger en stor energi och beslutsamhet, som tidigare tagit sig uttryck bl. a. vid organiseringen av det s. k. Adlercreutzska regementet; han har visat självständighet och medvetenhet om den militära disciplinens fordringar redan som yngre officer under Anjala-förbundets dagar, och han vinner sina bästa framgångar under kriget just genom sin av karaktärens

fasthet härrörande beslutsamhet. Han visar sig framför allt som en handlingens man i motsats till de storordiga frasernas män, av vilka tiden eljes överflödade. Kanske har just hans jämförelsevis ofullständiga bokliga bildning bidragit till att göra honom främmande för upplysningsmännens patetiska, men vanligtvis så tomma deklamationer, Endast en gång påträffa vi i Adlercreutz yttranden en ton påminnande om tidens vanliga, då han vid underhandlingarna om konventionen i Olkijoki enligt uppgift säger: »Ännu äro 3,000 man mig övriga, och endast över våra lik skall ni komma till Siikajoki, vi dö hellre än underkasta oss vanhedern att överlämna våra vapen.» Men här låg det verklighet bakom orden; här voro fraserna ej till för att skyla den moraliska svagheten som på Svartholm och Sveaborg. Karaktärsfastheten, förmågan att taga ansvaret på sig visade Adlercreutz vid många tillfällen, t. ex. då han mottog posten närmast Klingspor såsom hans generaladjutant, en post som ej lovade mycken ära eller utmärkelse åt sin innehavare och som överste H. H. Gripenberg nyss vägrat emottaga, emedan Klingspor enligt hans förmenande alltid skulle tillvälla sig hedern av framgångarna och skjuta skulden för misslyckandena på generaladjutanten. Samma moraliska mod visade Adlercreutz vid de många tillfällen, då han ensam fick bära ansvaret för striderna t. ex. vid Siikajoki och framför allt då han efter att i det längsta ha hållit sig tillbaka raskt och lyckligt arresterade Gustav IV Adolf och sålunda förebyggde ett ödesdigert inbördeskrig. —

Bristerna i Adlercreutz militära förmåga framträda tydligt. Såsom Rein visar, delar Adlercreutz till stor del ansvaret för den långsamhet i rörelserna, för den betänksamhet i krigföringssättet, som ej läto den finländska hären i tid utnyttja framgångarna under våren och sommaren 1808. Den personliga tapperhet, som utmärker hans uppträdande under hela fälttåget, förleder honom vid flere tillfällen, särskilt vid Oravais att själv kasta sig in i striden, varigenom han förlorar överblicken av ställningen och ledningen av trupperna. Av bristande tålmodighet underlåter han också vid ett par tillfällen att invänta sina underbefälhavares ankomst och försummar tillföljd därav möjligheten att i grund slå fienden. Planläggningen av anfallen lämnar ofta skäl till anmärkning. Adlercreutz delar vidare med den svenska ledningen den falska och överdrivna uppfattningen om fiendens styrka och underskattar på ett betänkligt sätt sina egna truppers antal t. ex. vid framryckningen mot Lappo. Över huvud är han i gott som ont en typisk representant för den bättre delen av den finländska officerskåren, modig och hederlig, men skäligen oerfaren och okunnig om den utveckling krigskonsten under revolutionskrigen tagit.

Det är omöjligt att här längre dröja vid enskildheterna i framställningen, vid den upplysande skildringen av Adlercreutz tidigare verksamhet och strävande, vid hans energiska ledning av arriergardet under det första återtåget, vid hans oförväntade upphöjelse till general-

adjutant och hans åtgöranden som sådan, vid förhållandet till Klingspor som gestaltade sig gott och förtroendefullt, eller vid hans betydelsefulla ingripande i Stockholm vid konungens avsättning. — Överhuvud synes Rein med objektivitet ha låtit Adlercreutz' förtjänster och fel träda fram. Framställningen, som i det militära bedömandet av krigshändelserna nära ansluter sig till svenska generalstabens sakkunniga utredning, är ägnad att klarare och riktigare än förut belysa Adlercreutz andel i händelsernas gång.

Eric Anthoni.

Underrättelser.

Finska Historiska Samfundet. Den 9 november firade Finska Historiska Samfundet sin årshögtid, vid vilken samfundets femtio-åriga tillvaro högtidlighölls. Vid tillfället höllos tvenne festföredrag, det ena på finska av den avgående ordf:n prof. Gunnar Suolahti om *Tillblivelsen av Finlands historia*, det andra på svenska av prof. Gabriel Nikander om *Bergshanteringen i Finland*, det senare föredraget åskådliggjort medels ljusbilder. Samfundet, som mottog hälsningar från olika korporationer, utgav vid festtillfället en *Festskrift 1875—1925* i två digra band, utgörande del XXXIII och XXXIV av Historiallinen arkisto. Festskriftens första del upptar tre uppsatser. Den första utgöres av prof. Suolahtis nyssnämnda föredrag (19 sid.). Förf. omnämner till en början de första ansatserna till en finländsk historieskrivning. Han framhåller, huru den var beroende av de växlande allmänna åskådningssätten, så under den svenska stormaktstidens som upplysningstidens dagar, och huru den i förromantikens tidsskede fann sin första nyktra, men därför ej patriotiskt känslolösa stormästare i Porthan. Han påvisar vidare på vilket sätt landets politiska öden återverkade på historieuppfattningen, och hurusom skilsmässan från Sverige och landets inre autonomi läto tanken på en egen finländsk historia vakna. I vägen för förverkligandet av denna tanke lågo flere hinder. Dels hade historieskrivningen i början av 1800-talet till stor del karaktären av samlarverksamhet, personifierad i namnen W. G. Lagus och C. G. Gottlund, vilken ej tillät längre överblickar över Finlands historia; dels voro de mera romantiskt anlagda historikernas målningar av de förgångna tiderna ej stödda på en tillräcklig kännedom av det historiska materialet; dels slutligen uttalades tvivel på att Finland med dess brist på statlig självständighet över huvud ägde en historia. De befriande fläktar, som vid tiden för februarirevolutionen blåste över Europa, gåvo sig även i Finland till känna i en allt starkare nationell självhävdelse, som fann sitt intresse i det poetiska förhärligandet av de historiska minnena. Nya forskningsområden togos nu upp till behandling av historikerna. 1500- och 1600-talen, som hittills varit mest förbisedda, ryckte nu in i forskningens blickpunkt. Yrjö Koskinen gav i sitt inledningsband till klubbekriget (1857) en vidlyftig skildring

av landets sociala och politiska förhållanden på 1500-talet. Redan här framträdde författarens strävan att ge en bild av folket och dess förhållanden, sedda ur synpunkten av nationell och framtida politisk självständighet. Under 1850-talet hade önskan att skapa en egen finländsk historia vaknat på olika håll (Cygnæus, Topelius, Rein). Det blev emellertid Yrjö Koskinen, som skulle ge den första sammanfattande skildringen. Detta var en följd »dels av hans i detaljerna grundligare arbete, dels av hans nationella åskådnings större följdriktighet», säger Suolahti. — Kaarlo Blomstedt har skrivit de två övriga uppsatserna i första bandet av festskriften. I den första, benämnd *Historiallinen Osakunta 1864—1875*, ger han en teckning av den historiska sektionen inom Finska litteratursällskapet. Uppsatsen, skriven på finska liksom alla övriga i festskriften, ger en ingående skildring av sektionens arbeten till den historiska forskningens fromma (62 sid.). I den sista uppsatsen behandlar förf. verksamheten inom *Finska Historiska Samfundet 1875—1925* (229 sid.). Här skildras samfundets grundande, dess organisation och huvuddragen av dess verksamhet. Ett kapitel ägnas åt de enskilda medlemmarna och en summarisk redogörelse för deras arbete i samfundet; vartill en förteckning över i Historiallinen Arkisto ingående vetenskapliga undersökningar och meddelanden vidfogats. Så skildras publikationsverksamheten inom samfundet och strävandena att befordra det historiska forsknings- och samlararbetet. Vidare omtalas samfundets verksamhet för att bevaka historieforskningens strävanden utåt och såsom ett organ den historiska sakkunskapen. Framställningen avslutas med en redogörelse för samfundets finansiella ställning, dess arkiv och bibliotek. — Det andra bandet av festskriften innehåller ej mindre än 11 uppsatser. I den första *De danska annalernas uppgifter om ett tåg till Finland år 1191 belyst från annalforskningens ståndpunkt* (29 sid.) återkommer förf. J. W. Ruuth till en av honom redan tidigare behandlad fråga. Han vidhåller sin gamla åsikt och gör gällande, att de anteckningar om ett danskt korståg till Finland sagda år, vilka anträffats i ett par gamla danska krönikor, Valdemars och Lunds, måste anses vittnesgilla, då de äro tillkomna jämförelsevis samtidigt med den omtalade händelsen och oberoende av varandra inkommit i sagda krönikor. Ej heller kan den påstådda förväxlingen av Finland med Venden, den slaviska östersjökusten, ha skett i dessa latinska krönikor, då dessa genomgående använda ordet Slavia för Venden, och då t. o. m. den danska översättningen av krönikan i Ry kloster skiljer mellan Flandria (Finlandia) — Finland och Slavia — Wænden. — V. Voionmaa publicerar en undersökning om *Minnen av ledungen vid sydvästra Finlands kuster* (44 sid.). Inledningsvis berör förf. de sporadiska spår av ledungen, vilka kunnat återfinnas i det medeltida urkundsmaterialet. Med ledning av den noggrannare kunskap om ledungen, som det senaste decenniets skandinaviska forskning frambragt, går han därefter att

efterspana minnen av ett förhistoriskt kustförsvar i Finland. Han redogör för de svenska landskapslagarnas bestämmelser om en organiserad vakttjänst vid kusterna gentemot fientliga överfall. Denna vakttjänst var dels lokal, omfattande byavakt (byæ warþ). och strandvakt (strandæ warþ), dels av allmän riksnatur, omfattande utskärsvakten vid vårdkasarna (bøte warþ) Bevakningen var noggrant organiserad och ansågs såsom en viktig samhällsinrättning, vars försummande var underkastat straff. Voionmaa framhåller, att denna bevakningstjänst stod i den omedelbaraste anslutning till ledungen över huvud. Han går nu att undersöka, huruvida minnen av denna bevakningstjänst lämnat spår efter sig i ortnamnen. Han uppmärksammar särskilt namn, i vilka stammarna, böte, kas, vett, var, vård eller dess finska motsvarighet vartia, vartio ingå, vilka alla *kunna* hänvisa på en gammal vaktplats. Av intresse äro även ord som Varasvuori, Varkainvuori, vilka Voionmaa härleder antingen från ett äldre Vårdkasberg (Vardkasberg) eller från ett fornnordiskt vargr i betydelsen av fiende, sjörövare, viking, varäg, förekommande i trakter, där en äldre svensk bosättning kan ha förekommit. Voionmaa påvisar namn, sådana som Linæbötæ, Bänöböte, Vaktanböte från Åland, särskilt från Kökar. I Åbolands skärgård äro Kasberget, Vårdkasberget vanliga namn, vilka tyckas följa den urgamla skärgårdsfarleden från Åland till Finska viken. Voionmaa förmodar, att de erinra om en under den svenska erövringens första århundrade organiserad statlig vakttjänstgöring, men han medger, att de talrika stenkummel, till en del härrörande från bronsåldern, vilka anträffats på dessa kasberg, låta den möjligheten tänka sig, att dessa berg haft betydelse som vaktplatser och signalberg (merkkipaikkoja) långt tidigare. Även i Egentliga Finlands kusttrakter påträffas namn, påminnande om ett gammalt kustförsvar. Så Vårdberget eller Vartiovuori i det nuvarande Åbo, så flere andra anknytande sig till berg, belägna i närheten av gamla kulturcentra och med vidsträckt utsikt utåt farlederna. Här finnas också de tidigare omtalade namnen Varasvuori och Varkainvuori, här finnes även namnet Lahdinko, av ett svenskt Ledung. I det nyländska kustområdet tror sig Voionmaa, dels ur ortnamnen, dels ur andra omständigheter kunna utläsa förefintligheten av särskilda försvarsinrättningar, som kännetecknas av längre ut i skären belägna spaningsposter och på fastlandet runtomkring fornborgar eller stormannagårdar koncentrerade fastare försvarsanstalter. Så i Ingå, där Vålo (ett forntida Vardö) antyder det yttre försvarsverket, och där Haga är att betrakta som en Ingå ådal behärskande sätesgård. Ett liknande förhållande återfinner Voionmaa vid Botby-, Lill-Pernå och Pernå-vikarna. Med stöd av sin undersökning tror sig Voionmaa ha bevisat tillvaron av en liknande organisation till skydd mot överfall från sjön, som den, vilken omnämnes i de svenska landskapslagarna. — K. R. Melander skriver om *Svenska underhandlingar på 1600-talet om åstadkommande av kommersiell för-*

bindelse och förbund med Persien och kanatet Krim (20 sid.). Uppsatsen uppehåller sig till stor del vid de mohammedanska beskickningarnas förplägnad och vistelse i Finland. J. M. Salenius redogör för *Uppkomsten av Valkjärvi pastorat* (4 sid.) K. O. Lindeqvist sammanställer en förteckning över *De finländska städernas representanter på frihetstidens riksdagar* (16 sid.) A. R. Cederberg skriver om *Den karelska jägarkårens uppställande år 1788* (27 sid.). Han dröjer särskilt vid det initiativ, som år 1773 av den kände kronofogden i Karelen G. Wallenius gjordes i och för uppställande av ett slags folkbeväpning i händelse av krig. Då G. M. Sprengtporten år 1775 utnämndes till chef för Savolaks regemente, återupptog Wallenius på dennes tillstyrkan initiativet i betydligt förändrad gestalt. En värvad jägarkår på 600 man borde uppställas, till vars underhåll allmogen borde förmås att lämna bidrag. Det av Sprengtporten understödda förslaget gillades av konungen, och genom överenskommelse förmåddes allmogen att betala en särskild gärd för underhållet av kåren, varav Wallenius med egna medel lovade värva 150 man. Från år 1778 uppbars gärden av allmogen, men då den ej hade hunnit till för ändamålet och även av utrikespolitiska skäl, uppställdes ej den avsedda truppen. Trots missnöjet bland allmogen företogs först år 1788 de åtgärder, varigenom folkbeväpningen i Karelen kom till och den uppburna skatten slutligen användes för sitt egentliga syfte. — Gunnar Sarva behandlar i sin uppsats *Gränsen mellan det rysk-norska fællesområdet och Finland före år 1826* (22 sid.). Med ledning av häradsrättsundersökningar i Enare åren 1671 och 1672 följer förf. först den dåvarande gränsen mellan Enare och Nejden-lappmarker. Han framhåller vidare, att Strömstadsfördragets gränser av år 1751, varigenom det gamla svensk-norska fællesområdet uppdelades mellan de två rikena, längst i norr noggrant följde den gräns för Utsjoki lappmark som blivit klarlagd genom för ändamålet särskilt föranstaltade häradsrättsundersökningar på 1730—40-talen. Han söker härefter att fastställa gränsen mellan Utsjoki och Enare å ena sidan samt de norsk-ryska fællesbyarna Pasvig och Nejden å den andra, sådan den framträder i häradsrätternas utredningar av 1739 och 1740. Det visar sig att fællesområdet i väster sträckte sig längre söderut än den nuvarande gränsen för Enare mot Norge. I öster däremot var det norsk-ryska fællesområdet ej så vidsträckt, som man tidigare antagit. Den del av Enare, som till följd av gränsfördraget av år 1826 kom att tillfalla Finland utöver förhållandena på 1740-talet, kan ha förenats med vårt land genom de rysk-norska underhandlarnas bristande ortskännedom utan all avsikt att tilldela Finland något nytt område. Man kan helt enkelt ha dragit riksgränsen något så när rakt från gränspunkten Kolmisoaivi till Rejsa-Gora utan att veta att den gamla gränsen mellan lappbyarna här buktat söderut. Eller ock har en gränsförskjutning mellan de olika lappområdena skett redan år 1740 till förmån för Enare-lappmark. Det senare

antagandet håller Sarva för sannolikare, ehuru han medger att klara bevis för en sådan gränsförskjutning saknas. Förf. polemiserar härefter mot det från norsk sida gjorda påståendet, att gränsen av år 1826 förfördelat Norge. Detta land hade erhållit hälften av fællesområdet och därtill den värdefullaste delen. — K. W. Rauhalas uppsats rör *Projekt och åtgärder, avsedda att reformera vårt rättsväsen under 19:de seklets första hälft* (15 sid.). — J. R. Danielson-Kalmari ger i en längre uppsats (76 sid.) upplysningar om *De första åren av Arsenij Zakrewskijs generalguvernörstid*. Förf. är i tillfälle att särskilt med användning av ryskspråkiga källor utfylla den bild av generalguvernörsskiftet år 1823 och den nye generalguvernörens första verksamhet, som tidigare givits av R. Castrén, M. G. Schybergson och C. v. Bonsdorff. Han påvisar sålunda, att Zakrewskijs utnämning kom som en fullständig överraskning ej blott för de finländska statsmännen, utan även för den utnämnde själv. Zakrewskij mottog sin nya post högst ogärna. Finland tedde sig för honom som en förvisningsort, och han var medveten om de svårigheter, som skulle möta honom på den nya posten bland finländarna, vilkas hat mot Ryssland och ryssarna han trodde sig känna. Likväl var han besluten att söka »reformera» förhållandena, om hans tid i den främmande omgivningen bleve tillräckligt lång. Efter de tvenne första föredragningarna inför kejsaren voro hans förhoppningar att kunna göra »nytta» ej stora och han tänkte blott på att kunna utstå den tid hans verksamhet i Finland skulle vara. Förf. skildrar stämningarna gentemot den nye generalguvernören på finländskt håll och en del begynnande konflikter mellan honom och Rehbinder. Vidare får läsaren taga del av de första intryck vistelsen i vårt land gjorde på Zakrewskij. — Finland och dess statsmän, särskilt Mannerheim, syntes stå i hög gunst hos monarken, då Zakrewskij vid en personlig föredragning inför monarken genom överrumpling lyckades få dennes muntliga stadfästelse på vissa av honom föreslagna åtgärder. Då han sedan med förbigående av »finska kommittén» i Petersburg ville få dessa beslut promulgerade, kom det till den konflikt mellan generalguvernören och senaten, som tidigare skildrats av Schybergson. Zakrewskij hade, då han föredrog saken inför senaten, i själva verket överskridit kejsarens befallning. Denne hade nämligen, då han bifallit till generalguvernörens framställning, tillsagt denne att genom statssekreteraren Rehbinder insända handlingarna till kejsarens underskrift. Handlingarna hade även denna väg insänts till monarken, men ej alls återkommit. Då senaten sedan beslöt sin bekanta adress, synes Rehbinder varit tämligen säker på sin slutliga seger över generalguvernören och att det skulle göras ett slut på dennes »omedelbara föredragningar». Ett avgörande uteblev emellertid under kejsar Alexanders livstid. Förf. förmodar, att dröjsmålet i tvistefrågans avgörande berott på att kejsar Alexander ångrat sitt förhastade medgivande till generalguvernören, varigenom Finlands rättigheter blivit kränkta.

Därför hade han i det längsta tvekat, tills döden i Taganrog omöjliggjorde alla vidare åtgärder från hans sida. Efter Alexanders död blev Zakrewskijs ställning, som varit allvarligt hotad, åter tryggad. — Walter J. Snellman publicerar i en uppsats om *J.. W Snellmans brevväxling* några brev, som åren 1863—66 växlats mellan J. W. Snellman och hans kusin och namne sjökapten Snellman, grundläggare av handelshuset J. W. Snellman G:son i Uleåborg (24 sid.). — G. Rein skriver om *Kulturhistoriskt material i Lojo hembygdsförenings samlingar* (14 sid.).

Stats och samhällsliv i Finland. Av statsrådet J. R. Danielson-Kalmaris stort anlagda arbete *Stats- och samhällsliv i Finland* har åter en ny del utkommit, tillägnad Finska Historiska Samfundet vid dess femtioårsjubileum. Bandet, som utgör fjärde delen av det avsnitt i arbetet, vilket behandlar Alexander I:s tid, skildrar *Gustav Mauritz Armfelt i spetsen för de finländska ärendena.* Då vi senare hoppas kunna återkomma till arbetet i dess helhet, må här blott nämnas, att förf. först skildrar det världshistoriska avgörandet i Ryssland hösten och vintern 1812 samt befrielsekriget mot Napoleon 1813—1814. Härefter följer en redogörelse för Armfelts verksamhet som t. f. generalguvernör över Finland och för hans ställning och åtgöranden i Petersburg sedan han överlämnat skötseln av generalguvernörsämbetet åt den från kriget återkomne Steinheil. Skildringen avslutas med Armfelts död och eftermäle. — Av förf:ns ovanberörda arbete ha de två första delarna, hänförande sig till *Gustavianska tiden*, utkommit i svensk översättning, under förf:ns medverkan verkställd av fil. mag. Hugo E. Pipping.

Åländsk lokalhistoria. Av sammelverket Åland. Bidrag till kännedom av hembygden utgivna av Föreningen Ålands vänner har del VIII utkommit. Bandet utgöres av en diger, rikt dokumenterad framställning, benämnd: *Anteckningar rörande samfärdseln emellan Sverige och Finland över Ålands hav och de åländska öarna. I.* (H:fors 1925). Förf., landshövding L. W. Fagerlund, säger, att arbetet huvudsakligen är en sammanställning av utdrag och anteckningar ur olika av honom uppräknade arkivaliska och bibliografiska källor. Såsom sådan ger det emellertid ett rikt material till belysning av den småningom skeende organisationen av den viktiga samfärdseln över de åländska öarna. Vi få se huru förselskyldigheten var ordnad på ögruppen under medeltiden, vi lära känna, huru Gustav Vasa först söker sörja för resandenas bästa vid färden över Ålands hav genom att inbjuda till bosättning på Signilskär mot ett årligt kronounderhåll och skyldighet att skänka resande härbärge och huru här småningom uppstår en lotsplats, vi få följa gästgivarväsendets utveckling, postväsendets organisation under

Per Brahes generalguvernörstid och slutligen få vi även vara med om den gamla postföringens upphörande på 1800-talet i samband med ångbåtarnas användning. Framställningen åskådliggöres genom talrika illustrationer, dels moderna fotografier, dels äldre teckningar. Till upplysning tjäna också flere goda kartor.

(Svensk) Historisk Tidskrift. I tredje häftet av Historisk Tidskrift ingår en längre uppsats av Lars Sjödin om *Biskop Thomas' fosterlands- och frihets kärlek i belysning av hans liv och diktning.* Förf. inställer till en början Engelbrektsrörelsen i dess samband med den allmänt-europeiska, mot aristokratin och hierarkin fientliga strömning, som fick sitt kanske mest utpräglade uttryck i hussitkrigen. Han gör gällande, att biskop Thomas, som under sin studietid i Leipzig och Paris insupit avoghet mot rörelserna i de lägre folklagren, aldrig varit Engelbrekts eller Karl Knutssons man. Han hade av händelsernas tvång tidvis förts till samverkan med dem, men han släppte aldrig ur sikte den svenska medeltidskyrkans hävdvunna politik att med bevarandet av sina egna fri- och rättigheter och just för att bevara dem upprätthålla förbindelsen med den i Danmark valda unionskonungen. En sådan politik syntes bäst ägnad att trygga lugnet i landet, att upprätthålla »frihet och frälse». När Karl Knutsson, som av förf. högt värdesättes såsom en föregångare ej blott till Sturarna, utan framför allt till Gustav Vasa och Gustav Adolf, tillskansar sig makten i Sverige och hotar kyrkans frihet, blir biskop Thomas en av hans farligaste motståndare, framför allt genom sitt författarskap. Han är delaktig i planerna på unionens återknytande, och han angriper marsken och riksföreståndaren i Trohetsvisan, vars dunkla häntydningar direkte hänsyfta på Erik Pukes avrättande och indirekt på ärkebiskop Olofs plötsliga död, i sitt förmanings- eller kanske rättare straffbrev till Karl Knutsson samt sist i Frihetsvisan. I direkt polemik mot den åsikt av visan, vilken Erland Hjärne år 1919 framfört i denna tidskrift, gör han gällande, att Frihetsvisan helt och hållet är att betrakta som ett angrepp på riksföreståndaren, vilken som bäst står i begrepp att ingå en fördelaktig överenskommelse med konung Kristoffer och sålunda hotar att helt stäcka de egentliga unionsvännernas planer. I förmaningsbrevet hade biskopen antytt, att det nationella kungadömet saknade berättigande, om det ej skyddade den heliga kyrkan och om det ej uppbars av högre rättskänsla än det på laga överenskommelse vilande unionella herradömet. I frihetsvisan utsäger biskop Thomas, att biskoparna hellre än att se unionstanken förvanskas genom riksföreståndarens svek, ville försvara fosterlandet mot dylikt våld. De hade alltid kämpat för fosterlandets och en svensks lagbundna frihet. Därför hade de hyllat ett unionellt styrelsesätt framom inhemska makthavare, som i regel varit blottade på all idealitet och verklig fosterlandskärlek. Härpå var

Karl Knutssons våldsregemente ett levande bevis. Biskop Thomas framstår i Sjödins framställning som en hierark av den typ den svenska medeltidskyrkan senare frambragte i en Jöns Bengtsson, en Jakob Ulfsson och slutligen i en Gustav Trolle. — Gottfrid Carlsson motiverar i sin uppsats *Gustav Vasa och Sturehuset* närmare sin tidigare offentliggjorda teori, att Gustav Vasa under den första tiden av frihetsstriden egentligen drivit Sturehusets sak och att först utvecklingens gång lett honom att själv eftersträva kungakronan. — Torsten Holm publicerar *Några synpunkter rörande Karl X Gustavs planläggning av det andra kriget mot Danmark.*

Olika tidskrifter. I *Valvoja-Aika 1925*, h. 9 har T. E. Karsten en uppsats om *Landhöjningen och bebyggelsehistorien*, i vilken han polemiserar mot den kritik hans teorier om bosättningsförhållandena i Österbotten mött av A. Europaeus i Kalevalasällskapets årsbok 1925. I häft 10 av samma tidskrift ingår en kort historik över forskningarna i Nordens medeltidshistoria i *Vatikanarkivet* av Aarno Malin. — I *Namn och bygd 1925*, h. 2—3, fortsättes E. Wesséns uppsats *Till Birca-frågan.* Förf., som vidhåller Birca-namnets härledning av Björköns naturbeskaffenhet, finner det sannolikt, att Birkala blivit uppkallat efter det uppsvenska Birca, vars vidsträckta pälshandel gör en förbindelse mellan de två orterna trolig. — G. Ekholm skriver om *Gödåker*, en rik arkeologisk fyndplats från de tre första århundradena e. Kr. Han förmodar, att stället varit en föregångare till Uppsala som centrum för det uppsvenska området och där varit en huvudkultplats för en från Väst-Jylland inkommen Nerthus-dyrkan. Han finner det sannolikt, att just denna dyrkan, som senare övergått till dyrkan av en del andra gudar, under de följande århundradena bidragit till svearnas samling, vilken i förening med götarnas samtida försvagande genom utvandringar lett till dessas slutliga besegrande. — Hans Toll påvisar i en uppsats, *Levene och Huum*, att sveakonungen Håkan röde ej som det ibland påståtts var född i Västergotland, utan i Uppland. Uppsatsen är av intresse, emedan förf. synes ha styrkt sin åsikt både genom uppgifterna i en konungalängd och urkundligt-topografiskt samt runologiskt material. — I *Personhistorisk tidskrift 1925*, h. 1—2 har Otto Adelborg en uppsats om *Julius Richard De la Chapelle*, stamfar till den senare i Finland baroniserade grenen av ätten.

Finländsk boktryckerihistoria. Underbibliotekarien Holger Nohrströms arbete, »*Boktryckarmärken i Finland*» utgör ett förstlingsverk i sitt slag inom den nordiska boktryckerihistorien. I de stora kulturländerna ha visst utgivits verk av detta slag, men flere av dem saknas i våra boksamlingar. Trots denna brist

på vägledande litteratur har det lyckats författaren att lämna en orienterande utredning av boktryckarmärkenas uppkomst och att prestera ett aktningsbjudande jämförelsematerial, då det gäller att följa motivlån och olika typers vandringar. Främst bygger undersökningen på författarens förtrogenhet med Universitetsbibliotekets Fennicasamling, ur vilken han kunnat sammanställa en sannolikt fullständig samling av boktryckarmärken, anbragta i arbeten, som varit avsedda för Finland eller tryckta i landet. Bland de senare märkena böra särskilt nämnas de som användes av de konkurrerande boktryckarna i Åbo, Winter och Wall, vilka sökte överbjuda varandra i typografisk dekoreringslust; det utkämpades en verkligt roande ordstrid med deviser dem emellan. Traditionen att anbringa boktryckarmärken upprätthölls av firmorna Merckell, Frenckell och Londicer, men med 1800-talets ingång föll den smaningom i glömska. Först i våra dagar har den vackra seden återupptagits, bl. a. av Frenckellska Tryckeri Aktiebolaget, som lagt i dagen intresse såväl för vårdandet av sina traditioner som för modern bokutstyrsel; härpå utgör det föreliggande arbetet ett synligt bevis med sitt förnäma tryck och sitt stora och väl utförda bildmaterial. Författaren och tryckeriet äro att lyckönska till det vackra resultatet av deras samarbete.

(H. E. P.)

Till redaktionen insända skrifter:

Herrgårdar i Finland, h. 14, 15, 16 o. 17. H:fors 1925. Söderström & C:o.

Holger Nohrström: *Boktryckarmärken i Finland.* Illustr., 84 sid. H:fors 1925. Frenckellska Tryckeri Aktiebolagets förlag.

Från Holger Schildts förlag:

J. R. Danielson-Kalmari: *Stats- och samhällsliv i Finland. Gustavianska tiden I—II*, övers. av Hugo E. Pipping. 429 sid. + 404 sid. H:fors 1925.

Eirik Hornborg: *Historik över sjö- och stapelstaden Borgås utrikes sjöfart.* Rikt illustr., 239 sid. H:fors 1925.

Zacharias Topelius: *Dagböcker 4. II* utgivna av Paul Nyberg. H:fors 1924.

Gabriel Rein: *Karl Johan Adlercreutz.* Försök till en levnadsteckning I. Sv. litt. sällsk. i Finland skrifter CLXXXIII. X + 464 sid. H:fors 1925.

Finska Historiska Samfundet. Festskrift 1875—1925 I—II. Historiallinen Arkisto XXXIII—XXXIV. H:fors 1925.

J. R. Danielson-Kalmari: *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18 ja 19:nnellä vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika IV.* XVI + 601. Werner Söderström Osakeyhtiö. Borgå 1925.

M. Birkeland. *Historiske skrifter III* utgit för den Norske Historiske Forening ved Fr. Ording. Historisk Tidsskrift 1—3 levering 1925. Grøndahl & son, Oslo 1925.

Arnold Munthe: *Karl XII och den ryska sjömakten II.* VII + 293—506. Stholm 1925. Ivar Hæggströms boktryckeri & bokförlags A. B.

Finsk Tidskrift, t. 99, h. 3, 4 o. 5, 1925.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 3, 1925.
Historisk Tidskrift, (Stholm), h. 3, 1925.
Det Nya Sverige, h. 8, 9, 10 o. 11, 1925.
Svenskbygden, h. 8 o. 9, 1925.
Allsvensk Samling, h. 20, 21, 22 o. 23, 1925.
Finnländischer Merkur, h. 13 o. 14, 1925.

Med detta häfte medföljer en bilaga.

